

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**OBYVATELSTVO A NÁBOŽENSKÉ VYZNÁNÍ -
MOŽNOSTI STUDIA V PODMÍNKÁCH ČESKÉ
REPUBLIKY**

Population and religion
- possibilities of study in the Czech Republic

Bakalářská práce

Doris Fajfrová

2013

Vedoucí bakalářské práce: Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2013

Doris Fajfrová

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, pod vedením školitelky Doc. RNDr. Ludmily Fialové, CSc., a že jsem všechny použité prameny řádně citovala.

Jsem si vědoma toho, že případné využití výsledků, získaných v této práci, mimo Univerzitu Karlovu v Praze je možné pouze po písemném souhlasu této univerzity.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím s tím, aby byla řádně vedena v evidenci vypůjčovatelů.

V Praze dne 20. 5. 2013

.....

Zde bych ráda poděkovala za odborné vedení, ochotu a věnovaný čas paní Doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc., která mi rovněž poskytla mnoho cenných rad a inspirativních podnětů. Děkuji také své rodině za trpělivost a všeobecnou podporu a v neposlední řadě také Pánu Bohu, za to že tu vůbec jsem.

Obyvatelstvo a náboženské vyznání – možnosti studia v podmínkách České republiky

Abstrakt:

Tato práce se zabývá možnostmi studia náboženského vyznání obyvatelstva na území České republiky po roce 1921. Je rozdělena do dvou částí. První je teoretického rázu a jsou v ní předloženy cesty, jakými se studie může ubírat. Druhá se věnuje praktickým možnostem studia náboženství v demografické perspektivě. V této části jsou využita data ze sčítání lidu o pohlaví a věku podle deklarovaného náboženského vyznání a na jejich základě je vypracován podrobný popis pohlavně-věkové struktury. Data jsou analyzována na dvou základních úrovních. V té vyšší jsou porovnávány tři základní populace vymezené na základě náboženského vyznání. Na té nižší je zkoumána vnitřní struktura populace osob „s vyznáním“. Analýza ukázala, že počet osob, které se hlásí k nějakému vyznání, v letech 1991-2011 výrazně ubylo, a že populace jimi tvořená rychle zestárla. Tato populace je podle sčítání také více femininní. Ukázalo se ale, že je to více důsledek stárí věkové struktury, než-li tendencí žen častěji deklarovat náboženské vyznání. Dále se ukázalo, že vlastnosti typické pro celkovou populaci „s vyznáním“ jsou převážně určovány třemi nejčetnějšími konfesemi, tj. římskokatolickou, českobratrskou evangelickou a československou husitskou. Naopak u malých církví a méně institucionalizovaných náboženství dochází spíše k opačným demografickým trendům, než které byly zaznamenány u populace osob deklarujících náboženské vyznání.

Klíčová slova: Náboženské vyznání, Česká republika, pohlavně-věková struktura, sčítání lidu, religiózní demografie

Population and religion - possibilities of study in the Czech Republic

Abstract:

This work deals with the possibilities of population study of religion in the Czech Republic after 1921. It is divided into two parts. The first is theoretical and it shows the way in which the study is lead up to. The second deals with the practical possibilities of religious studies in demographic perspective. In this section census data on sex, age and religious affiliation are used as a basis for drawing up a detailed description of the gender-age structure. Data are analysed on two basic levels. At the higher are compared three basic populations defined on the basis of religion. On the lower the internal structure of the population of person's "confession" is examined. The analysis shows that the number of people who belong to any religion between 1991-2011, greatly decreased, and that they form the part of the population which aged rapidly. The population is also according to the census more feminine. It turns out that it was more a result of the age structure than the tendency of women to declare their religious beliefs. Analysis also has shown that the characteristics typical for the population "with confession", are largely determined by the three most frequent confessions: Roman Catholic, Evangelical Church of Czech Brethren and Czechoslovak Hussite Church. In contrast, small churches and less institutionalized religions are more likely to reverse demographic trends than those observed in the whole population of persons declaring their religious affiliation.

Keywords: Religious Affiliation, Czech Republic, Age and Sex Structure, Census, Religious Demography

OBSAH

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK	7
SEZNAM TABULEK.....	8
SEZNAM OBRÁZKŮ	10
SEZNAM GRAFŮ.....	11
ÚVOD	12

PROBLEMATIKA DEMOGRAFICKÉHO PŘÍSTUPU K NÁBOŽENSKTVÍ A NÁBOŽENSKÉMU VYZNÁNÍ OBYVATELSTVA

1. Odlišnosti sociologického a demografického přístupu k problematice náboženského vyznání obyvatelstva	15
2. Vymezení pojmů.....	18
2.1 Rámcové pojmy.....	18
2.2 Výzkumné pojmy	20
3. Reflexe náboženského vyznání obyvatelstva v demografické literatuře	22
3.1 Náboženské vyznání v české demografii	22
3.2 Náboženské vyznání v zahraniční demografické produkci	25
4. Zdroje dat ke studiu náboženství a obyvatelstva České republiky.....	26
4.1 Tradiční demografické zdroje	26

4.2 Církevní statistiky a sčítání	29
5. Zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu od roku 1921 do roku 2011 na území ČR.....	31
5.1 Období zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu na základě příslušnosti k církvi nebo k náboženské společnosti.....	31
5.2 Období bez zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu.....	33
5.3 Období zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu na základě vlastního uvážení	34
6. Užití metodologické postupy a nástroje.....	37
6.1 Obecný postup.....	37
6.2 Užití metodologické nástroje.....	39
6.3. Srovnatelnost dat ze sčítání lidu v roce 1991, 2001 a 2011	379
POHLAVNĚ-VĚO VYZNÁNÍ DLE DAT ZE SČÍTÁNÍ LIDU V LETECH 1991 - 2011	
7. Popis pohlavně věkové-struktury tří základních populací vymezených dle náboženského vyznání.....	44
8. Popis pohlavně-věkové struktury uvnitř populace s vyznáním na úrovni agregátů ...	52
8.1 Agregáty podle věroučné tradice.....	52
8.2 Agregáty uvnitř křesťanské tradice	55
8.3 Agregáty podle typu náboženské instituce	58
9. Popis pohlavně-věkové struktury tří nejčetnějších konfesí.....	62
10. Rozdíly v pohlavně-věkové struktuře příslušníků jednotlivých konfesí.....	66
ZÁVĚR.....	72
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	76
PŘÍLOHY	84

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK

ČR	Česká republika
CČHS	Církev československá husitská
ČCE	Českobratrská církev evangelická
ŘKC	Římskokatolická církev
ISSP	International Social Survey Programme
EVS	European Values Study
ČSÚ	Český statistický úřad
ENH	Etablovaná náboženská hnutí
NNH	Nová náboženská hnutí
FFS	Fertility and Family Survey
SL	Sčítání lidu
GGP	Generations and Gender Programme
OSN	Organizace spojených národů

SEZNAM TABULEK

Tab. č. 1.	Index maskuliny, index náhrady kohort (CSR) a mediánový věk za obě pohlaví dohromady podle kategorií vymezených na základě náboženského vyznání pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR	46
Tab. č. 2.	Rozdíly indexu maskulinity v jednotlivých věkových skupinách v roce 1991, 2001 a 2011, ČR	49
Tab. č. 3.	Skladba jednotlivých věkových skupin podle deklarace náboženského vyznání v letech 1991, 2001 a 2011, ČR (v %)	50
Tab. č. 4.	Obyvatelstvo deklarující náboženské vyznání podle náboženských kořenů v ČR v letech 1991, 2001 a 2011, absolutně a v procentech	54
Tab. č. 5	Mediánový věk , index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady podle jednotlivých náboženských směrů pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR	54
Tab. č. 6.	Obyvatelstvo jednotlivých křesťanských vyznání; absolutní počty, relativní podíly a index změny v roce 1991,2001 a 2011, ČR	56
Tab. č. 7	Mediánový věk , index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady podle jednotlivých náboženských směrů pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR	58
Tab. č. 8	Rozdělení osob deklarujících náboženské vyznání podle typu náboženské instituce; absolutní počty, relativní podíly a index změny v roce 1991,2001 a 2011, ČR ..	59
Tab. č. 9	Mediánový věk , index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady podle jednotlivých náboženských směrů pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR	61

Tab. č. 10.	Tři nejčtenější konfese ve sčítání na území ČR v letech 1991, 2001 a 2011, absolutně, v procentech a index změny	63
Tab. č. 11	Mediánový věk, index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady u tří nejčtenějších konfesí ve sčítání lidu pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR	65
Tab. č. 12	Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejnižším věkovým průměrem osob hlásících se k tomuto vyznání v roce 1991, 2001 a 2011, ČR	67
Tab. č. 13	Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejvyšším věkovým průměrem hlásících se osob v roce 1991, 2001 a 2011, ČR.....	67
Tab. č. 14	Náboženská vyznání a víry ve sčítání s hodnotou indexu náhrady kohort (CSR) kolem 1 v roce 1991, ČR	68
Tab. č. 15	Náboženská vyznání a víry ve sčítání s hodnotou indexu náhrady kohort (CSR) kolem 1 v roce 2001, ČR	68
Tab. č. 16	Náboženská vyznání a víry ve sčítání s hodnotou indexu náhrady kohort (CSR) kolem 1 v roce 2011, ČR	69
Tab. č. 17	Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejvyšším indexem maskulinity v roce 1991, 2001 a 2011, ČR	70
Tab. č. 18	Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejnižším indexem maskulinity v roce 1991, 2001 a 2011, ČR	71

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. č. 1	Grafické vymezení pojmů populace, obyvatelstvo, společnost dle sociologického a demografického pojetí.....	16
Obr. č. 2	Část sčítacího archu z roku 1921 obsahující dotaz na náboženské vyznání	32
Obr. č. 3	Část sčítacího archu z roku 1930 obsahující dotaz na náboženské vyznání	32
Obr. č. 4	Část sčítacího archu z roku 1991 obsahující dotaz na náboženské vyznání	34
Obr. č. 5	Část sčítacího archu z roku 2001 obsahující dotaz na náboženské vyznání	35
Obr. č. 6	Část sčítacího archu z roku 2011 obsahující dotaz na náboženské vyznání	36
Obr. č. 7	Grafické znázornění obecného postupu při studiu náboženského vyznání obyvatelstva	38
Obr. č. 8	Přehled charakteristik tříděných podle náboženského vyznání a srovnání jejich dostupnosti v jednotlivých sčítáních, tj. v roce 1991, 2001 a 2001	42

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1	Distribuční funkce populací vymezených na základě náboženského vyznání podle sčítání lidu v letech 1991, 2001 a 2011, ČR	45
Graf č. 2	Věkové pyramidy populací vymezených podle deklarovaného náboženského vyznání v roce 1991, 2001 a 2011, ČR.....	47
Graf č. 4	Distribuční funkce pro jednotlivé náboženské směry v letech 1991, 2001 a 2011, ČR	53
Graf č. 5	Distribuční funkce pro jednotlivé křesťanské tradice v letech 1991, 2001 a 2011, ČR	57
Graf č. 6	Distribuční funkce pro jednotlivé křesťanské tradice v letech 1991, 2001 a 2011, ČR	60
Graf č. 7	Mediánový věk za muže a ženy ve třech nejčetnějších konfesích a jejich vzájemný rozdíl v letech 1991, 2001 a 2011, ČR.....	63
Graf č. 8	Věkové pyramidy tří nejčetnějších konfesí v roce 1991, 2001 a 2011, ČR.....	64

Úvod

V posledních letech lze zpozorovat mezi odborníky zvýšený zájem o studium religiozity českého obyvatelstva s důrazem na objevování jejích specifík. Nejvíce plodné obory se zatím zdají být sociologie a religionistika, kde se o popularizaci tohoto tématu velkou měrou zasloužili například Zdeněk Nešpor, Tomáš Halík, Ivan Odilo Štampach, Zdeněk Vojtíšek, Dana Hamplová, Dušan Lužný nebo David Václavík. V posledních letech se toto téma začíná objevovat také v demografii a sociální geografii, ačkoliv se zatím jedná o téma spíše okrajové.

Na celosvětové úrovni je fenoménu náboženství věnována větší pozornost, neboť jeho význam v některých světových regionech významně stoupá. Dochází k rozvíjení relativně nového oboru „Religious Demography“, kterému se kromě demografů věnují také politologové a ekonomové. V českém prostředí je zatím demografický pohled na náboženství poznamenán paradigmatem teorie sekularizace, která ve své původní verzi predikuje konec jeho vlivu ve společnosti. Úplný zánik je ale zatím v nedohlednu, přestože platí, že v některých regionech dochází k významné ztrátě vlivu tradičních forem náboženství. V České republice o tom svědčí například zkušenosti ze sčítání lidu, při kterých se k náboženskému vyznání hlásí relativně malý podíl obyvatel. V druhé polovině 20. století k tradičním formám přibýly také různé alternativní formy zbožnosti a význam těchto forem roste (např. Luckmann 1967). Také teorie sekularizace přestala být přijímaná jako všeobecně platná a ztratila svou explanační sílu (Berger 1999, Nešpor 2004, Lužný 2005). Proto bych se chtěla pokusit o zhodnocení dosavadního přístupu demografie k tomuto fenoménu a hledat nové možnosti jak jej zkoumat, aniž bychom ztratili ze zřetele demografický náhled na věc.

Práce je rozdělena do dvou částí. První je teoretického rázu a jsou v ní předloženy cesty, jakými by bylo možné se ve studiu ubírat. Druhá část práce je věnována praktickým možnostem studia náboženství v demografické perspektivě na příkladu dat sčítání lidu uskutečněných v České republice v letech 1991-2011. Použité analýzy se snaží reflektovat některá z teoretických východisek zmíněných v první části studie. Protože data ze sčítání lidu, která poskytují informace výhradně o specifickém pojmu „náboženském vyznání“, neobjevuje se v textu příliš často pojem náboženství, který je příliš obecný.

Do práce jsou zařazeny rovněž přílohy, které obsahují důležitá usnesení upravující zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu, souhrnnou zprávu ČSÚ a přehledy s rozřazením jednotlivých náboženských vyznání do agregátů. Usnesení jsou do přílohy přidány zejména kvůli

tomu, aby byly okamžitě k nahlédnutí. Souhrnná zpráva ČSÚ je zde přiložena proto, že z internetových stránek má tento typ dokumentů tendenci mizet. A rozřazení jednotlivých náboženských vyznání do agregátů jsou přidána do přílohy kvůli tomu, že jsou příliš obsáhlá a v kapitole, kde se věnuji metodice, by zabírala příliš místa.

Tato práce si nedělá ambice kompletně revidovat demografický přístup k náboženství, ani se nesnaží vytvořit vyčerpávající analýzu všech dostupných dat ze sčítání lidu. Jejím cílem je spíše hledání nových cest jak přistupovat k religiozitě obyvatelstva jako k heterogennímu a vnitřně strukturovanému jevu.

**PROBLEMATIKA DEMOGRAFICKÉHO PŘÍSTUPU
K NÁBOŽENSKTVÍ A NÁBOŽENSKÉMU VYZNÁNÍ
OBYVATELSTVA**

Kapitola 1

Odlišnosti sociologického a demografického přístupu k problematice náboženského vyznání obyvatelstva

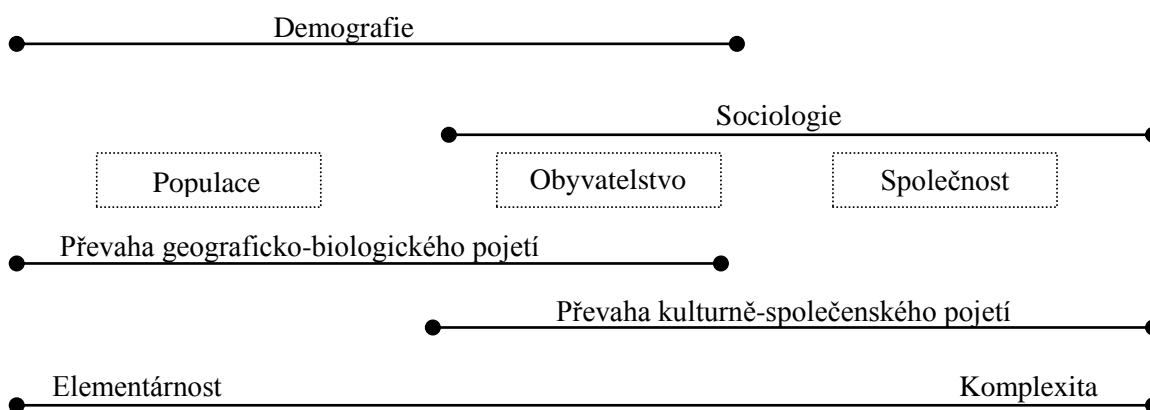
V předkládané práci jsou používány některé sociologické pojmy a koncepty, jsou ale přizpůsobeny demografickému chápání religiozity, proto je nutné předem vymezit základní odlišnosti mezi těmito přístupy. Obecně lze říci, že sociologie studuje projevy náboženství ve společnosti a jeho vliv na sociální jednání, oproti tomu demografie studuje náboženské vyznání obyvatelstva a jeho vliv na demografickou reprodukci. Toto tvrzení je v určitém smyslu zjednodušené, na druhou stranu z něj plynou důležité rozdíly oproti sociologickému pojetí.

V první řadě se demografie a sociologie liší „rámcem“, ve kterých je fenomén náboženství zkoumán. Demografie studuje projevy náboženství v rámci obyvatelstva případně nějaké konkrétní populace, kdežto sociologický rámec tvoří společnost. Mezi termíny obyvatelstvo, populace a společnost existují základní rozdíly, které můžeme vyvodit z jejich samotných definic. Co je společnost, různí sociologové definovali různými způsoby, zpravidla tak, aby to zapadalo do jejich teorie (Velký sociologický slovník 1996, s. 1195). Například podle Kellera současná společnost ztratila jakékoliv přesnější obrysy a je převážně považována za slovní konstrukci, tudíž podléhá libovolným aktům konstruování (Keller 2008, s. 989-990). S vědomím nejednoznačnosti spojených s vymezením tohoto pojmu jsem se rozhodla pro použití definice Velkého sociologického slovníku (1996, s. 1194), podle kterého je společnost soubor osob žijících ve skupinách, které jsou vzájemně propojeny, žijí na společném území, sdílí základní společné hodnoty, respektují společné normy a chovají se podle ustálených kulturních vzorců.

Oproti tomu pojem obyvatelstva a populace je definován méně komplexně. Obyvatelstvem zpravidla rozumíme soubor osob žijících na určitém území, např. státu, kraje, okresu, obce nebo města (Koschin, 2005, s. 7; Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986, s. 21). Na této úrovni dochází k průniku zájmů mezi demografií a sociologií, neboť obyvatelstvo obsahuje jak demografické tak také ekonomické a společenské struktury (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986 tamtéž). Od společnosti se ale liší tím, že je vztahováno k relativně objektivní veličině, jakou je území, tudíž nepodléhá tak lehce libovolným aktům konstruování. Populace je pojmem užívaným hlavně v přírodních vědách, ve srovnání se společností nebo obyvatelstvem jej můžeme považovat za

elementární. Demografie je vymezena jako soubor osob, v jejímž rámci dochází k demografické reprodukci (Koschin 2005 tamtéž, Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986 tamtéž). Z odlišných definic obyvatelstva a populace budeme předpokládat, že ani tyto pojmy by neměly být zaměňovány, přestože v praxi k tomu dochází.¹

Obr. č. 1 Grafické vymezení pojmů populace, obyvatelstvo, společnost dle sociologického a demografického pojetí

Vzhledem k demografické povaze předložené práce jsou používány výhradně pojmy „obyvatelstvo“ a „populace“ a na základě zmíněných rozdílů nejsou považovány za synonyma. Obyvatelstvem se rozumí soubor osob žijících na území České republiky, který se skládá z více populací, a analýza je zaměřena na prozkoumání jeho struktury podle náboženského vyznání. Populací se chápe elementární demografický soubor vykazující určitou společnou charakteristiku, zde je například tvořen obyvateli, kteří deklarovali své náboženské vyznání. V této populaci je studována její struktura, základní charakteristiky a její vnitřní diference.

Druhý rozdíl se mezi demografickým a sociologickým přístupem se týká samotného předmětu studia. Sociologie studuje, jakým způsobem fenomén náboženství působí na sociální jednání v nejširším slova smyslu, kdežto demografie se soustředí jen na určitý výsek tohoto jednání, zabývá se totiž jen jeho vazbou na demografické jevy a reprodukční chování. V této práci se proto klade důraz na studium toho, zda existuje nějaký vztah mezi deklarovaným náboženským vyznáním a demografickými charakteristikami případně reprodukčním chováním. Zde je potřeba říci, že české demografii chybí data ke studiu některých složek demografické reprodukce v souvislosti s náboženským vyznáním osob. Data, která máme k dispozici, přináší informace pouze o demografické struktuře osob deklarujících náboženské vyznání, neboť ty lze odvodit z dat sesbíraných při sčítání lidu. Při sběru dat o pohybu obyvatelstva, přirozené změně a stěhování se náboženské vyznání nezjišťuje. Proto studium demografického chování religiozně založeného obyvatelstva vyžaduje speciální výběrová šetření nebo kvalitativní výzkumy, které zachycují názory a postoje respondentů k jednotlivým demografickým událostem ve vazbě na jejich náboženské vyznání.

¹ Například Roubíček (1997) a Kalibová (2001) tyto pojmy explicitně neodlišují, dokonce v jedné z Roubíčkových prací (1996, s. 13) jsou považovány za synonyma.

Na základě zmíněných rozdílů mezi demografickým a sociologickým přístupem k problematice náboženského vyznání obyvatelstva je jasné, že způsoby analýzy i jejich výsledky jsou u obou disciplín v určitém smyslu odlišné, proto také přinášejí informace jiného druhu. Sociologie klade větší důraz na pochopení toho, co náboženské vyznání je a jaký má ve společnosti a společenských skupinách význam, případně zkoumá posuny v jeho deklaraci. Oproti tomu demografie přistupuje k náboženskému vyznání jako k určité relativně komplexní charakteristice, podle které je možné třídit obyvatelstvo a na základě tohoto třídění nacházet a vysvětlovat odlišnosti ve struktuře případně v demografickém chování. Proto by demografické studie ve srovnání se sociologickými neměly být chápány jako redukcionistické, nýbrž by měla být pochopena jejich odlišnost, která je dána povahou demografie jako takové a specifičností demografických dat.

Kapitola 2

Vymezení pojmů

V této kapitole se věnuji vymezení důležitých pojmů a jevů, které umožňují lepší pochopení současných forem religiozity obyvatelstva. Většina z nich pochází ze sociologických teorií, které nemusí být přijímány všeobecně, u různých autorů mají tytéž pojmy svá specifika, já se však pokusím přidržet těch šířeji přijímaných definic. Text je rozdělen do dvou částí. První se zabývá obecnými koncepcemi, jejichž znalost je nezbytná k vytvoření si širšího povědomí o zkoumané problematice. Druhá část obsahuje pojmy, které jsou v této práci využívány, proto je potřeba je jednoznačně vymežit.

2.1 Rámcové pojmy

Náboženství

Náboženství je chápáno jako obtížně uchopitelný společenský fenomén, pro nějž neexistuje definice, na které by se širší vědecká obec shodla (Paden 2002, s. 20; Horyna 1994, s. 18). Na nejobecnější rovině je na něj nahlíženo ve dvou základních perspektivách: v substanční a funkcionální. Substanční definice se snaží vymežit náboženství skrze jeho podstatu, oproti tomu funkcionální přístup si klade otázku, jaké funkce náboženství ve společnosti plní. Oba přístupy jsou chápány jako dva krajní, mezi nimiž existuje široká škála přístupů jiných (Nešpor, Václavík a kol. 2008, s. 119-129). Pro demografy není vymezení samotného pojmu tak klíčové jako pochopení procesů, kterými náboženství v posledních desetiletích prochází. Mezi klíčové procesy se řadí sekularizace, privatizace, pluralizace, deprivatizace a vznik náboženského trhu.

Sekularizace

Původně byla chápána jako proces oddělování státu a církve, dnes se tento pojem v tomto smyslu používá zřídka. Pokud se hovoří o sekularizaci, myslí se především ztráta významu náboženství ve společnosti (Nešpor, Václavík a kol. 2008, s. 297-305). Představiteli klasické sekularizační koncepce jsou Wilson (1966), Martin (1978) nebo Berger (1969). Tito autoři v zásadě předpokládali zánik společenského významu náboženství a jeho nahrazení moderními ekvivalenty. Přes své odlišnosti mají jednotlivé koncepce společné to, že za klíčový proces

považují modernizaci potažmo individualizaci a racionalizaci společnosti. Dlouhou dobu byla tato teorie široce akceptována, a to nejen v sociologii. Později byla zpochybněna několika předními sociology náboženství, přičemž největší důraz je kladen na to, aby nebyla považována za obecně platný proces, který je nevyhnutelný pro všechny moderní a modernizující se společnosti (Berger 1999; Casanova 1994; Nešpor 2004; Lužný 2005). Anglická socioložka Davie (2009) ji považuje spíše za specifický proces typický pro západní Evropu, který se ve světovém měřítku jeví jako výjimečný případ. V současnosti je tato teorie některými sociology opět obhajována. K nejvýznamnějším zastáncům patří například Bruce (2002) nebo Rémond (2003), avšak není zastávána ve své původní verzi, ale je různými způsoby modifikována a reformulována. Například pro francouzskou socioložku Hervieu-Légerová představuje náboženství určitou formu kolektivní paměti, moderní společnost není podle jejího názoru méně náboženská, protože by se stala více racionální, ale protože postupně ztrácí schopnost tuto kolektivní paměť udržovat (Hervieu-Légerová 2000).

Privatizace náboženství

Tento koncept se poprvé objevuje v díle „The Invisible Religion“ (Luckmann 1967). Podle autora dochází k ústupu institucionalizovaných forem zbožnosti v důsledku ztráty výsadního postavení náboženských institucí a autorit ve společnosti i životech věřících. To však nemá za následek zánik náboženství, nýbrž jeho přesun do privátní sféry. Luckmann upozorňuje na vzestup neinstitucionalizovaných forem náboženství, jejichž hlavním cílem už není transcendentní obsah, ale jednotlivce a řešení jeho osobních problémů. Autor vidí budoucnost náboženství v individuálním synkretismu, což znamená, že jednotlivci si budou svobodně vybírat prvky z jednotlivých náboženství a budou si vytvářet své vlastní. Z takového pohledu je věřící podoben spíše konzumentovi. Dalším důležitým rozdílem je, že tyto privatizované formy postrádají kolektivní složku, která je v tradiční církevní zbožnosti velmi důležitá. Autor dochází k závěru, že současná společnost není méně náboženská, ale že je pouze náboženská jiným způsobem.

Deprivatizace náboženství

Jako reakce na Luckmannovu koncepci privatizace náboženství přichází o čtvrtstoletí později Casanova (1994) s koncepcí deprivatizace. Casanova upozorňuje, že v dnešní společnosti se některá náboženství znovu pokoušejí o vstup do veřejného prostoru nikoli proto, aby se bránila sekularizačním tendencím, ale proto, aby se podílela na stanovování hranic mezi veřejným a soukromým prostorem. Mezi témata ležící na rozhraní soukromého a veřejného prostoru lze například zařadit umělá přerušování těhotenství, eutanazii nebo registrovaná partnerství, která jsou zajímavá také pro demografii, neboť se dotýkají demografické reprodukce (Casanova 1994, s. 6). Autor podrobně analyzuje způsoby, jakými náboženství proniká do veřejného prostoru a rozděluje je na tři úrovně; úroveň státu, politiky a občanské společnosti. Náboženskou deprivatizaci na úrovni státu a politiky považuje víceméně za historický jev. Jediným prostorem, kde se podle něj mohou v dnešní západní Evropě církve veřejně projevat, je občanská společnost, zde pak podle Casanovy vystupují jako zastánci „morálky“. Zatím se tak podle něj děje málo a povětšinou bez úspěchu.

Náboženská pluralita

Za charakteristický rys současné moderní společnosti považuje Berger pluralitu, v jejímž důsledku víra přestává být daností, ale stává se předmětem individuální volby (1997, s. 7-24, 70-72). Podle něj existují celkem tři způsoby, jak se jedinci či společnost s pluralitou mohou vyrovnat. První variantou je tzv. kognitivní smlouvání, kdy je jedinec pod tlakem okolí ochoten přistoupit na drobné ústupky z věroučného dogmatu za účelem zachování těch důležitějších částí doktríny. Druhý způsob je kognitivní kapitulace, podle které jedinec opouští náboženskou argumentaci a akceptuje sekulární argumenty pocházející například z etiky nebo filosofie. Z náboženství se pak stává pouze určitý soubor etických norem. Třetím a posledním typem, který Berger předkládá, je odmítavý postoj k sekulární společnosti, který ve výsledku vede k vytváření náboženských ghett (Berger 1997, s. 38-41).

Náboženský trh

Představu náboženského trhu jako první podrobněji rozpracovali američtí sociologové Stark a Bainbridge (1979), kteří formulovali „náboženskou“ teorii racionální volby. Podle klasické teorie racionální volby se lidé chovají a rozhodují tak, aby minimalizovali své náklady a maximalizovali svůj užitek a toto pravidlo podle Starka a Bainbridge platí také ve vztahu k náboženství. Také Berger (1997, s. 123-154) souhlasí s tím, že náboženská svoboda má tendence vytvářet tržní situaci, kde pak v rámci konkurenčního boje dochází ke zvyšování „kvality“ nabídky a roste pravděpodobnost, že bude současně uspokojeno více odlišných poptávek. To má podle něj za následek spíše nárůst religiozity nikoliv její úpadek.

2.2 Výzkumné pojmy

Religiozita

V českém jazyce se vyskytuje také ekvivalent „náboženskost“. Religiozita je na rozdíl od náboženství pojem, který považujeme za analyticky uchopitelný, neboť existují nástroje, skrze které ji lze pozorovat a měřit. Na nejobecnější úrovni je definována jako vztah člověka k transcendentu včetně závazků, které z tohoto vztahu vyplývají. Tyto závazky se pak projevují například náboženským myšlením, cítěním či jednáním (Nešpor 2008, s. 167; Velký sociologický slovník 1996, s. 921). Ukazatele religiozity lze rozdělit na subjektivní a objektivní. Subjektivní ukazatelé slouží k zachycení individuálního náboženského vědomí a prožívání. Objektivní ukazatelé se snaží postihnout respondentovu účast na různých formách náboženského života (Sekot 1984, s. 8-20). Religiozita je široký koncept a obsahuje mnoho dimenzí, například Glock a Stark (1968, s. 14) jich definují pět: ideovou, rituální, zkušenostní, rozumovou a dimenzi důsledků. Já se jsem se rozhodla pro potřeby této práce vymezit tři, a to dimenzi formy, praxe a deklarace.

Dimenze formy

Existuje velké množství různých forem religiozity, které na nejobecnější úrovni lze dělit na tradicionalizované a detradicionalizované. Pro vymezení těchto dvou kategorií jsou klíčovými pojmy tradice a náboženská instituce, které dávají religiozitě formu, přičemž tradicionalizovaná religiozita na rozdíl od detradicionalizované nabývá relativně pevných tvarů.

Tradicionalizovaná religiozita

Někdy je označována také jako institucionalizovaná či církevní zbožnost. Tato forma neobsahuje jen vztah k transcendentnu, ale zahrnuje také institucionální dimenzi - vztah či členství v církvi či náboženské organizaci. Tento typ bývá vázán na církevní autority, dogmata či hodnotový systém. Obvykle je zkoumán využitím dat ze sčítání lidu či interních statistik jednotlivých církví a náboženských společností (Václavík, Václavíková-Helšusová 2006, s. 172-173).

Detradicionalizovaná religiozita

Tato forma religiozity není závislá na náboženských institucích, dogmatech či normách a výrazně se v ní uplatňuje individualita jedince. Mívá spíše podobu spirituality, často obsahuje prvky synkretismu, konzumního životního stylu, psychoterapie nebo jiné formy sekulární mystiky (Nešpor, Václavík a kol. 2008, s. 169). Tato forma zbožnosti se obvykle spojuje s novými náboženskými hnutími (např. New age), nejrůznějšími kultury, esoterismem, okultismem ale také například s vírou v horoskopy, lidové léčitelství či pověry. Detradicionalizované formy religiozity lze nalézt také uvnitř tradičních forem, mezi věřícími, kteří pravidelně navštěvují „zavedené církve“, existuje určitý podíl těch, kteří si „nedělají hlavu“ s oficiálním učením svých náboženských skupin (Nešpor 2004, s. 28). Detradicionalizované formy zbožnosti bývají obvykle zkoumány na základě výběrových šetření a kvalitativních studií (Václavík 2010, s. 18, 35-36).

Dimenze praxe

Tato dimenze je především zaměřena na náboženské projevy, zpravidla se jedná o projevy vnější, které označujeme jako náboženské chování. Konkrétně si pak pod tím lze představit například navštěvování náboženských obřadů, modlitby, četbu posvátných textů či meditace. Náboženskou praxi lze rozdělit na skupinovou a individuální. Individuální formou náboženské praxe se rozumí různé druhy meditace, některé z nich jsou spojené s východními náboženstvími a tělesnými cvičeními (např. jóga), jiné jsou spojené s rozjímáním či modlitbami. Častěji je však pod pojmem náboženská praxe myšlena především její institucionalizovaná a skupinová podoba zejména pak účast na bohoslužbách či jiných náboženských setkáních (Pechová 2011, s. 17-18). Existence náboženské praxe i její intenzita bývá zjišťována ve výběrových šetřeních, jakými je například European Values Study nebo International Social Survey Programme, kde jsou kladeny dotazy na návštěvnost bohoslužeb, souhlas s věroučnými dogmaty a podobně.

Tato práce se zabývá religiozitou zachycenou pomocí „subjektivního“ ukazatele, kterým je deklarované náboženské vyznání v sčítání lidu. Pokud je využito dat z výběrových šetření, pak je brána v potaz také dimenze náboženské praxe. Budu předpokládat, že použitá data nesou informace jak o tradičních formách zbožnosti tak o jejích detradicionalizovaných podobách, avšak s ohledem na texty předních českých sociologů náboženství bude přijat předpoklad, že sčítání lidu zachycuje více institucionální dimenzi, která odpovídá spíše tradicionalizovaným podobám zbožnosti (Nešpor 2004, s. 21; Václavík, Václavíková-Helšusová 2006, s. 172-173; Štampach 2006, s. 99-105; Václavík 2010, s. 141-142).

Kapitola 3

Reflexe náboženského vyznání obyvatelstva v demografické literatuře

Tato kapitola je rozdělena do dvou částí. První je věnována reflexi náboženského vyznání obyvatelstva v základní české demografické literatuře, která je doplněna o několik demografických studií a článků, které se tímto tématem zabývaly. V druhé části kapitoly je nastíněno, jak je toto téma reflektováno v soudobé zahraniční demografické produkci.

3.1 Náboženské vyznání v české demografii

Pro lepší orientaci jsem českou demografickou literaturu roztřídila do tří skupin. První zahrnuje publikace, které se tématu náboženského vyznání obyvatelstva ani jeho možnému efektu na demografické chování nevěnují, respektive se jím zabývají pouze v kontextu historie sčítání lidu, historie evidence demografických událostí či v grafických ukázkách sčítacích archů. Pro druhou kategorii textů je charakteristické, že k deklarované religiozitě obyvatelstva přistupují jako k relativně homogennímu a málo strukturovanému jevu. Třetí skupina obsahuje publikace, které se problematice náboženského vyznání, případně jeho vztahu k demografické reprodukci, věnují důkladněji, lépe řečeno tak, že umožňují dostatečnou orientaci v tématu.

Do první skupiny lze zařadit čtyři práce: Demografie poprvé (Koshin 2005), Úvod do demografie (Kalibová 2001), Základy demografie (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986), Demografie (Srb, Kučera, Růžička 1971). Základy demografie (Šubrtová, Rychtaříková, Pavlík 1986) jsou v českém prostředí považovány za shrnující demografickou učebnici a proto je zajímavé, že tato publikace neobsahuje žádnou zmínku o možnosti vlivu náboženského vyznání na reprodukční chování nebo demografické charakteristiky. Zejména bychom čekali zmínku v kapitole, která se věnuje širším podmíněnostem populačního vývoje (tamtéž 1986, s. 413-445), kde jsou jako faktory demografické reprodukce uvedeny například etnické, rasové, ekonomické, rodinné, národnostní nebo sociálně třídni charakteristiky. Jedinou zmínku o vztahu náboženství a k nějaké demografické otázce nalezneme v poslední části práce, která se věnuje populačním teoriím a politice (tamtéž 1986, s. 588-589). Analogická situace se opakuje také u dalších

publikací (tj. Srb, Kučera, Růžička 1971; Kalibová 2001; Koshin 2005). Důvody, proč v těchto studijních textech není toto téma reflektováno, mohou být různé. Osobně se mi jako klíčový problém jeví nedostatek potřebných dat, jenž nastal v důsledku přerušení zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu v letech 1961, 1970 a 1980. U literatury, která byla vydaná za komunistického režimu, mohly sehrát roli také politicko-ideologické tlaky.

Druhá skupina obsahuje demografické publikace, které se sice náboženskému vyznání obyvatelstva věnují, avšak je na tuto problematiku pohlíženo jako na relativně homogenní a vnitřně nestrukturovaný jev. Do této skupiny jsou zařazeny publikace jako například Demografie (nejen) pro Demografy (Kalibová, Pavlík, Vodáková, 2009) nebo Vybrané kapitoly z demografie (Chalupa, Tarabová 1991).

Do třetí skupiny jsou zařazeny publikace, které se této problematice věnují důsledněji. Zde můžeme určitě jmenovat Úvod do demografie od Roubíčka (1997, s. 157), kde je náboženskému vyznání obyvatelstva věnován poměrně krátký odstavec, avšak autor zmiňuje vše důležité a přistupuje k němu jako ke vnitřně strukturovanému jevu. Nejvíce propracovaný přístup lze nalézt v publikaci Tisíc let obyvatelstva českých zemí (Srb 2004), kde je náboženskému vyznání obyvatelstva věnována celá devátá kapitola. Těžiště této kapitoly leží v analýze náboženského vyznání obyvatelstva do roku 1930, autor se ale také zabývá analýzou novějších dat včetně výsledků ze sčítání lidu 1991, jež byla poslední možná vzhledem k roku, ve kterém byla tato publikace vydána.

Mimo základní demografické texty lze téma náboženského vyznání nalézt také v několika článcích a studiích. Této problematice se v prostředí české demografie věnuje nejčastěji a nejdůsledněji Vladimír Srb (1994, s. 181-188; 1997, s. 191-202; 2003, s. 278-281). Mezi přínosné práce lze zařadit také krátký článek předního českého demografa, který se vyjádřil k možnostem interpretace náboženském vyznání ve výsledcích sčítání lidu z roku 1991 (Kučera 1994, s. 189-191). Neméně zajímavá je rovněž studie, která se věnuje metodologii zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu, domů a bytů 2001 (Morávková 2004, s. 116-120). Kromě textů reflektující současný stav existují také práce, které se věnují starším obdobím (Kohútová 1997, s. 110-113, Pražáková Seligová, 2012, s. 177-223).

V posledních letech se toto téma začalo objevovat také v bakalářských a magisterských pracích s demograficko-geografickým zaměřením. Ve zkratce zmíním pouze tři nejnovější. Tvrdíková (2012) ve své diplomové práci podrobně zpracovala problematiku role náboženství v reprodukčním chování. Absolventská práce Náplavové (2012) se věnuje analýze změn v územní diferenciaci náboženského vyznání obyvatelstva v jihomoravském okrese Hodonín. Hodlík (2009) provedl empirickou analýzu, ve které se zabýval vlivem náboženství respektive deklarované náboženské víry na demografické události. Závěrem bych chtěla zmínit sociologickou studii Olgy Nešporové (2010), kterou považuji také za přínosnou. Autorka v ní přistupuje k náboženství jako k faktoru ovlivňujícímu rodinný život, čímž v podstatě sdílí předmět zájmu s demografií.

Přes všechny pozitivní posuny se domnívám, že v české demografii stále chybí aktuálnější reflexe náboženského vyznání v základních demografických textech. Za přínosné bych považoval zpracování komplexnější demografické analýzy či kvalitativní studie reprodukčního chování u nábožensky založeného obyvatelstva.

3.2 Náboženské vyznání v zahraniční demografické produkci

Na mezinárodní úrovni je téma demografie a náboženství reflektované lépe a častěji. Vztah náboženství a reprodukčního chování je adekvátně zohledněn v publikacích, které se věnují jak demografické teorii (ed. Coleman, Schofield 1986, s. 258-264, 275-6; de Brujin 1999, s. 122, 131-132, 136-137, 203-206), tak aplikované demografii (Siegel 2002, s. 66, 360-363, 652). V této práci není dostatečný prostor k reflexi jednotlivých publikací, proto se zaměřím spíše na stručné shrnutí toho nejnovějšího, co se na tomto poli děje.

V zahraniční literatuře najdeme relativně nový obor, který je nazýván „Religious Demography“ (budu překládat jako religiózní demografie). Tento obor není zatím příliš etablovaný. Kromě demografů je významně rozvíjen také ekonomy a politology. Za velmi důležité považují práce Johnsona a Grima, kteří se věnují religiózní demografii na globální úrovni. Společně sestavili vyčerpávající přehled zdrojů dat, vytvořili vhodnou metodologii a podrobně se zabývali srovnatelností, využitelností a možnostmi interpretace dostupných dat (Johnson, Grim 2012). V létě v roce 2013 bude vydána shrnující publikace, která by měla sloužit jako úvod do tohoto nově konstituovaného oboru (Johnson, Grim v tisku). Jejím účelem je poskytnout základní přehled jak o objektu, předmětu a metodologii religiózní demografie, tak také postihnout roli náboženství ve světovém populačním vývoji. Mezi nejdůležitější počín těchto autorů patří sestavení rozsáhlé databáze, která poskytuje podrobné informace o početním zastoupení příslušníků hlavních světových náboženství ve všech státech světa. Mimo statistických dat lze zde najít velké množství dalších materiálů a pramenů dat. Na základě těchto informací si lze učinit relativně podrobný přehled o postavení a distribuci jednotlivých náboženství ve světě a jejich vlivu na populační vývoj.

Základní metody a předpoklady religiózní demografie nalezneme také v projekcích světového obyvatelstva, které vznikly ve výzkumném středisku The Pew Research Center (dále jen PRC). V těchto pracích je obyvatelstvo rozříděno do skupin podle náboženského vyznání, přičemž se předpokládá, že jednotlivé náboženské skupiny vykazují homogenitu v určitých demografických charakteristikách, zejména v úrovni plodnosti a úmrtnosti. V roce 2011 byl PRC publikován článek o budoucím vývoji světového muslimského obyvatelstva, který obsahoval projekci muslimského obyvatelstva do roku 2030 (PRC 2011a). V témže roce byl vydán také populační odhad křesťanské světové populace (PRC 2011b). Tyto projekce ukazují, že počet obyvatel hlásících se k islámu a křesťanství poroste, budou se ale lišit způsoby růstu. Islám se zatím šíří především reprodukčně, kdežto křesťanství konverzí. Kromě projekcí byly zveřejněny také články věnující se migracím (PRC 2012a) a aktuálnímu stavu světového obyvatelstva s důrazem na populační velikost a distribuci hlavních světových náboženství (PRC 2012b).

Mimo výše zmíněné projekty vzniklo také mnoho studií na různých akademických pracovištích po celém světě. Obecně bychom je mohli rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří práce, které se soustředí na to, jakým způsobem působí náboženské vyznání na konkrétní složky demografické reprodukce. Zde je nejvíce pozornosti věnováno úrovni plodnosti žen, potratovosti a úmrtnosti. Mezi důležité práce věnující se plodnosti patří studie McQuillana (2004), který řeší otázku, v jakých situacích působí náboženské vyznání na plodnost žen. V současnosti je velká pozornost věnována zejména úrovni plodnosti muslimských žen (Frejka 2007; Eberstadt,

Shah 2012; Stonawski, Potančoková, Skirbekk 2012), ale otvírají se také nová témata, jakým je například vliv náboženství na mateřství adolescentních dívek (Ogland, Bartkowski, Sunil, Xu 2010). Co se týče úmrtnosti, zde se autoři nejvíce věnují vlivu náboženské afilace a praxe na zdraví a úmrtnost s důrazem na analýzu specifických příčin úmrtí (Blanchard, Bartkowski, Matthews, Kerley 2008; Dupre, Franzese, Parrado 2006; Bartkowski, Xu, Garcia 2011). Sullinsova studie (1999) se věnuje srovnání trendů v potratovosti mezi ženami z katolického a protestantské prostředí.

Druhá skupina prací zkoumá náboženství a demografické chování v širších kontextech. Tyto práce se nezabývají působením náboženského vyznání na jednotlivé složky demografické reprodukce, ale vnímají náboženské vyznání jako určitou kulturní a relativně komplexní charakteristiku, na jejímž základě třídí obyvatelstvo do skupin, u kterých se předpokládá, že uvnitř vykazují určitou homogenitu ve vzorcích reprodukčního chování. Tyto práce jsou obvykle zaměřeny na populační projekce (např. Iyer 2002; Goujon, Skirbekk, Fliegenschnee, Strzelecki 2007; Lehrer 2004).

Zahraničních článků a publikací, které se věnují demografickému chování ve vztahu k náboženskému vyznání, je velké množství, mnohé z nich by zasloužily podrobnější analýzu. V této práci k tomu ale není dostatek prostoru, ani to není jejím účelem. Cílem bylo spíše poukázat na rozdíl v zájmu o toto téma v české a světové demografii, který je v určitém smyslu pochopitelný i odůvodnitelný. Přesto si myslím, že religiózní demografie by mohla najít uplatnění i ve státech, kde je náboženství spíše záležitostí menšiny. To, že se k náboženskému vyznání hlásí relativně malý podíl obyvatelstva, může pro demografy znamenat, že se z obyvatelstva vyděluje specifická subpopulace, u které bychom měli podrobně prozkoumat, nakolik se její demografické chování liší či neliší od zbytku populace.

Kapitola 4

Zdroje dat ke studiu náboženství a obyvatelstva České republiky

Při studiu náboženského vyznání obyvatelstva lze čerpat z široké škály různých zdrojů, avšak ne všechny jsou z demografického hlediska využitelné. Cílem této kapitoly je podat základní přehled zdrojů a možností jejich využití. Text je rozdělen do dvou částí, první z nich je věnována tradičním demografickým zdrojům dat, tzn. evidenci demografických událostí, sčítání lidu a výběrovým šetřením. Druhá část se zabývá možnostmi využití interních církevních statistik a sčítání účastníků bohoslužeb.

4.1 Tradiční demografické zdroje

Evidence demografických událostí

Evidence demografických událostí poskytuje informace, které slouží ke sledování pohybu obyvatelstva, konkrétně pak ke sledování procesů porodnosti, úmrtnosti, sňatečnosti, rozvodovosti, potratovosti a migrace. Informace o jednotlivých demografických událostech Českému statickému úřadu podávají tzv. zpravodajské jednotky. Informace o narození, úmrtí a sňatku podávají matriky. Na soudech jsou evidovány rozvody. Ústav zdravotnických informací sbírá informace o potratech a Ministerstvo vnitra sleduje migrace. Sesbíraná data pak Český statistický úřad publikuje v Demografické ročence. V současné době nejsou tyto demografické události studovány ve vazbě na náboženské vyznání, protože při sběru se tento údaj nezjišťuje.

Tento stav však neplatil vždy a dá se považovat za relativně nový. Evidence událostí, které dnes považujeme za demografické, byla původně doménou církve, neboť tridentským koncilem bylo katolickým duchovním předepsáno vedení záznamů o křtech a uzavřených manželství, později také o zemřelých. Tyto záznamy původně sloužily především k církevně právním účelům, klíčovým zlomem byl v tomto ohledu dekret z roku 1781 a císařský patent z 20. února 1784. Dekretem z roku 1781 prohlásil Josef II. církevní matriky za veřejné listiny a matričním patentem z roku 1784 začaly být církevní záznamy využívány ke státním účelům. Tento patent ve svém důsledku znamenal významnou intervenci státu do způsobů evidence, neboť obsahoval podrobné

předpisy k vedení i obsahu příslušných matrik. Rozsah požadovaných zápisů byl poměrně bohatý a na jeho základě byla mimo jiné zjišťována také náboženská konfese u úmrtí, sňatku a narození (Srb 1985, s. 97-103; Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986, s. 78-80). V průběhu 19. stolení pak vzniklo více než 23 zákonů a předpisů, kterými stát upravoval povinnosti církví v této oblasti. Za důležitý milník v tomto ohledu je považován rok 1868, kdy vznikly první civilní oddací matriky a roku 1870 také rodné a úmrtní. Ty však byly určeny pouze osobám bez konfese nebo příslušníkům státem neuznaných církví. K úplné sekularizaci evidence demografických událostí došlo až účinností matričního zákona č. 268 z roku 1949, kterým byl zaveden jednotný systém státních matrik a církevní matriky se staly majetkem státu a přešly do správy Národních výborů. V důsledku těchto změn stát plně přebíral odpovědnost za evidenci demografických událostí.

Přestože od roku 1950 není v evidenci demografických událostí zjišťováno náboženské vyznání, není nutné na toto studium rezignovat. Existují minimálně dvě alternativní možnosti, které nejsou optimální, ale mohou být přínosné. První možností je analýza postojů respondentů deklarujících náboženské vyznání k demografickým událostem na základě výběrových šetření. To umožňují například výběrová šetření, ve kterých mohou být zjišťovány postoje respondentů k jevům a událostem, které s reprodukčním chováním významně souvisí. Například postoj k umělému přerušení těhotenství, rozvodu, sňatku nebo názor na optimální velikost rodiny či užívání antikoncepce. Takovéto sledování s sebou nese dva základní nedostatky. Za prvé nevíme, do jaké míry respondenti realizují deklarovaný postoj. Za druhé, většina výběrových šetření obsahuje malý počet respondentů deklarující jiné náboženské vyznání než katolické (Hamplová 2000, 2010; Nešporová 2010). První problém není možné uspokojivě vyřešit, lze s ním jen počítat. Druhý komplikuje poznání demografického chování respondentů nekatolického vyznání. To znamená, že výsledky šetření nemůžeme zobecňovat na celou nábožensky založenou populaci ale pouze na její katolickou subpopulaci.

Druhý způsob je založen na předpokladu, že věroučná dogmata týkající se například sexuálního soužití partnerů nebo vzniku a hodnoty lidského života, mohou mít vliv na jednání a rozhodování jednotlivců. Například lze předpokládat, že dodržování katolických dogmat může mít vliv například na postoj k antikoncepci nebo k umělému přerušení těhotenství a může významně ovlivňovat také reálné jednání. Na základě tohoto předpokladu pak můžeme sledovat, zda intenzity umělé potratovosti a podíl katolického obyvatelstva na sledovaných územích spolu statisticky významně souvisí. Také tento druhý způsob studia demografických událostí je problematický, protože se musíme vypořádat s otázkou, zda religiozita obyvatelstva je právě oním faktorem, který tento proces skutečně ovlivňuje, nebo zda je pouze „maskující proměnou“. Na druhou stranu tento problém nemusí být zásadní, pokud je přístupu k deklarovanému náboženskému vyznání ve sčítání lidu jako k širší „kulturní“ charakteristice, která postihuje určité společenské klima daného regionu.

Sčítání lidu

Sčítání lidu (dále jen SL) je zdroj dat, který je ke studiu náboženského vyznání obyvatelstva využíván nejčastěji. Náboženské vyznání bylo na našem území sledováno od prvního moderního sčítání v roce 1869 až do současnosti s výpadkem let 1961, 1970 a 1980. SL poskytuje především strukturální data, tzn. informace o pohlavně-věkové struktuře, rodinném stavu, národnosti, dosaženém vzdělání nebo regionálním rozložení obyvatelstva a tyto charakteristiky jsou mimo

jiné tříděny také podle deklarovaného náboženského vyznání. Od roku 1991 začala být takto tříděna také plodnost žen, od roku 2001 struktura faktických manželství a v roce 2011 lze toto třídění nalézt také v publikaci týkající se domácností.

Je však třeba zdůraznit, že data ze SL od roku 1991 se vyznačují určitými specifiky, která komplikují jak samotné chápání religiozity obyvatelstva tak znesnadňují interpretaci výsledků. V první řadě SL poskytuje data o deklarovaném vyznání. To znamená, že obsahuje pouze informaci o přináležení či sympatii k nějakému náboženskému vyznání či víře, kterou nelze v žádném případě ztotožňovat s náboženskou praxí či se souhlasem s věroukou dané církve (Hamplová 2000, s. 9). Za druhé, údaj o náboženském vyznání je nepovinný, čímž vzniká kategorie „nezjištěno“. Je důležité si uvědomit, že tato kategorie je uvnitř pestrá a obsahuje relativně velkou škálu různých motivací tuto položku nevyplnit, které můžeme těžko zachytit. Další problém je spojen s kategorií „bez vyznání“. Občané, kteří sami sebe označili jako osoby „bez vyznání“, se nemusí nutně považovat za ateisty. Tato kategorie může obsahovat osoby, které jsou zatím „hledající“, „náboženskými individualisty“ nebo nábožensky indiferentní (Štampach 2004, s. 9-12, 2006, s. 99-105; Václavík 2009, s. 84-87). Poslední specifikum, které zdůrazňují především sociologové a religionisté, spočívá v tom, že SL zachycuje pouze určitý výsek religiozity obyvatelstva, a to zejména formálně organizované typy. (Nešpor 2004, s. 21; Václavík, Václavíková-Helšusová 2006, s. 172-173; Štampach 2006, s. 99-105; Václavík 2009, s. 141-142)

I přes výše zmíněné výtky, lze považovat data ze SL za užitečná, je však potřeba mít na paměti jejich specifickou povahu, zejména pak problematičnost kategorií „bez vyznání“ a „nezjištěno“. Velký přínos dat ze sčítání spočívá v tom, že pokrývají území celé České republiky, a že jsou v čase srovnatelná, minimálně v rámci určitých period. Mohou také poskytovat jistý referenční rámec ke studiu religiozity na obecnější úrovni, případně mohou být používána jako korektiva pro výběrová šetření.

Výběrová šetření

Výběrová šetření se od běžné evidence a sčítání lidu liší ve třech základních rysech. V první řadě jsou výběrová, to znamená, že neposkytují informace o celé populaci. Za druhé, evidence demografických událostí a SL vznikají primárně pro administrativní účely, kdežto výběrová šetření jsou výzkumné povahy a často jsou vázána na univerzity či vědecká pracoviště a obvykle jsou zaměřena na studium konkrétních problémů. Třetí rozdíl, a také nejdůležitější, spočívá v tom, že jsou schopna měřit postoje a posuny v chápání nejrůznějších událostí a institucí, například postoje k manželství, rodině, potratu, rozvodu nebo názory na ideální velikost rodiny či na užívání antikoncepce. Nelze ale ověřit zda respondenti také realizují deklarovaný postoj.

Výběrových šetření je velké množství, jejich počet stále roste, a proto zmíním jen ta, která se alespoň částečně profilují jako demografická. Demografy a sociology jsou často využívána data z International Social Survey Programme (dále jen ISSP). Šetření ISSP probíhají již od roku 1985 a Česká republika se zúčastnila všech od roku 1992. Výhodou tohoto programu je, že se koná každoročně, a že je srovnatelné v čase a prostoru. To je zajištěno standardizovanou sadou socio-demografických dotazů, mezi něž patří také sada otázek týkající se náboženského vyznání a reprodukčního chování. Obsahuje dotazy jak na náboženskou příslušnost a praxi tak také několik otázek, které se týkají detradicionalizovaných forem víry. Na každý rok je zvoleno vždy konkrétní téma, jež se po určité době opakuje. Z demografického pohledu jsou důležitá

šetření zaměřená na rodinu a genderové role (1994, 2002, 2012) případně na problematiku náboženství (1998 a 2008).

Za velmi přínosné lze považovat také šetření Family and Fertility Surveys (FFS), které se primárně zaměřovalo na výzkum rodiny a reprodukce. Tento program byl organizován Ekonomickou komisí OSN a proběhl mezi lety 1988 - 1999 ve 21 zemích Evropy. ČR se tohoto šetření účastnila pouze v roce 1997. Mezi hlavní sledovaná témata patřila: antikoncepce, děti, mateřství, pracovní a studijní dráhy nebo názory na populační politiku. V rámci tohoto šetření bylo možné sledovat postoje respondentů k jednotlivým otázkám také ve vazbě na deklarované náboženské vyznání. Za nástupce toho programu můžeme považovat Generations and Gender Programme (GGP), který byl spuštěn v roce 2000 a v současnosti se jej účastní přes 30 zemí. Od FFS se liší tím, že ke zkoumání využívá mimo výběrových šetření také kontextuální databáze agregovaných dat panelových výzkumů. V České republice bylo šetření GGS uskutečněno ve dvou vlnách v letech 2005 a 2008, sesbíraná data zatím nejsou volně k dispozici.

4.2 Církevní statistiky a sčítání

Interní církevní statistiky

Interní statistiky církví patří mezi méně probádané oblasti. První obtíže výzkumu jsou spojeny s nejednotností územního členění jednotlivých církví a náboženských organizací. Každá církev má své specifické územní jednotky, které mají své historické případně praktické opodstatnění, což znamená, že zpravidla nekopírují hranice krajů a okresů. Například Římskokatolická církev disponuje s daty za 3 137 farností, 8 diecézí a 2 provincie, Řeckokatolická církev je členěna na 7 děkanátů, které tvoří jeden exarchát, Federace židovských obcí má 10 základních jednotek, které se nazývají kehily, Českobratrská církev evangelická je členěna na 14 seniorátů a podobné členění ale jiný počet má například Církev bratrská.

Mimo problém s regionálním srovnáním je zde problém se srovnatelností v čase. Ve výročních zprávách, v dokumentech a na internetových stránkách se lze zpravidla dohledat orientačního počtu věřících, případně počtu svateb, pohřbů a jiných církevních obřadů často jen za jeden náhodně vybraný rok. Další nemalou překážkou je to, že nebývají uváděny způsoby zjišťování, případně jak se tyto způsoby v různých církvích a náboženských společnostech liší. Navíc podrobnější údaje si církve zpravidla nechávají pro vlastní potřeby, případně si vlastní statistiky nevedou vůbec, jako volnější uskupení typu Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü a podobně. Nejpropracovanější a volně dostupné statistiky lze získat za katolickou církev, která vydává ročenky *Anuario Pontificio*, ve kterých jsou obsaženy shrnující údaje za daný rok. Katolickou statistickou ročenku zpracovává Centrální statistický úřad katolické církve pod vedením mons. Vittoria Formentiho, poslední ročenka je k dispozici za rok 2010.

Z těchto důvodů lze považovat data interních statistik církví a náboženských společností mezi sebou za obtížně srovnatelná. K lepšímu posouzení, zda jsou data vhodná k demografickým analýzám, by bylo potřeba zjistit, jaké informace, jakým způsobem a jak často jsou zjišťovány, a také, jak jsou tato data v interních statistikách strukturována a tříděna. Navzdory špatné dostupnosti a obtížné vzájemné srovnatelnosti existují demografické práce, které interní statistiky církví využívají, například v Historické demografii vyšla velmi zajímavá studie, která se věnuje

konfesijně smíšeným sňatkům v české reformované církvi na konci 19. a počátku 20. století (Pražáková-Seligová, 2012, s. 177-223). Interní statistiky církvi tedy mohou být pro demografy zajímavé, avšak obtíže s nimi spojené je předurčují k malému zájmu.

Sčítání účastníků bohoslužeb

Mimo dat z interních statistik lze také čerpat ze sčítání účastníků bohoslužeb. Takováto sčítání uskutečnila římsko-katolická církev v roce 1999, 2004 a 2009. Data byla zatím publikována pouze za roky 1999 a 2004, jak bude naloženo s údaji za rok 2009, záleží na jednotlivých diecézích, přičemž tyto údaje zveřejnila pouze Litoměřická, Královéhradecká a Plzeňská. Tato sčítání byla v demografii už jednou zpracována v článku Daniela Hůleho (2005), který byl publikován na stránkách Demografického informačního portálu. Autor se v něm pokusil o základní analýzu deklarované a realizované víry. Sčítání účastníků bohoslužeb je sice zajímavé co do zkoumání náboženské praxe, avšak z demografického hlediska se nejvíce jeví jako podnětné, protože obsahuje jen několik málo informací o demografické struktuře. Konkrétně o území, pohlaví, ekonomické aktivitě a v roce 2004 také o věku.

Navzdory velkému množství dostupných zdrojů a jejich potenciálu, jsou v této práci studovány pouze data ze sčítání lidu, případně jsou využity některé poznatky z výběrových šetření.

Kapitola 5

Zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu od roku 1921 do roku 2011 na území ČR

Jako výchozí rok byl zvolen 1921, ve kterém proběhlo první samostatné československé sčítání, které nebylo důležité pouze z politického hlediska, ale znamenalo také určitý kulturně-historický zlom. Zvolené období je rozděleno do tří etap. V první a třetí etapě sčítací archy obsahovaly dotaz na náboženské vyznání, avšak tato období se lišila metodikou zjišťování a významem náboženských institucí ve společnosti. V druhé etapě nebylo náboženské vyznání zjišťováno vůbec. Rozdíly mezi jednotlivými etapami jsou natolik zásadní, že data v nich získaná nejsou zcela srovnatelná. Pokud je v této práci na některých místech pokus o komparaci, je tak činěno s opatrností a konkrétním záměrem.

5.1 Období zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu na základě příslušnosti k církvi nebo k náboženské společnosti

Sčítání lidu v roce 1921

První československé Sčítání lidu se uskutečnilo 15. února 1921 na základě zákona č. 256/1920 Sb. Sčítací arch byl vyplňován za jednotlivé domácnosti a obsahoval sloupec týkající se náboženského vyznání, které bylo definováno jako církevní příslušnost. Sčítací arch vyplňoval přednosta domácnosti a za jeho správnost a úplnost byl zodpovědný sčítací komisař, přičemž vyplnění náboženského vyznání bylo, stejně jako všechny ostatní položky sčítacího archu, povinné (ČSÚ 2006, s. 18-19). Toto sčítání se od předchozích lišilo tím, že bylo dovoleno příslušnou kolonku vyplnit „bez vyznání“. Podle instrukcí ke sčítacímu archu byly za osoby „bez vyznání“ považovány pouze ty, které nebyly členy žádné církve ani náboženské společnosti. Naopak ty osoby, které byly členy nějaké náboženské organizace, měly vyplnit své náboženské vyznání co nejpřesněji. To znamená, že mělo být například uvedeno, zda se jedná o katolické vyznání římského, řeckého nebo arménského ritu. Poslední odlišnost od rakousko-uherského sčítání spočívala v tom, že nebyl činěn rozdíl mezi státem uznanými a neuznanými církvemi.

V praxi to znamenalo, že ve výsledcích sčítání byly publikovány jmenovitě i státem neuznané církve s větším počtem příslušníků (ČSÚ 1995a, s. 8-9).

Obr. č. 2 Část sčítacího archu z roku 1921 obsahující dotaz na náboženské vyznání

Národnost (mateřský jazyk)	Ná- boženské vyznání	Znalost čtení a psaní	P o v o l á n í						Poznámka
			Druh povolání	Postavení v povolání	Bližší ozna- čení závodu (podniku, ústavu, úřadu), v němž se vy- konává toto povolání	dne 16. července 1914		Postavení v povolání	
viz návod § 8	viz návod § 9	viz návod § 10	viz návod § 11	viz návod § 12	viz návod § 13	viz návod § 14			
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

Prohlédl a za správnost a úplnost jest zodpověden

V _____, dne _____ února 1921. _____ sčítací komisař.

Zdroj: ČSÚ 1995a, s. 8

Sčítání lidu v roce 1930

V roce 1930 bylo sčítání lidu provedeno k 1. prosinci podle zákona č. 47/1927 Sb. Zjišťování náboženského vyznání vycházelo z metodiky předchozího sčítání. Pouze bylo zdůrazněno, že změna církevní příslušnosti byla považována za platnou teprve tehdy, byla-li řádně oznámena okresnímu úřadu. Pokud tak nebylo učiněno, byla daná osoba povinna vyplnit své náboženské vyznání na základě údaje v rodném, případně křestním listu. To v praxi znamenalo, že náboženské vyznání nebylo možno měnit pouhým zápisem do sčítacího archu (ČSÚ 1995a, s. 44; ČSÚ 2006, s. 19).

Obr. č. 3 Část sčítacího archu z roku 1930 obsahující dotaz na náboženské vyznání

Státní pří- slušnost, u čsl. stát- ních pří- slušníků mimo to též domovská příslušnost (obec, soudní okres, země)	Národ- nost (mateř- ský jazyk)	Nábo- ženské vyznání (církevní přísluš- nost) nebo bez vyznání	Znalost čtení a psaní jen u osob starších 6ti let: z dali umí čísti i psáti, nebo jen čísti, nebo neumí ani čísti ani psáti	Povolání			Zdali je sčítaný v obci přito- men trvale nebo jen dočasné	Jestliže dočasné, nechť uvede své řádné bydliště a) obec b) soud. okres c) země	Tělesné vady z dali sčít- taný je slepý na obě oči, hluchý, němý, hlucho- němý či nemá ruku nebo nohu	Poznámka
				druh povolání a) hlavní po- volání b) vedlejší po- volání c) ev. další vedlejší po- volání (viz návod § 7.)	postavení v povolání a) hlavním b) vedlejším c) ev. dalším vedlejším (viz návod § 8.)	bližší označení závodu a místo závodu (podniku, úřadu), v němž se vy- konává hlavní povolání (viz návod § 9.)				
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24

z 1. na 2. prosinec 1930 (viz Poučení a návody).

a) _____	a) _____	a) _____
b) _____	b) _____	b) _____
c) _____	c) _____	c) _____

Prozkoumal a za správnost a úplnost jest odpověden

V _____, dne _____ 1930.

_____ sčítací komisař

Zdroj: ČSÚ 1995a, s. 45

Sčítání lidu v roce 1950

Další plnohodnotné sčítání lidu se uskutečnilo až k 1. březnu 1950, a bylo provedeno na základě vládního nařízení č. 224/1949 Sb. Tento census úzce navazoval na obě předchozí sčítání, lišil se však tím, že byl prováděn pouze metodou sebesčítací, jen ve výjimečných případech bylo využito metody dotazování. Náboženské vyznání bylo definováno shodně s předchozími a zároveň se jednalo o poslední sčítání, ve kterém byla tato položka zjišťována na základě příslušnosti k církvi či náboženské společnosti. Datová publikace o náboženském vyznání byla publikována až v závěru 50. let, a to jen v souhrnech za české země a Slovensko, nikoli v územním členění nebo v dalších strukturálních aspektech. Všechny tyto údaje zůstaly zachovány pouze v uložených rukopisných tabulkách, z nichž byla velká část zničena povodní v roce 2002. (ČSÚ 1995a, s. 76; ČSÚ 2006, s. 20)

V první polovině 20. století došlo k několika významným změnám v oblasti náboženského života. Byla založena Církev československá husitská, jenž byla považována za „národní církev“. Po vyhlášení Československé republiky ve společnosti panovala protikatolická nálada spojená s heslem „ pryč od Říma“, které mělo vyjadřovat negativní postoj ke katolické církvi jakožto k nástroji habsburské moci (Kružíková 2005). Struktura obyvatelstva byla také ovlivněna důsledky druhé světové války, což v praxi znamenalo pokles počtu osob deklarující židovskou víru. Další změnu způsobil odsun obyvatelstva německé národnosti. Celkově však lze říci, že v tomto období došlo k uvolnění společenského prostoru pro nekatolické církve a ateisty, což se promítlo do výsledků výše zmíněných sčítání (Srb 2004, s. 165). Vzhledem k metodice zjišťování lze náboženské vyznání uvedené ve sčítání lidu ztotožňovat s církevní příslušností, avšak při interpretaci těchto výsledků je potřeba mít na paměti, že byl v české společnosti rozšířený tzv. „matrikový katolicismus“ (Nešpor 2008, s. 47). Nezávisle na náboženské praxi či víře v církevní dogmata nebyla náboženská příslušnost považována za něco výjimečného či osobního, její vnímání se například blížilo chápání národnosti.

5.2 Období bez zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu

V roce 1954 vydala vláda Československé republiky usnesení o zrušení evidence náboženského vyznání, na jehož základě přestalo být náboženské vyznání evidováno a bylo zakázáno vyžadovat jeho vyplnění v jakýchkoliv úředních dokladech, formulářích nebo dotaznících. Doslovné znění toho usnesení je k nalezení příloha č. 1. Platnost tohoto usnesení byla zrušena novým usnesením č. 649 vlády České a Slovenské federativní republiky ke dni 25. září roku 1991 (k nahlédnutí v příloze č. 2). V praxi to znamenalo, že náboženské vyznání nebylo zjišťováno celkem třikrát, a to v letech 1961, 1970 a 1980. Během toho období došlo v náboženské oblasti k zásadním změnám, neboť komunistický režim úspěšně zničil náboženské struktury aktivní likvidací církví, náboženských společností a perzekucí významných církevních osobností včetně kléru a laiků. Docházelo také k propagaci komunistické ideologie v médiích, kultuře a ve školství. V neposlední řadě byly vyvíjeny přímé i nepřímé tlaky na věřící jednotlivce a náboženské skupiny (Fiala, Hanuš, 2001, s. 9-25).

Tyto ideologické tlaky měly za následek vytěsnění církví z veřejného prostoru s tím, že náboženská víra se měla stát pouze soukromou záležitostí. Tím docházelo k posilování již

započatých sekularizačních tendencí. Určitou roli sehrály také pseudonáboženské rysy marxistické ideologie sovětského typu jako například: pěstování kultu osobnosti, veřejné rituály nebo právo na jediný pravdivý výklad světa (Ambros 1999, s. 30, Hamplová 2001, s. 307). Toto období mělo ve výsledku destruktivní vliv na postavení tradičních církví, které postupně přicházely o své místo ve společnosti, současně také ztratily význam v důležitých životních událostech svých věřících, jako jsou například svatby, narození či úmrtí (Hamplová 2001, s. 294-311).

5.3 Období zjišťování náboženského vyznání ve sčítání lidu na základě vlastního uvážení

Sčítání lidu v roce 1991

Sčítání lidu v roce 1991 bylo posledním československým, ale i posledním sčítáním dvacátého století. Rozhodným okamžikem byla zvolena půlnoc z 2. na 3. března. Na přípravách i na průběhu tohoto sčítání se projevoval vliv specifické společenské atmosféry, jež byla spojena s významnou politicko-ekonomickou transformací. Do sčítacích tiskopisů byla opět zařazena otázka na náboženské vyznání, avšak změny v oblasti náboženského života, ke kterým v předchozích čtyřiceti letech došlo, se projevil u části společnosti nepříznivou reakcí na znovuzařazení této položky (ČSÚ 2006 s. 23).

Podle instrukcí uvedených ve sčítacím archu se náboženským vyznáním rozuměla „účast na náboženském životě některé církve (náboženské společnosti) nebo vztah k ní“. Vyplnění této položky bylo ponecháno na svobodné vůli každého vyplňujícího, přičemž u dětí do 15 let vyplnění náboženského vyznání záviselo na uvážení rodičů. Při zjišťování vyznání byl v instrukcích kladen důraz na co nejpřesnější specifikaci vyznání. Na základě sesbíraných dat o náboženském vyznání byla vydána publikace Obyvatelstvo ČR podle náboženského vyznání (ČSÚ 1992), která obsahuje podrobné analýzy a porovnává je s údaji zjištěnými v roce 1950. Různé kombinační třídění o složení obyvatelstva podle věku, národnosti, ekonomické aktivity a náboženského vyznání nalezneme také v publikaci Podrobné údaje za obyvatelstvo. Poprvé byla na základě náboženského vyznání tříděna také plodnost žen (ČSÚ 1993). Nejobsáhlejší dílem je publikace z roku 1995, která obsahuje mimo velké množství tabulek tříděných podle náboženského vyznání z roku 1991, také informace o náboženském vyznání obyvatelstva z let 1921, 1930 a 1950 (ČSÚ 1995a).

Obr. č. 4 Část sčítacího archu z roku 1991 obsahující dotaz na náboženské vyznání

14. NÁBOŽENSKÉ VYZNÁNÍ	zapište náboženské vyznání, ke kterému se hlásíte, nebo "bez vyznání"	
---------------------------	---	--

Zdroj: ČSÚ 1995a, s. 127

Sčítání lidu v roce 2001

Právním podkladem k jeho uskutečnění byl zákon č. 158/1999 Sb. o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001. Při jeho přípravě byly vzaty v úvahu právní normy Evropského společenství a Rady Evropy, zejména pak směrnice 95/46/EC, která zavazuje členské státy k zákazu zpracování

osobních údajů, které odhalují rasový či etnický původ, politické názory, náboženské či filozofické vyznání, členství v odborové organizaci a údaje obsahující poznatky o zdraví nebo o sexuálním životě. Jeden z odstavců této směrnice umožňuje výjimku, pokud je tak zjišťováno na základě důležitého veřejného zájmu (viz příloha č. 2 Důvodová zpráva ČSÚ). Jako rozhodný okamžik byla zvolena půlnoc z 28. února na 1. března 2001 a zjišťování údajů bylo provedeno tradičním způsobem tj. metodou sebesčítací.

Náboženské vyznání, stejně jako při minulém sčítání bylo zjišťováno deklaratorně, to znamená, že sčítaná osoba se mohla k této otázce svobodně vyjádřit či nevyjádřit na základě vlastního uvážení v souladu s ustanoveními v Listině základních lidských práv a svobod. Ve vysvětlivkách k sčítacímu listu byl uveden seznam dvacet jedna registrovaných církví a náboženských společností, který měl sloužit jako pomůcka ke zpřesnění zjišťovaného údaje. Bylo ale také umožněno uvést církev, náboženskou společnost nebo víru mimo seznam (ČSÚ 2004; ČSÚ 2006:23-24). Na základě sesbíraných údajů byla Českým statistickým úřadem vydána

Obr. č. 5 Část sčítacího archu z roku 2001 obsahující dotaz na náboženské vyznání

Zdroj: ČSÚ 2004, s. 20

analýza Náboženské vyznání obyvatelstva (ČSÚ 2003a). Další informace byly zveřejněny v rámci základních datových publikací obsahujících tabulky tříděné dle náboženského vyznání, například: Obyvatelstvo (ČSÚ 2003b), Plodnost žen (ČSÚ 2003c), Domácnosti (ČSÚ 2003d), Základní informace o okresech a krajích (ČSÚ 2003e).

Sčítání lidu v roce 2011

Před tímto sčítáním proběhla na internetových stránkách ČSÚ relativně rozsáhlá veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011. ČSÚ totiž vyzval veřejnost, aby vyjádřila své připomínky, návrhy či podněty vztahující se k obsahu, zjišťování i zpracování výsledků sčítání lidu 2011. Způsob zjišťování byl konzultován zejména s odborem církví Ministerstva kultury, Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí. Osloveny byly také všechny registrované církve a náboženské společnosti, vybrané katedry a ústavy religionistiky vysokých škol, teologické fakulty, Česká společnost pro studium náboženství a Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů. Statistický úřad uvádí, že více než desetina podnětů se týkala právě formulace otázky na náboženské vyznání a příslušnost k církvi. Nejrozsáhlejší připomínky byly zaznamenány ze strany České biskupské konference, z nichž se velká část týkala srozumitelnosti otázky pro občany a jednoznačnosti názvů církví a náboženských společností. Během této diskuze se také ukázala velmi protikladná stanoviska zastávaná uvnitř české společnosti, od přesvědčení, že zjišťování náboženského vyznání je přežitek, až po návrh na rozšíření tohoto dotazu o další podotázky. V rámci diskuze došlo k celkovému podpoření dobrovolnosti této otázky, avšak objevily se také požadavky na její

povinné vyplnění. Souhrnné vyhodnocení veřejné diskuze Českým statistickým úřadem k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 je v plném znění k dispozici v příloze č. 3.

Sčítání lidu bylo v roce 2011 uskutečněno na základě zákona č. 296 o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 ze dne 22. července 2009. Ve srovnání s dvěma předchozími sčítáními dotaz na náboženské vyznání doznal dvou důležitých změn. Při jejich koncipování vycházel Český statistický úřad z podnětů vzešlých z veřejné diskuze k zákonu o sčítání lidu 2011. Zaprvé byla otázka na náboženské vyznání formulována širěji a to jako „náboženská víra“. Druhá změna spočívala v zavedení nové možnosti, kterou se osoba mohla deklarovat jako „věřící nehlásící se k žádné konkrétní církvi ani náboženské společnosti“. Ve shodě s předchozími sčítáními byla ponechána otázka na náboženskou víru jako dobrovolná a do vysvětlivek byl přiložen seznam registrovaných církví a náboženských společností, který čítal třicet dva položek. Na základě sesbíraných údajů o náboženském vyznání bylo Českým statistickým úřadem zveřejněno velké množství tabulek, z nichž většina navazuje na ty, které byly sestavovány již dříve. Nejvýznamnějším rozšířením bylo publikování několika podrobných tabulek o hospodařících domácnostech podle náboženského vyznání manžela (druha) a manželky (družky).

Obr. č. 6 Část sčítacího archu z roku 2011 obsahující dotaz na náboženské vyznání

12. Náboženská víra *Uvedení údaje není povinné. Při uvádění církve nebo náboženské společnosti registrované v ČR uveďte název dle vysvětlivek.*

věřící - hlásící se k církvi, náboženské společnosti uveďte ke které ↓

věřící - nehlásící se k žádné církvi ani náboženské společnosti bez náboženské víry

Zdroj: ČSÚ 2004, s. 20

V tomto období se naplno projeví sekularizační tendence, které byly započaty již dříve, a během komunistického režimu byly ještě posíleny (Hamplová 2001, Nešpor 2010). Také došlo k otevření společenského prostoru novým náboženským hnutím a nejrůznějším kultům. Tyto změny měly zásadní vliv na novou metodiku zjišťování náboženského vyznání při sčítání a na jeho podobu. O tom, že byla tato otázka považována za soukromý a citlivý údaj, svědčí jak diskuze, které se týkaly zavedení a podoby této položky, tak vysoký podíl v kategorii nezjištěno. Náboženské vyznání přestalo být v této etapě zjišťováno na základě členství v nějaké konkrétní náboženské organizaci a jeho vyplnění bylo ponecháno na svobodné volbě každého vyplňujícího, přičemž u dětí do 15 let vyplnění náboženského vyznání záviselo na uvážení rodičů. Zároveň byl při každém zjišťování kladen důraz na co nejpřesnější specifikaci náboženského vyznání či víry, přičemž v roce 2001 a 2011 byl ve vysvětlivkách uveden seznam registrovaných církví a náboženských společností v České republice. Se změnou metodiky vyvstává otázka, co je „náboženským vyznáním“ ve sčítání lidu myšleno. Je zřejmé, že chápání významu této položky a její vyplnění či nevyplnění je závislé na jednotlivých sčítaných osobách. Protože tedy nelze přesně definovat obsah tohoto údaje, bude k němu přistupováno jako k širší kulturní charakteristice, která zahrnuje velké množství různých typů „věřících“. Od těch, kteří svoji víru praktikují ve shodě s věroučnými články dané církve, až po ty, kteří deklarací vyjádřily pouze sympatie k nějaké církvi, náboženské společnosti, víře nebo kultu.

Kapitola 6

Užité metodologické postupy a nástroje

Práce je zaměřena na popis pohlavně-věkové struktury obyvatelstva podle jeho náboženského vyznání. Za tím účelem byla připravena metodologická koncepce, která by byla přenositelná také na zkoumání jiných demografických znaků. Konkrétně ji lze využít ke studiu plodnosti žen či zkoumání územního rozložení obyvatelstva podle náboženského vyznání. Částečně také k deskripci struktury populace „s vyznáním“ podle rodinného stavu, národnosti či formálního vzdělání. Limity využití jsou dány především dostupností a podrobností publikovaných dat. Tato kapitola je rozdělena do dvou částí. V první je popsán obecný postup. Druhá je věnována popisu použitých ukazatelů a metodických nástrojů.

6.1 Obecný postup

Těžiště navrženého metodologického postupu tkví v přístupu k problematice náboženského vyznání obyvatelstva jako k jevu, který má svou specifickou vnitřní strukturu. Proto jsou také analýzy a popisy struktur provedeny ve dvou základních rovinách. V té první je obyvatelstvo České republiky rozděleno do tří základních populací podle deklarovaného náboženského vyznání, přičemž ve sčítání lidu v roce 2011 jsou osoby spadající do kategorie „s vyznáním“ rozděleny ještě do dvou podkategorií: „s přináležením“ a bez přináležení“. Zde je největší důraz kladen na zkoumání „vnějších odlišností“. To znamená, že je nejvíce pozornosti věnováno vzájemnému srovnání změn charakteristik populací „s vyznáním“, „bez vyznání“ a „nezjištěno“.

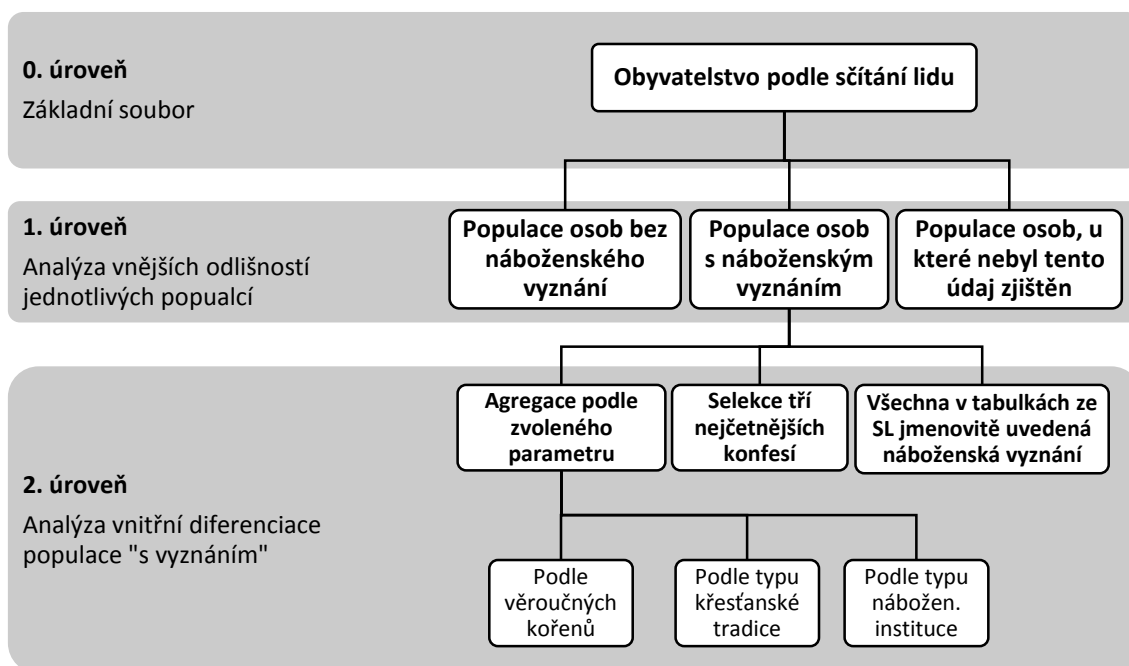
V druhé rovině jsou ponechány stranou osoby, které se deklarovaly jako „bez vyznání“ či tento údaj nevyplnily. Zkoumána je tedy pouze vnitřní struktura souboru osob, které se ve sčítání k nějakému náboženskému vyznání přihlásily. Tato rovina obsahuje další tři úrovně. Na první z nich jsou provedeny tři agregace. První agregát je vytvořen na základě věroučných kořenů jednotlivých náboženství a předpokládá, že náboženství nezahrnuje pouze vztah k transcendentnu, ale že je také nositelem určitých hodnot či kulturních vzorců. Druhý agregát má za účel zjistit, zda křesťané, které lze v určitém smyslu považovat za homogenní, vykazují

nějaké vnitřní odlišnosti. Pro tyto potřeby je soubor osob hlásící se ke křesťanskému vyznání rozdělen do skupin podle typu křesťanské tradice na: katolickou, protestantskou, pravoslavnou, evangelikální tradici a nová náboženská hnutí a sekty vycházející z křesťanství. Poslední agregace je provedena na základě typu náboženské instituce. Tento parametr by měl odrážet určitou „společenskou pozici“ deklarovaného náboženského vyznání a míru jeho akceptace širší veřejností. Tato agregace je založena na hypotéze, že typ náboženské instituce ovlivňuje otevřenost či uzavřenost daného náboženského uskupení vůči společnosti. Tato uzavřenost a otevřenost má vliv na to, do jaké míry dochází mezi danou náboženskou skupinou a majoritní společností k difúzi hodnot či vzorců chování, přičemž tato difúze se může týkat také reprodukčního chování.

Studium struktur na úrovni tří nejčetnějších konfesí v praxi znamená, že jsou zkoumány pohlavně-věkové struktury osob římskokatolického, československého evangelického a československého husitského vyznání. Cílem je odhalit, nakolik se od sebe populace jednotlivých vyznání v demografických charakteristikách liší, a do jaké míry jsou tyto konfese určující pro celkový vývoj populace „s vyznáním“.

Popis odlišností pohlavně-věkových struktur všech náboženských vyznání bez ohledu na četnosti chce upozornit na to, jak je soubor osob „s vyznáním“ vnitřně heterogenní. Na této úrovni dochází k odhalení demografických charakteristik a trendů probíhajících v malých církvích, nových náboženských hnutích, kultech či v různých méně institucionalizovaných formách víry. Ty se v důsledku malých četností příliš neprojeví na celkovém vývoji populace „s vyznáním“. Kvůli lepší přehlednosti je navržený metodologický postup graficky znázorněn na obrázku č. 9.

Obr. č. 7 Grafické znázornění obecného postupu při studiu náboženského vyznání obyvatelstva

6.2 Užité metodologické nástroje

Ke zkoumání pohlavně-věkové struktury je využit pouze transversální postup. K zachycení hlavních charakteristiky pohlavně-věkové struktury jsou využity také nejrůznější ukazatelé a indexy jejich výčet, popis a konstrukce je podrobně popsán níže.

Metodický postup

Ke zkoumání pohlavně-věkové struktury je použit transversální postup, který bývá někdy označován jako průřezový. Největší důraz je kladen na studium relativního rozložení podle věku a zkoumání změn v tomto rozložení mezi jednotlivými censy. Popis struktur je proveden na dvou základních úrovních, přičemž na té nižší jsou provedeny další tři řezy. Výhoda transversální analýzy tkví v menší časové náročnosti a v nižších nárocích na srovnatelnost mezi sčítáními.

Ukazatelé

K popisu pohlavně-věkové struktury lze použít velké množství nejrůznějších indexů a ukazatelů. Z praktických důvodů jich je zvoleno jen několik nejužitečnějších. Využit je tedy index maskulinity, průměrný věk, mediánový věk a index náhrady kohort. Tyto ukazatelé odráží především rovnoměrnost rozložení podle věku, poměr pohlaví, stáří věkové struktury a odhad jejího budoucího vývoje. Jejich nespornou výhodou je malá konstrukční náročnost a relativně dobrá výpovědní hodnota. Zpravidla nejsou počítány jen pro celé populace, ale pokud má jejich výpočet smysl, tak jsou spočteny také na nižších úrovních, například zvlášť za jednotlivé věkové kategorie či pohlaví.

Index maskulinity

Index maskulinity podává informaci o tom, kolik mužů připadá na 100 žen v daném časovém okamžiku na daném území. Lze jej konstruovat jak pro obyvatelstvo jako celek tak také pro jednotlivé věkové skupiny. K jeho vypočtení byl využit vzorec uvedený v Základech demografie (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986, s. 121).

$$ima_x = \frac{P_x^z}{P_x^m}$$

Kde ima_x je index maskulinity v dokončeném věku x , P_x^z je počet žen ve věku x a P_x^m počet mužů ve věku x .

Průměrný věk

Průměrný věk je vypočítán jako aritmetický průměr věku všech jedinců žijících v daném časovém okamžiku na daném území. Nevýhodou tohoto ukazatele je malá citlivost na rozložení obyvatelstva podle věku, neboť například dvě populace s různým rozložením podle věku mohou nabývat stejné hodnoty průměrného věku. Tento ukazatel se obvykle počítá zvlášť za muže a za ženy. K jeho spočtení byl využit následující vzorec (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová 1986, s. 121).

$$\bar{x} = \frac{\sum_{x=1}^{\omega-1} (x + 0,5) P_x}{\sum_{x=1}^{\omega-1} P_x}$$

Kde \bar{x} je průměrný věk, x je dokončený věk osob a P_x počet osob ve věku x .

Věkový medián

Věkový medián je pro naše potřeby o něco vhodnější než věkový průměr. Rozděluje populaci na dvě stejně početné části, přičemž pro první půlku obyvatel platí, že jsou mladší než mediánový věk a pro druhou naopak platí, že dosahuje vyššího věku než je spočtený mediánový věk. Tento ukazatel jsem vypočetla na základě relativního rozložení. Protože byly, ale data publikována za pětileté skupiny, byla hodnota mediánového věku v dané věkové kategorii upřesněna pomocí interpolace.

Index náhrady kohort

Index náhrady kohort je relativně nový. Byl zkonstruován Lutzem a Sandersonem za účelem vytvořit ukazatel, jenž bude lépe zachycovat dynamiku stárnutí a bude podávat informaci také o budoucím vývoji věkové struktury (Lutz, Sanderson 2005). V angličtině je označován jako Cohort Succession Ratios a je pro něj používána značka CSR. Konstrukce tohoto ukazatele je podobná indexu stárnutí, avšak liší se zvolenými intervaly, které jsou uzavřené a relativně úzké. Zpravidla bývají voleny pětileté, v případě této práce jsou ale desetileté. Tato modifikace vychází především z praktických důvodů, neboť počty obyvatel podle náboženského vyznání jsou k dispozici pouze za desetileté věkové skupiny.

$$CSR = \frac{P_{20-29}}{P_{60-69}}$$

Hodnota tohoto indexu podává informaci o tom, do jaké míry bude stávající generace starších osob nahrazena mladou generací. Pokud se tedy rovná jedničce, pak je věková struktura vyrovnaná a stávající generace seniorů bude nahrazena stejně velkou skupinou osob, která je v dané chvíli zatím ještě mladá. Pokud se index rovná hodnotě vyšší než jedna, například třem, pak to znamená, že současná generace seniorů bude nahrazena třikrát početnější skupinou osob. Z toho lze tedy usuzovat, že proces stárnutí bude v následujících letech intenzivnější než doposud.

6.3 Srovnatelnost dat ze sčítání lidu v roce 1991, 2001 a 2011

Metodika zjišťování, způsob zpracování a publikované tabulky o pohlavně-věkové struktuře obyvatelstva České republiky podle náboženského vyznání se v jednotlivých sčítáních drobně liší. Tyto odlišnosti sice mají určitý efekt na srovnatelnost získaných údajů a je nutné je v analýze zohlednit, avšak nejsou zásadní. Proto lze tato data považovat za srovnatelná.

Všechny tři censy byly provedeny sebesčítací metodou, to znamená, že tiskopisy za sebe vyplňovala každá sčítaná osoba zvlášť. Výjimku tvoří děti, za které je vyplnily rodiče, a osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům, za ty je vyplnil jejich opatrovník. Také věk a pohlaví byly zjišťovány a publikovány po všechna srovnávaná sčítání stejně. Věk byl zjišťován na základě data narození a tabulky byly publikovány podle dokončeného věku. Údaje o obyvatelstvu podle věku, pohlaví a náboženském vyznání byly publikovány v desetiletých věkových skupinách. Jinou délku věkového intervalu nalezneme pouze u prvních dvou a poslední věkové kategorie.

Odlišná délka intervalu u prvních dvou kategorií je dána specifikem zjišťované charakteristiky. První kategorie je 15 letá, tj. 0-14 let dokončeného věku. Ta je takto publikována, protože náboženské vyznání dětí do 15 let vyplňují rodiče podle svého uvážení. Od prodlouženého prvního intervalu se odvíjí zkrácení intervalu druhého, který je tedy pětiletý. Poslední věková kategorie je otevřená a zahrnuje všechny osmdesátileté osoby a starší.

Co se týče informace o náboženském vyznání, pak způsob zjišťování se v jednotlivých sčítáních příliš nelišil, neboť ve všech cenzech se jednalo o dobrovolný údaj. Odlišnosti se týkají pouze formulace dotazu a nabídky možných odpovědí. Nejvíce srovnatelná sčítání jsou z let 1991 a 2001, ve kterých byla formulace dotazu téměř shodná, a v zásadě umožňovala pouze tři způsoby odpovědi. Buď se sčítaná osoba mohla přihlásit k nějaké konkrétní církvi, náboženské společnosti či víře nebo mohla vyplnit „bez vyznání“, případně dotaz vůbec nezodpovědět. V roce 2011 došlo jak ke změně formulace otázky, která byla položena šířeji jako „náboženská víra“, tak také k rozšíření nabízených možností o novou kategorii. Bylo totiž umožněno přihlásit se k náboženské víře bez přináležení k nějaké konkrétní církvi či náboženské společnosti. Tato nová kategorie nemá v předchozích sčítáních žádný ekvivalent.

Další odlišnost se týkala rozsahu jmenovitě publikovaných náboženských vyznání v podrobných tabulkách ČSÚ. V roce 1991 jich bylo publikováno osmnáct, v roce 2001 dvacet devět a v posledním sčítání v roce 2011 to bylo čtyřicet náboženských vyznání, a to včetně šířeji pojatých a méně institucionalizovaných náboženských věr. Většinou však platí, že ke všem náboženským vyznáním publikovaným v tabulkách ze starších sčítání existují ekvivalenty také v mladších sčítáních.

Největší odlišnosti nalezneme v definici toho, kdo je a není zahrnut do celkového počtu obyvatelstva. V roce 1991 jsou do celkového počtu obyvatelstva zahrnuty pouze osoby, které měly v rozhodný okamžik sčítání trvalý pobyt na území České republiky. Ve výsledcích sčítání 2001 byly do celkového počtu obyvatel zahrnuty také osoby s dlouhodobým pobytem. Ty byly v předchozím censu zařazeny do dočasně přítomného obyvatelstva, přičemž jako osoby s dlouhodobým pobytem se chápou cizinci s přechodným pobytem na území České republiky, jejichž doba pobytu přesáhla 90 dnů. K největší změně došlo v roce 2011, kdy byly do obyvatelstva České republiky zahrnuty všechny osoby, které měly v rozhodný okamžik sčítání místo obvyklého pobytu na území České republiky. Pro zahrnutí osoby do obvyklého bydliště obyvatelstva bylo rozhodující kritérium 12 měsíců pobytu na území ČR, případně úmysl k dlouhodobému pobytem. Obvyklým místem pobytu se rozumělo místo, kde osoba obvykle obývala a kde byla členem konkrétní domácnosti. Místo obvyklého pobytu bylo pak určeno na základě deklarace faktického bydliště bez ohledu na místo bydliště trvalého (ČSÚ 2012, ČSÚ 2005, ČSÚ 1995b).

Celkově lze říci, že informace o pohlavně-věkové struktuře obyvatelstva České republiky podle náboženského vyznání jsou mezi sčítáními srovnatelné. Větší problémy by nastaly ve chvíli, kdyby se analýza týkala obyvatelstva podle náboženského vyznání podle územního členění. Tento problém lze ale obejít například použitím tabulek z předběžných výsledků, ve kterých jsou údaje publikovány podle trvalého bydliště, což je třídění shodné s předchozími sčítáními.

Kromě údajů o pohlavně-věkové struktuře a územním rozložení můžeme mezi výstupu ze sčítání najít tabulky, kde je podle náboženského vyznání tříděna například také plodnosti žen, domácnosti, faktická manželství či obyvatelstvo podle národnosti, nejvyššího ukončeného vzdělání, rodinného stavu nebo společenské skupiny. V definicích těchto charakteristik nedošlo mezi sčítáními k významným změnám, tudíž je lze podobně jako údaje o pohlaví a věku považovat za srovnatelné. Pouze u národnosti došlo k drobné změně, neboť v roce 2011 bylo umožněno uvést příslušnost až ke dvěma národnostem. To však nijak nekomplikuje studium náboženského vyznání, ale naopak rozšiřuje jeho perspektivy. Například by mohlo být prozkoumáno, zda osoby, které se hlásí k více než jedné národnosti, také častěji deklarují nějaké náboženské vyznání. Je ale potřeba zdůraznit, že za všechna sčítání nebyly publikovány údaje o všech výše vyjmenovaných charakteristikách, proto předkládám stručný přehled jednotlivých charakteristik a jejich dostupnost za jednotlivá sčítání.

Obr. č. 8 Přehled charakteristik tříděných podle náboženského vyznání a srovnání jejich dostupnosti v jednotlivých sčítáních, tj. v roce 1991, 2001 a 2011

Charakteristika	SLDB 1991	SLDB 2001	SLDB 2011
Obyvatelstvo			
pohlaví a věku	Ano	Ano	Ano
rodinný stav	Ano	Ne	Ne
národnost	Ano	Ano	Ano
nejvyšší ukončené vzdělání	Ano	Ano	Ano
společenská skupina	Ano	Ne	Ne
územní členění: ČR	Ano	Ano	Ano
kraje	Ano	Ano	Ano
okresy	Ano	Ano	Ano
nižší územní jednotky	Ano	Ano	Ano
velikostní skupiny obcí	Ano	Ano	Ano
města	Ne	Ano	Ano
Faktická manželství	Ne	Ano	Ano
Domácnosti	Ne	Ne	Ano
Plodnost žen	Ano	Ano	Ano

**POHLAVNĚ-VĚKOVÁ STRUKTURA OBYVATELSTVA PODLE
DEKLAROVANÉHO NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ DLE DAT ZE
SČÍTÁNÍ LIDU V LETECH 1991 - 2011**

Kapitola 7

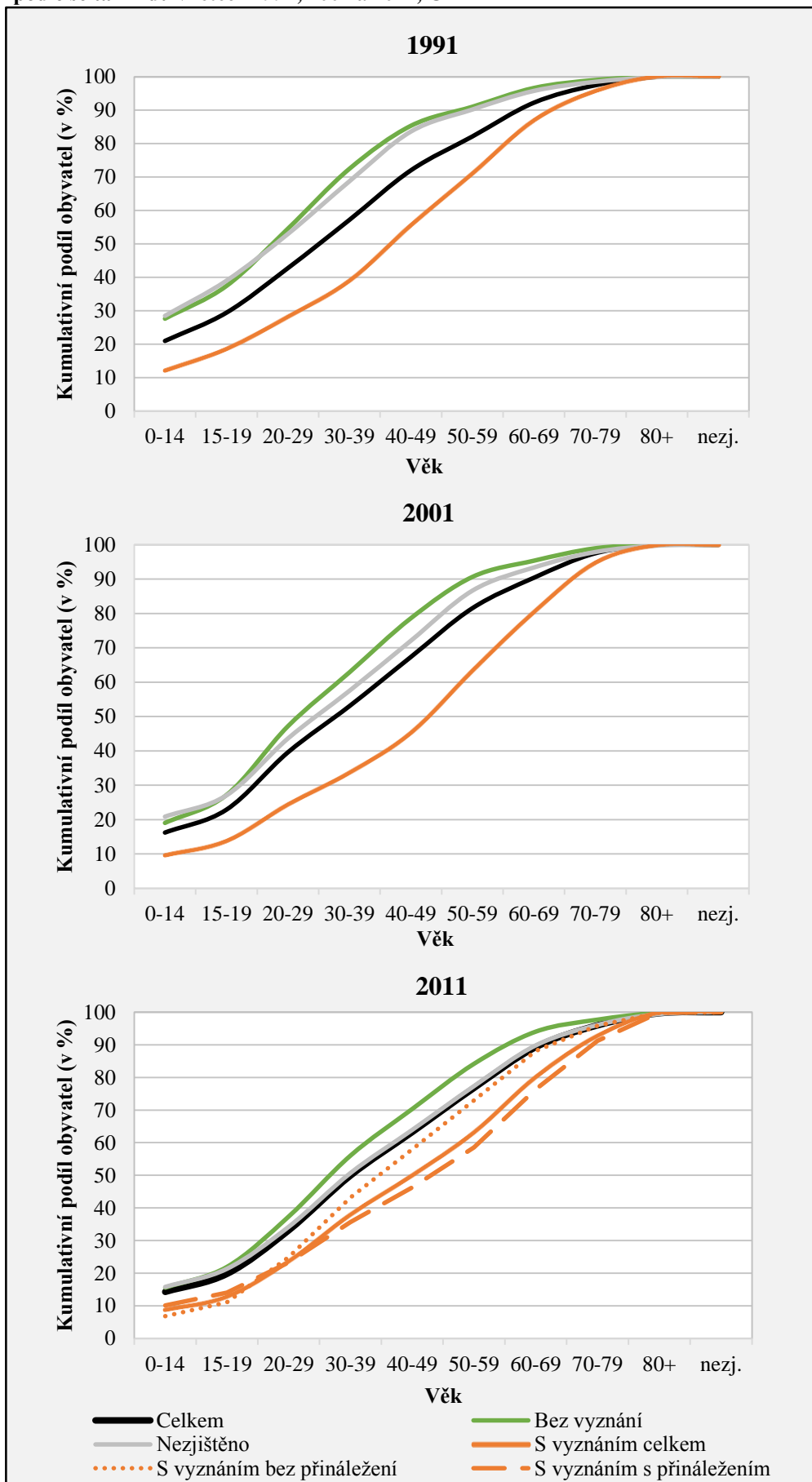
Popis pohlavně-věkové struktury tří základních populací vymezených dle náboženského vyznání

V této kapitole je obyvatelstvo České republiky rozděleno do tří populací podle deklarovaného náboženského vyznání ve sčítání lidu. K popisu pohlavně věkových struktur je využit transversální postup a nejvíce pozornosti je věnováno relativnímu rozložení podle věku a zkoumání změn tohoto rozložení v čase. V rámci tohoto dělení lze rozlišit dvě populace osob, které se k této otázce ve sčítání vyjádřily. Třetí populace je tvořena těmi, kteří tuto položku nevyplnili. Všechny tři základní kategorie náboženského vyznání jsou široké, proto se předpokládá, že sledované populace jsou uvnitř heterogenní, stejně jako to, že za vyplněním či nevyplněním této položky ve sčítacím archu stály různé motivace. Vyplnění tohoto údaje nebylo podle zákona povinné, tudíž vyžadovalo určitou aktivitu ze strany vyplňujícího, to znamená, že se jednalo o otázku vyžadující určité sebe zařazení či sebereflexi. Pro zpřehlednění textu používám zdánlivě nelogické pojmy: populace „s vyznáním“, populace „bez vyznání“ a populace „nezjištěno“.

K popisu pohlavně věkových struktur je využit transversální postup a nejvíce pozornosti je věnováno relativnímu rozložení podle věku a zkoumání změn tohoto rozložení v čase. K popisu struktur jsou také využity některé ukazatelé jako index maskulinity, mediánový věk nebo index náhrady kohort. Popis a konstrukci těchto ukazatelů lze nalézt v kapitole šesté.

K načrtnutí hlavních tendencí jsou zvoleny jednoduché distribuční funkce, které jsou zkonstruovány pro všechny základní kategorie ve všech sčítáních na základě relativně kumulativního rozložení. V roce 1991 populace „bez vyznání“ a „nezjištěno“ vykazovala významně mladší věkovou strukturu (graf č. 1). O tom svědčí též nízký mediánový věk, který byl v roce 1991 u osob „bez vyznání“ 27,3 let a u populace „nezjištěno“ o necelý rok vyšší. Oproti tomu v populaci „s vyznáním“ byla polovina osob starší 46,6 let (tab. č. 1). Velký rozdíl v tomto ukazateli byl způsoben především malými podíly osob v mladších věkových skupinách u kategorie „s vyznáním“ a tento rozdíl se ve středním věku nesnížil, nýbrž ještě mírně narostl. Teprve v pozdním věku došlo k přibližování jednotlivých křivek (graf č. 1).

Graf č. 1 Distribuční funkce populací vymezených na základě náboženského vyznání podle sčítání lidu v letech 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

O konvergenci křivek mezi jednotlivými cenzy je ale potřeba mluvit opatrně, přestože toto tvrzení lze podepřít snižováním rozpětí mediánového věku mezi sčítáními v roce 1991 a 2011 (tab. č. 1). Nejvýznamněji dochází ke konvergenci u kategorie „nezjištěno“ a „celkem“ (graf č. 1). Tyto křivky se v roce 2001 významně přiblížily a v roce 2011 byly téměř shodné. Z toho vyplývá, že věkové rozložení u populace „nezjištěno“ se v čase přibližuje a stává se totožné s věkovým rozložením obyvatelstva ČR. To se zdá být logické zejména v roce 2011, kdy podíl osob, které otázku na náboženské vyznání nevyplnily, byl 45,2 %. To je téměř polovina obyvatelstva ČR. Pro srovnání, v roce 1991 to bylo 16,2 % a v roce 2001 pouhých 8,8 %. Naopak křivky distribuční funkce reprezentující rozložení podle věku u osob „s vyznáním“ a „bez vyznání“ si po všechna sčítání zachovaly odlišnost od sebe navzájem i od křivky „celkem“. Toto tvrzení lze podepřít mimo jiné tabulkou č. 1, ve které jsou veškerá rozpětí hodnot rozdílem mezi kategoriemi „bez vyznání“ a „s vyznáním“.

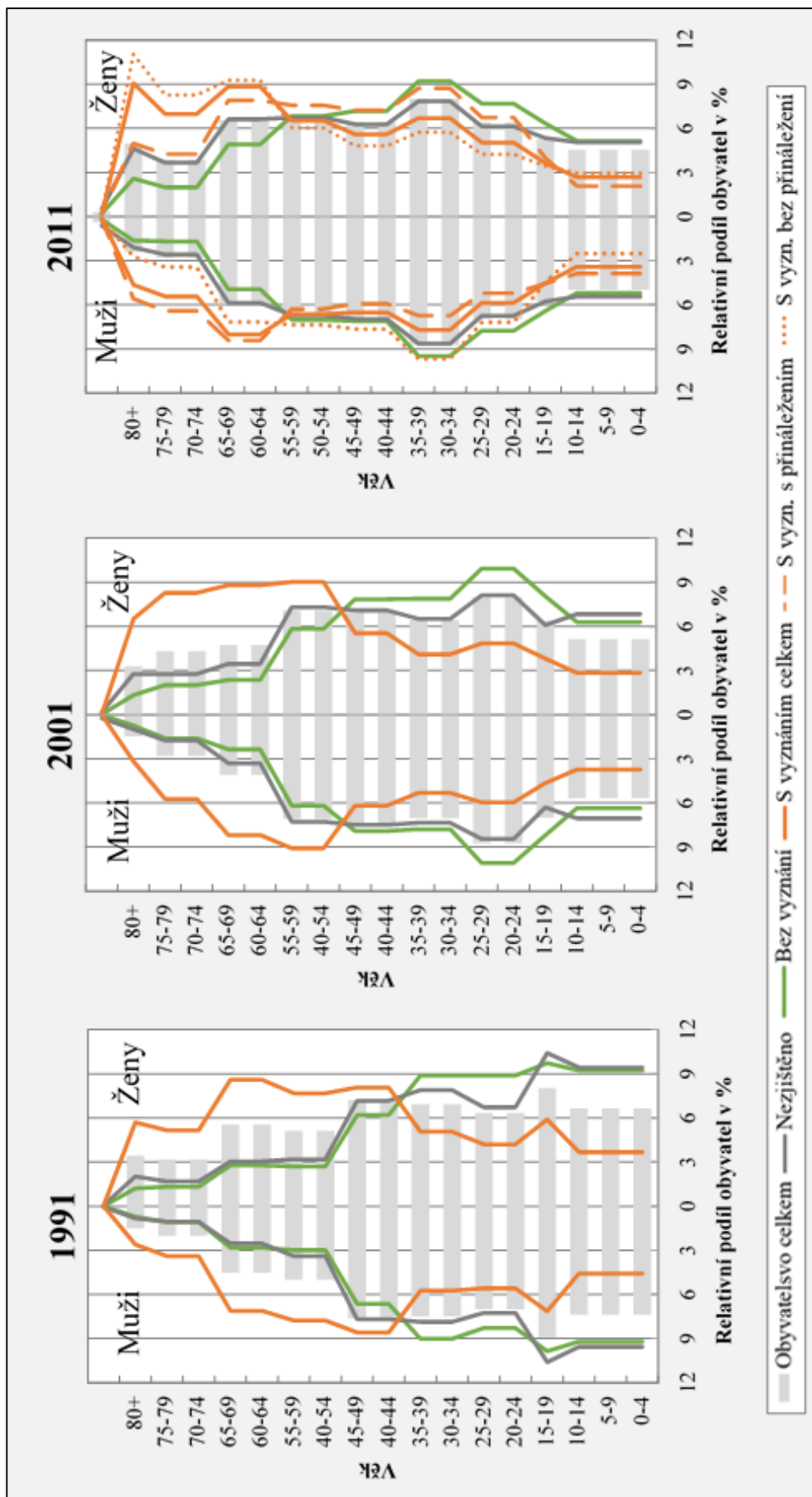
V roce 2011 lze distribuční funkci pro osoby „s vyznáním“ rozložit do dvou křivek: „s vyznáním bez přináležení“ a „s vyznáním s přináležením“. Tyto dvě křivky se od sebe liší tvarem i průběhem. Křivka charakterizující věkové rozložení souboru osob „s vyznáním bez přináležení“ se nápadně podobá křivce „nezjištěno“, potažmo věkovému rozložení celkového obyvatelstva. Naopak u těch, kteří deklarovali „náboženské vyznání s přináležením“, se věkové rozložení podobá populaci „s vyznáním“ z předchozích sčítání tj. v roce 1991 a 2001. Za klíčové tedy považují tyto dvě tendence. Za prvé, populace „bez vyznání“ vykazuje ve všech cenzech významně mladší věkovou strukturu než populace „s vyznáním“ a tento rozdíl v čase přetrvává. Za druhé, populace „nezjištěno“ se přibližuje tvarem i průběhem k věkovému rozložení celkové populace ČR.

Tab. č. 1. Index maskuliny, index náhrady kohort (CSR) a mediánový věk za obě pohlaví dohromady podle kategorií vymezených na základě náboženského vyznání pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR

Kategorie obyvatelstva	1991			2001			2011		
	ima	CSR	medián. věk	ima	CSR	medián. věk	ima	CSR	medián. věk
Obyvatelstvo celkem	94,3	1,3	35,2	94,9	1,9	37,8	95,9	1,1	41,1
Populace „bez vyznání“	106,0	3,1	27,3	105,4	4,2	31,8	104,2	1,6	37,8
Populace „nezjištěno“	104,3	2,5	27,9	103,1	2,5	34,6	98,2	1,0	40,4
Populace „s vyznáním“ celkem	81,6	0,6	46,6	76,4	0,6	52,5	79,4	0,6	48,3
bez přináležení	81,5	0,9	45,1
s přináležením	78,4	0,5	49,8
Minimum	81,6	0,6	27,3	76,4	0,6	31,8	78,4	0,5	37,8
Maximum	106,0	3,1	46,6	105,4	4,2	52,5	104,2	1,6	49,8
Rozpětí	24,4	2,5	19,2	29	3,6	20,7	25,7	1,1	12,0

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Graf č. 2 Věkové pyramidy populace vymezených podle deklarovaného náboženského vyznání v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Největší rozdíly v relativním rozložení dle věku nalezneme v mladších a starších věkových kategoriích. Naopak podíly osob ve středním věku jsou napříč kategoriemi podobné a v posledním cenzu tato tendence ještě posílila (graf č. 2). U mladších věkových kategorií je potřeba si uvědomit, že náboženské vyznání dětí do 14 let vyplňují rodiče dle svého uvážení. Tudiž malé podíly v této kategorii více než o vyznání dětí vypovídají o vyznání jejich rodičů a o tendenci k přenosu náboženského vyznání z rodičů na děti. Největší rozdíly v této věkové kategorii byly zjištěny v roce 1991, v čase se ale snižovaly. V roce 2011 byl v této věkové kategorii mezi jednotlivými populacemi rozdíl necelých tří procentních bodů. Jako důležité se v této tendenci jeví to, že v populaci s vyznáním byl podíl této kategorie po všechna sčítání podobný, naopak k největším změnám došlo v populaci „bez vyznání“ a „nezjištěno“.

Nejnápadněji stárnutí věkové struktury vykazuje populace „s vyznáním“. Posuny osob ze středního věku do seniorského se mezi jednotlivými cenzy jeví jako přirozené. U žen si lze v roce 2011 všimnout výrazné nepravidelnosti v kategorii 80+, která byla zřejmě dána dlouhodobou nadúmrtností mužů a malými počty osob „s vyznáním“ v mladém věku. Mezi lety 2001 a 2011 v populaci s „vyznáním“ mírně narostl podíl osob ve věku mezi 20-39 let, nejvýrazněji je tento nárůst vidět u osob „s vyznáním bez přináležení“. Určité změny a stárnutí věkové struktury zaznamenaly i populace „s vyznáním“ a „bez vyznání“. V roce 1991 se jejich věková struktura jevila jako progresivní, neboť vykazovala vysoký podíl mladých osob a malý podíl obyvatel v seniorském věku. V dalších sčítáních však došlo k významnému zúžení základny a postupnému nárůstu podílu osob ve starších věkových kategoriích. Toto se také odrazilo na hodnotách indexu náhrady kohort (CSR), podle kterého bylo v roce 1991 v populaci „bez vyznání“ třikrát více osob ve věku 20-29 let než ve věku 60-69 let. V roce 2001 jich bylo dokonce čtyřikrát více, proto je zajímavé, že v roce 2011 došlo ke snížení tohoto poměru až na hodnotu 1,6 (tab. 1). Naopak u populace „s vyznáním“ se podíl kategorií 20-29 let a 60-69 let mezi jednotlivými sčítáními neměnil. Trend ve snižování hodnot CSR mezi lety 1991 a 2011 lze vysvětlit celkovým stárnutím obyvatelstva ČR.

Dalším zajímavým prvkem, který můžeme na zkoumané pohlavně-věkové struktuře vyzorovat, je existence „zlomového bodu“. V roce 1991 se nacházel mezi kategoriemi 35-39 a 40-44 let. V dalším sčítání došlo k jeho posunu o dvě kategorie výše a rozdíl v podílech se dokonce o pár bodů prohloubil. Taktéž v roce 2011 se tento bod znovu posunul o dvě kategorie výše. Na základě zachování tohoto bodu zlomu po všechna sčítání a jeho posouvání v čase se lze domnívat, že jeho existence je generačně podmíněná. Roli mohly hrát zejména dva faktory. Jednak to mohly být určité návyky, neboť všechny osoby patřící v roce 1991 do věkové kategorie 40+ zažily census v roce 1950, ve kterém byl údaj o náboženském vyznání povinný a byl vyplňován na základě členství v konkrétní církvi. Osoby starší 70 let zažily též sčítání z let 1930 a 1921. Kromě odlišných návyků z předchozích censů mohlo určitou roli sehrát odlišné společenské prostředí, ve kterém tyto generace vyrůstaly. Neboť v první polovině 20. století navzdory určitému odporu ke katolické církvi a bez ohledu na náboženskou praxi nebylo považováno přináležení k nějaké konfesi za něco zvláštního či výjimečného.

Co se týče poměru pohlaví v jednotlivých populacích, tak nejvíce femininní rysy vykazuje populace „s vyznáním“ a nejvíce maskulinní naopak populace „bez vyznání“ (tab. č. 1). Tyto rozdíly v poměru pohlaví mezi těmito populacemi jsou charakteristické pro všechna sčítání.

Významné odlišnosti v indexu maskulinity nejsou ani mezi podkategoriemi „s přináležením“ a „bez přináležení“. Určitou dynamiku v poměru mezi pohlavími lze najít v rozložení poměru pohlaví v rámci jednotlivých věkových kategorií (tab. č. 2). Nejmenší rozdíly v indexu maskulinity nalezneme u osob v mladším a středním věku, naopak největší rozdíly jsou charakteristické pro osoby starší padesáti let, což zřejmě souvisí dlouhodobou nadúmrtností mužů. V tomto ohledu se pak jeví jako zajímavé, že populace „bez vyznání“ vykazuje po všechna sčítání vyšší index maskulinity i ve starších věkových kategoriích (tab. č. 1 a 2). Ve srovnání s úhrnem obyvatelstva vykazuje nejmenší rozdíly populace „nezjištěno“. Tato tendence je nejsilnější v roce 2011, kdy je většina hodnot ve všech věkových kategoriích podobná a někdy dokonce stejná (tab. č. 1 a 2).

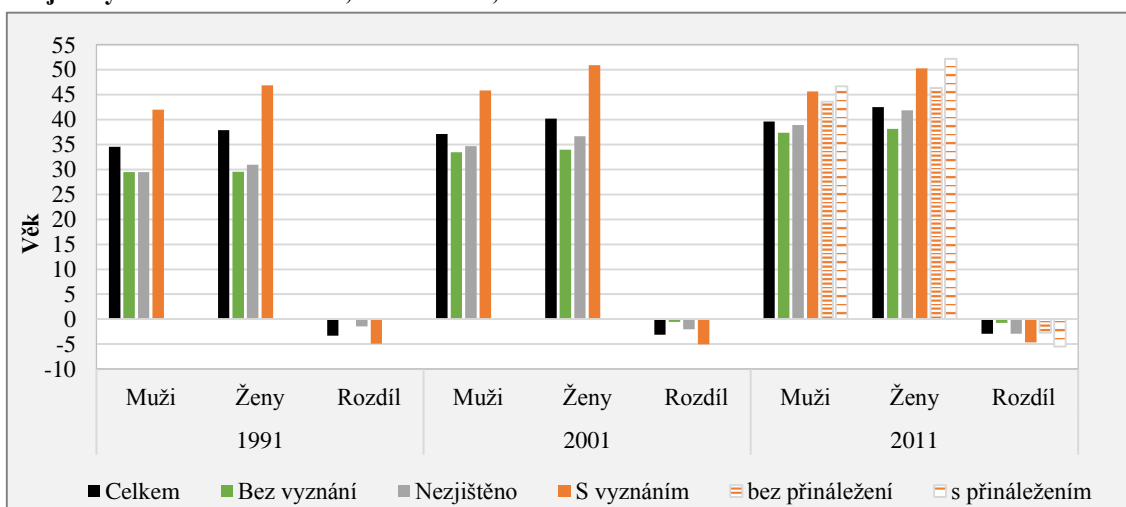
Tab. č. 2. Rozdíly indexu maskulinity v jednotlivých věkových skupinách v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Kategorie obyvatelstva		0-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	Celk.
1991	Úhrnem	105	105	104	102	100	92	77	60	42	94
	Bez vyznání	1	3	-5	6	14	25	31	28	22	12
	Nezjištěno	1	2	9	2	13	19	10	6	2	10
	„s vyznáním“ celkem	-3	-5	4	-9	-12	-10	-9	-6	-4	-13
2001	Úhrnem	105	104	104	104	101	95	83	62	42	95
	Bez vyznání	1	3	3	0	6	16	24	23	17	10
	Nezjištěno	1	3	3	12	8	8	16	3	-5	8
	„s vyznáním“ celkem	-5	-11	-10	-5	-15	-18	-11	-9	-5	-19
2011	Úhrnem	105	105	104	105	104	97	87	70	47	96
	Bez vyznání	0	1	1	3	0	10	18	19	19	8
	Nezjištěno	1	1	4	3	5	1	0	0	-2	2
	„s vyznáním“ celkem	-3	-6	-12	-13	-11	-16	-15	-8	-6	-17
	bez přínal. s přínal.	-6 -3	-14 -1	-17 -8	-14 -12	-17 -7	-18 -15	-13 -16	-4 -9	-2 -7	-14 -17

Pozn.: Rozdíl=rozdíl mezi indexem maskulinity úhrnu a indexem maskulinity dané populace.

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Graf č. 3 Mediánový věk za muže a ženy podle deklarovaného náboženského vyznání a jejich vzájemný rozdíl v letech 1991, 2001 a 2011, ČR

Pozn.: Rozdíl= mediánový věk mužů - mediánový věk žen v dané populaci

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Zjištění, že populace deklarující náboženské vyznání vykazuje femininní rysy, není příliš překvapivé, neboť na totéž poukazují sociologické výzkumy a studie, podle kterých jsou ženy více religiozní než muži, a to nejen v deklaraci náboženského vyznání, ale též v náboženské praxi a ve víře v existenci nadpřirozených jevů a sil (Nešporová, Nešpor 2009; Nešporová 2009; Hamplová 2011; Václavíková-Helšusová, Václavík 2006). V tomto ohledu vykazuje populace „s vyznáním“ ještě jednu zvláštnost. Rozdíl v mediánovém věku mezi pohlavími byl v této populaci ve všech sčítáních vyšší než pět let a v čase narůstal. Oproti tomu v kategorii „bez vyznání“ byl tento rozdíl vždy roven číslům blízkým nule (graf č. 3).

Pro správné pochopení změn v pohlavně věkové struktuře u takto vymezených populací je potřeba uvážit, že v současné západní společnosti se člověk nerodí do konkrétního náboženského vyznání. Naopak náboženské vyznání je otázkou svobodné volby jednotlivce, přičemž k této volbě nemusí ani dojít. Proto také většina náboženských obcí v západní Evropě početně roste či klesá především konverzí dospělého jedince nebo jeho opuštěním víry či náboženské organizace, přičemž k těmto změnám může dojít i vícekrát za život. Těmito změnami ve vnímání náboženského vyznání lze relativně uspokojivě vysvětlit početní nárůst v kategorii „nezjištěno“ či změnu tvaru věkové pyramidy mezi lety 1991 a 2001 u kategorie „bez vyznání“. Jsou tu však náboženství, která se nešíří a priori konverzí ale reprodukcí, dříve to bylo hlavně židovství, dnes je to především islám (PRC 2011). Rovněž u křesťanství bychom měli zohlednit možnost přenosu náboženského vyznání z rodičů na děti, nicméně tento způsob předávání víry se v současné době už nejeví zdaleka tak automatický jako dříve (Paleček 2009). Toto tvrzení se zdá relevantní vzhledem ke změnám, které se udály v populaci „s vyznáním“ v kategorii 0-14 mezi jednotlivými sčítáními. Neboť v roce 1991 bylo deklarováno náboženské vyznání u 25,2 % dětí do 14 let. V roce 2011 už to bylo o polovinu méně (tab. č. 3).

Tab. č. 3. Skladba jednotlivých věkových skupin podle deklarace náboženského vyznání v letech 1991, 2001 a 2011, ČR (v %)

Kategorie obyvatelstva		0-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	Celk.
1991	Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Bez vyznání	52,5	46,3	51,3	49,6	34,6	22,5	22,2	18,3	15,2	39,9
	Nezjištěno	21,9	20,1	17,0	17,7	16,2	10,5	8,9	8,4	9,2	16,2
	S vyznáním	25,6	33,6	31,7	32,7	49,1	67,0	68,9	73,3	75,6	43,9
2001	Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Bez vyznání	69,4	71,7	70,8	68,8	64,9	50,0	31,4	29,9	25,2	59,0
	Nezjištěno	11,4	8,2	8,7	9,1	9,0	9,0	6,7	5,5	6,9	8,9
	S vyznáním	19,2	20,1	20,5	22,1	26,1	41,0	61,9	64,6	67,9	32,1
2011	Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Bez vyznání	37,5	39,9	40,0	38,4	37,0	35,4	27,2	19,0	19,6	34,5
	Nezjištěno	49,3	45,0	43,1	43,9	44,3	44,4	44,6	41,9	40,6	44,7
	S vyznáním: celkem	13,1	15,1	16,8	17,7	18,7	20,2	28,1	39,1	39,8	20,8
	bez přin.	3,2	5,2	7,0	7,4	7,5	7,5	8,2	7,9	7,2	6,8
s přin.	9,9	10,0	9,8	10,3	11,2	12,8	20,0	31,3	32,6	14,0	

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Dále je potřeba připomenout, že v populaci deklarující náboženské vyznání existuje určitá skupina osob, které by samy sebe neoznačily jako věřící, ale protože považují působení církve ve společenském prostoru za důležité, tak ve sčítání lidu deklarují nějaké náboženské vyznání. Davie tyto osoby nazývá jako „belonging without believing“ a domnívá se, že tato skupina bude přetrvávat (Davie 2007: 169). U těchto osob hraje při sčítání důležitou roli celková společenská nálada a aktuální působení církvi či náboženských institucí ve společensko-politickém prostoru. Fluktuace těchto osob mezi vymezenými populacemi mohou mít za následek náhlé změny v jejich pohlavně věkové struktuře. Lze se domnívat, že něco takového se mohlo podílet na změnách, ke kterým došlo mezi cenzy v roce 1991 a 2001, což je patrné ze změny tvarů křivek reprezentujících pohlavně věkovou strukturu populace „bez vyznání“ a „nezjištěno“ (graf č. 2).

Kapitola 8

Popis pohlavně-věkové struktury uvnitř populace s vyznáním na úrovni agregátů

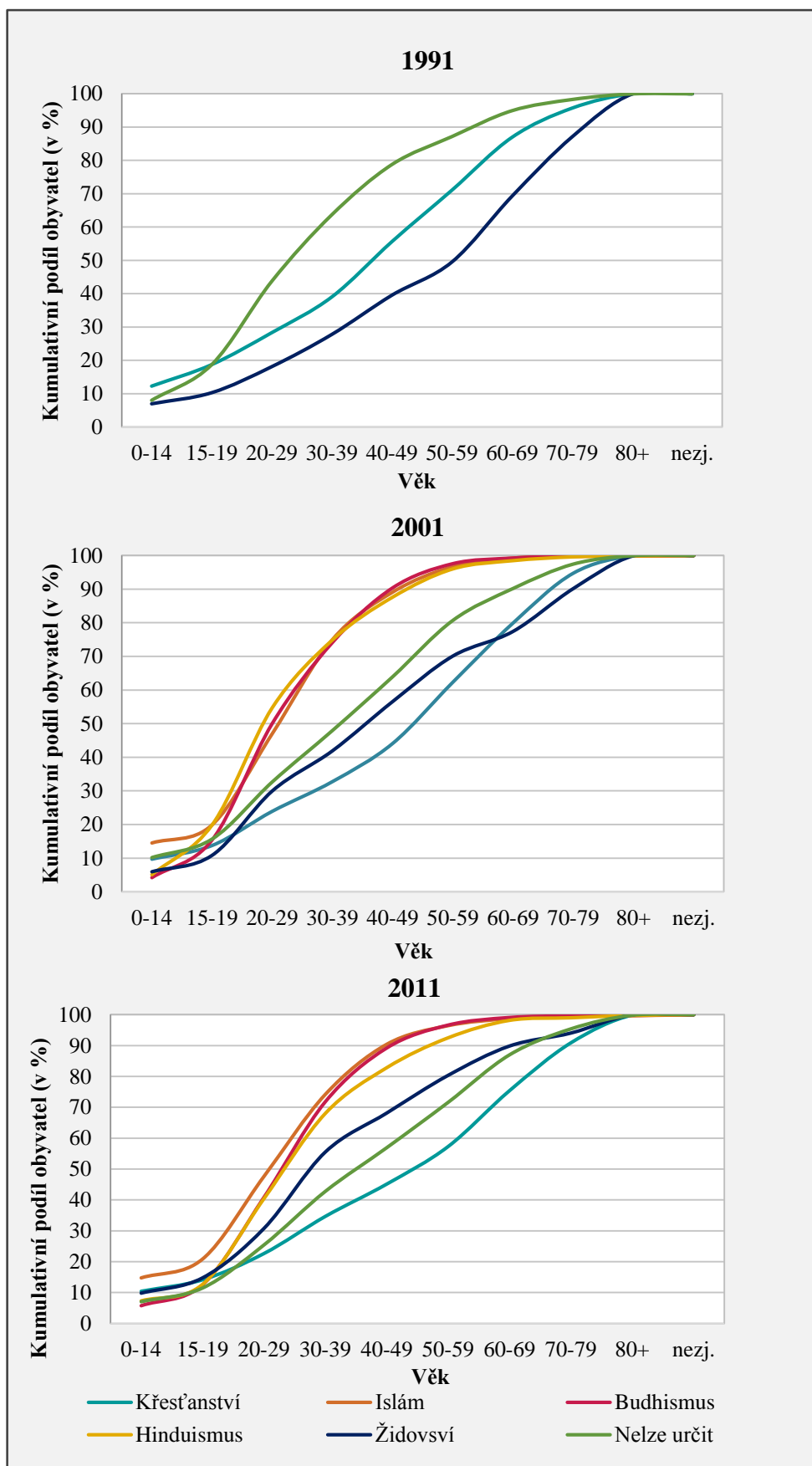
K analýze na této úrovni byly provedeny celkem tři agregace. Nejprve byly vytvořeny skupiny spojující náboženská vyznání podle věroučných kořenů. U druhé agregace byly v základním souboru ponechány pouze osoby hlásící se ke křesťanské víře. Tento soubor byl pak dále rozdělen podle typu křesťanské tradice na pět kategorií. Poslední agregát je založen na parametru „pozice“ daného náboženského vyznání ve společenském prostoru. Konstrukce a odůvodnění agregátů je vždy v krátkosti uvedena v úvodním odstavci.

8.1 Agregáty podle věroučné tradice

Přestože je v české společnosti stále dominantní křesťanství zejména v jeho západoevropské podobě, začínají se zde objevovat též jiné náboženské směry. Ty zpravidla pochází z jiného než evropského kontinentu a nevyskytují se zde pouze v původních podobách, nýbrž také v podobě nových náboženských hnutí a kultů. Tato agregace je vystavena na předpokladu, že náboženství není jen vztah k transcendentu, ale že je rovněž nositelem určitých hodnot či kulturních vzorců. Proto jsem se pokusila studovanou populaci rozdělit dle věroučných kořenů a zkoumat, zda takto vymezené agregáty vykazují nějaké odlišnosti v demografických charakteristikách. Podrobný výčet náboženských vyznání zařazených do jednotlivých agregátů je k dispozici v příloze v tabulce č. 4.

Ve všech sčítáních se nejvíce obyvatel přihlásilo ke křesťanskému vyznání, avšak počet i podíl těchto osob v čase klesal. Nejvíce se tak dělo na úkor těch vyznání, které nelze jednoznačně zařadit do nějakého náboženského směru, neboť měly dentradicionalizovanou či synkretickou podobu. V roce 2011 došlo k zajímavé změně podílů především v důsledku zavedení nové kategorie „s vyznáním bez přináležení“. V rámci této kategorie není možné toto třídění provést, z toho důvodu se stala tato kategorie zdrojem nejasností, které znemožňují relevantní interpretaci

Graf č. 4 Distribuční funkce pro jednotlivé náboženské směry v letech 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

výsledků v roce 2011. Ostatní náboženské směry vykazovaly mezi sčítáními v roce 2001 a 2011 relativní stálost, neboť odchylky v absolutních počtech se nezdají být příliš významné. Jejich relativní podíly mírně rostou zejména díky celkovému snižování počtu osob deklarujících nějaké náboženské vyznání (relativní hodnoty v tab. č. 4).

Tab. č. 4. Obyvatelstvo deklarující náboženské vyznání podle náboženských kořenů v ČR v letech 1991, 2001 a 2011, absolutně a v procentech

Náboženský směr	Absolutní počty			Relativní počty		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Křesťanství	4500914	3087190	1284670	99,49	93,89	59,23
Islám	0	3699	3358	.	0,11	0,15
Buddhismus	0	6817	6101	.	0,21	0,28
Hinduismus	0	1061	1310	.	0,03	0,06
Židovství	1292	1515	1474	0,03	0,05	0,07
Bez příslušnosti	.	.	705368	.	.	32,52
Nelze určit	4479	187806	166671	0,48	5,71	7,68
S vyznáním celkem	4524037	3288088	2168952	100,00	100,00	100,00

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Letmý pohled na distribuční funkce naznačuje, že jednotlivé náboženské směry se významně liší rozložením podle věku. V roce 1991 měla nejstarší věkovou strukturu populace osob, které deklarovaly náboženské vyznání s židovskými kořeny. V tomto roce byla polovina osob této populace starší 40,2 let, během následujících let ale došlo k jejímu výraznému omlazení. Dělo se tak především díky nárůstu podílu osob ve středních věkových kategoriích. To se rovněž projevilo na poklesu mediánového věku, který v roce 2011 dosahoval hodnoty 27,8 let. Nejrychleji naopak stárла subpopulace osob hlásící se ke křesťanství, která byla v roce 2001 a 2011 jednoznačně nejstarší. Naopak nejmladší věkovou strukturu nalezneme u náboženských směrů: islám, hinduismus a buddhismus (graf č. 4 a tab. č. 5). Ve všech sčítáních více než polovina osob, které se hlásily k některému z těchto směrů, byla mladší 24 let. Podobně ukazatel poměru mezi věkovými kategoriemi 20-29 a 60-69 let potvrzuje, že počet osob v mladších věkových kategoriích je několikanásobně vyšší než ve starších. Konkrétně v roce 2011 se k hinduismu hlásilo skoro pětkrát více těch, kterým bylo mezi 20 a 29 lety, oproti těm, jež se nacházeli ve věkové kategorii 60-69 let, u buddhismu a islámu to bylo jedenáctkrát více.

Tab. č. 5 Mediánový věk, index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady podle jednotlivých náboženských směrů pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR

Náboženský směr	Mediánový věk			Ima			CSR		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Křesťanství	36,6	43,2	44,0	81,6	75,4	76,1	0,6	0,6	0,5
Islám	.	21,1	20,9	.	261,6	227,9	.	10,7	11,8
Buddhismus	.	20,0	23,0	.	176,3	157,1	.	20,7	11,5
Hinduismus	.	19,3	23,5	.	250,2	164,6	.	14,2	4,9
Židovství	40,2	35,5	27,8	77,5	111,6	137,4	0,4	2,6	1,7
Nelze určit	23,1	31,3	35,3	100,7	89,6	83,6	3,2	1,8	0,9
S vyznáním celkem	36,6	42,5	39,9	81,6	76,4	79,4	0,6	0,6	0,6

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Co se týče poměru pohlaví, u obyvatel, kteří se ve sčítání hlásili ke křesťanství, byla vždy převaha žen. Oproti tomu u ostatních náboženských směrů častěji deklarovali své náboženské vyznání muži. Jako nejvíce maskulinní se jevila populace osob hlásících se k náboženské víře vycházející z islámu nebo buddhismu. Za zmínku rovněž stojí to, že mezi lety 2001 a 2011 významně klesl ukazatel maskulinity téměř ve všech náboženských směrech. Jedinou výjimku tvořilo židovství, u kterého tento index dokonce výrazně stoupl. To je zajímavé, protože v roce 1991 se k židovskému směru hlásilo více žen, avšak od roku 2001 začali převažovat muži (tab. č. 5).

Celkově lze říci, že ve sčítání lidu vykazují významně mladší věkovou strukturu „nepůvodní“ náboženské směry, a ty že jsou také více maskulinní. Je ale potřeba vzít v potaz, že buddhismus a hinduismus jsou v českém prostředí zastoupeny především ve formě nových náboženských hnutí a kultů. Tyto formy náboženských uskupení nejsou příliš institucionalizované, to znamená, že nejsou vázány na konkrétní organizace, věroučné články či authority. Tudíž k zachycení této religiozity nejsou sčítání lidu příliš vhodná. Vysvětlení zjištěných rozdílů ve struktuře a v poměru pohlaví by proto vyžadovalo spíše kvalitativní studii. Dalším zajímavým trendem je výrazné omlazení věkové struktury souboru osob, které se hlásí k náboženskému vyznání s židovskými kořeny. O vlastnostech agregátu osob, které se hlásí ke křesťanství, lze říci, že se velmi podobají demografickým charakteristikám celkové populace „s vyznáním“. To jen potvrzuje úvodní tezi o tom, že křesťanství ve sčítání lidu zatím zůstává dominantním náboženským vyznáním.

8.2 Agregáty uvnitř křesťanské tradice

Jak bylo výše naznačeno, nejvíce obyvatel ČR se stále hlásí ke křesťanskému vyznání. Přes určité společné rysy se zdá, že i tento agregát je uvnitř heterogenní. Proto jsem se rozhodla soubor osob, hlásících se ke křesťanskému vyznání, rozdělit do skupin podle typu křesťanské tradice na: katolickou, protestantskou, pravoslavnou, evangelikální tradici a nová náboženská hnutí a sekty vycházející z křesťanství. Podrobný výčet křesťanských vyznání v jednotlivých skupinách je k dispozici v tabulce v příloze č. 5.

V českém prostředí je podle sčítání jednoznačně nejčetnější vyznání spojené s katolickou tradicí. Druhé v pořadí je protestantské, ke kterému se ve srovnání s katolickým hlásí desetkrát méně obyvatel. Obě zmíněná vyznání mezi jednotlivými cenzy doznala největšího úbytku. Počet osob, který se k těmto křesťanským tradicím hlásil, klesl mezi lety 1991 a 2011 o 70 procent (tab. č. 6.). Naopak největší nárůst v tomto období zaznamenaly evangelikální a pravoslavné formy křesťanské víry. Počet obyvatel, kteří se hlásili ke křesťanství v jeho evangelikální formě, se mezi sčítáními v roce 1991 a 2011 dokonce zdvojnásobil. U sekt a nových náboženských hnutí došlo v roce 2001 k významnému výkyvu, který byl způsoben neobvykle vysokým počtem osob, jež se přihlásily k Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi. Ve srovnání s lety 1991 a 2011, kdy se k nim hlásilo 14575 a 13069 obyvatel, v roce 2001 deklarovalo toto náboženské vyznání 23162 osob, přičemž podle interních statistik této náboženské společnosti se počet svědků Jehovových kolem roku 2000 pohyboval mezi 16 000 a 17 000 osobami.

Tab. č. 6. Obyvatelstvo jednotlivých křesťanských vyznání; absolutní počty, relativní podíly a index změny v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Typ křesťanské tradice	Absolutní počty			Relativní počty			Index změny		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	$\frac{2001}{1991}$	$\frac{2011}{2001}$	$\frac{2011}{1991}$
Křesťanství celkem	4500914	3087190	1284670	100,00	100,00	100,00	0,7	0,4	0,3
Katolické	4031140	2750060	1094076	89,56	89,08	85,16	0,7	0,4	0,3
Protestantské	415162	250833	108578	9,22	8,12	8,45	0,6	0,4	0,3
Evangelikální	20683	38758	41377	0,46	1,26	3,22	1,9	1,1	2,0
Pravoslavné	19354	22968	26350	0,43	0,74	2,05	1,2	1,1	1,4
Sekty a NNH	14575	24571	14289	0,32	0,80	1,11	1,7	0,6	1,0

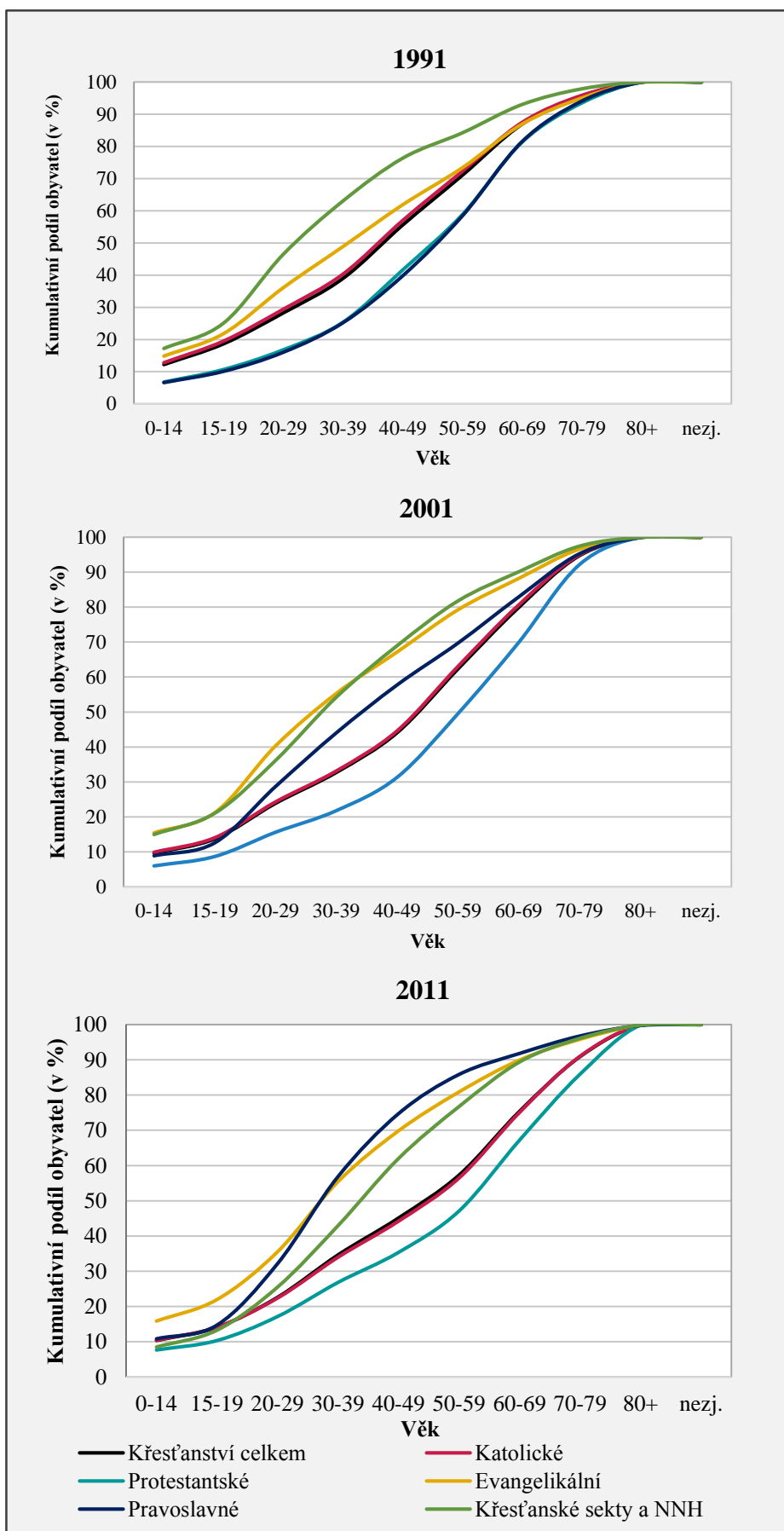
Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

V roce 1991 disponoval jednoznačně nejmladší věkovou strukturou agregát osob hlásících se ke křesťanským sektám a novým náboženským hnutím, přičemž jak bylo výše zmíněno, byl z velké části tvořen osobami hlásícími se k Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi. V roce 1991 měl jednoznačně nejmladší věkovou strukturu, avšak během sledovaného období rychle zestárl, dokonce nejrychleji ze všech sledovaných tradic. O rychlosti tohoto procesu svědčí prudký nárůst mediánového věku, který se mezi lety 1991 a 2011 zvětšil o více než 11 let. Na tuto změnu zareagoval poklesem též index náhrady kohort. V roce 1991 nabýval hodnoty 2,4, kdežto v roce 2011 se už rovnal 1, což znamená, že počty osob ve srovnávaných věkových kategoriích byly vyrovnané.

Opačnou tendencí najdeme u agregátu pravoslaví. Věková struktura této tradice byla v roce 1991 jednou z nejstarších. Mezi sčítáními v roce 1991 a 2011 však výrazně omládlá v důsledku nárůstu počtu osob v produktivním věku a v roce 2011 už vykazovala nejmladší věkovou strukturu ze všech zkoumaných tradic. S tímto poznáním také koresponduje vývoj indexu náhrady kohort, podle kterého byl v roce 2011 počet osob hlásící se k pravoslaví ve věku 20-29 let téměř třikrát vyšší než počet osob ve věkové kategorii 60-69 let. Zdá se, že na omlazení této věkové struktury měla vliv zejména pracovní migrace z východních zemí, hlavně z Ukrajiny a Ruska, kde je tato křesťanská tradice dominantní.

Významně větší podíl starších osob nalezneme rovněž u katolického vyznání. Situace v této nejčetnější tradici určovala celkovou tendenci vývoje populace deklarující křesťanské vyznání (graf č.5 a tab. č. 7). Nejstarší věkovou strukturu ale vykazuje soubor osob hlásících se k protestantskému vyznání, který byl už na počátku sledovaného období ve srovnání s ostatními výrazně starší, přičemž v roce 2011 v něm byla polovina osob ve věku 51,4 let a více (graf č.5 a tab. č. 7). Na stárnutí tohoto agregátu se nejvíce podílelo československé husitské vyznání, ke kterému se hlásí ve srovnání s ostatními vyznáními výrazně více osob v seniorském věku. O tom se lze přesvědčit v analýze tří nejčetnějších konfesí.

Graf č. 5 Distribuční funkce pro jednotlivé křesťanské tradice v letech 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Na základě tabulky č. 7 lze pozorovat, že ke všem křesťanským směrům se hlásí významně více žen než mužů. Co se týče vývoje poměru pohlaví mezi sčítáními, tak si lze všimnout ještě jedné zajímavé tendence. V křesťanských tradicích, které vykazovaly mezi jednotlivými lety stárnutí, tj. katolická, protestantská a sekty a nová náboženská hnutí, bylo více žen a index maskulinity klesal v jejich prospěch. Naopak ty tradice, které mezi cenzy mládky, disponovaly vyrovnanějším poměrem pohlaví, přičemž nejvyrovnanější byl tento poměr v roce 2011 u pravoslavní. Tato tendence poukazuje na to, jak index maskulinity úzce souvisí se stářím věkové struktury (tab. č. 7).

Tab. č. 7 Mediánový věk, index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady podle jednotlivých náboženských směrů pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR

Typ křesťanské tradice	Mediánový věk			Ima			CSR		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Křesťanství celkem	36,6	43,2	44,0	81,6	75,4	76,1	0,6	0,6	0,5
Katolické	35,8	42,9	44,7	82,6	76,1	76,1	0,7	0,6	0,4
Protestantské	44,9	50,2	51,4	72,7	68,4	70,6	0,3	0,3	0,3
Evangelikální	30,8	26,5	27,3	76,4	77,2	82,8	1,1	2,1	1,5
Pravoslavné	45,5	34,4	27,2	74,7	77,4	92,1	0,3	1,2	2,9
Sekty a NNH	22,1	27,7	33,7	70,9	69,1	72,5	2,4	1,8	1,0

Pozn.: NNH je zkratka pro nová náboženská hnutí.

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Vysvětlení zjištěných odlišností mezi jednotlivými tradicemi není jednoduché, vyžadovalo by podobnější práci s historií jednotlivých tradic a jejich specifiky na území České republiky. K takové podrobné analýze není dostatek ani prostoru. Lze však říci, že křesťanské tradice, které jsou s naším územím historicky spjaty, vykazují starší věkovou strukturu oproti těm novějším na našem území, které disponují s relativně mladou věkovou strukturou.

8.3 Agregáty podle typu náboženské instituce

Poslední agregace dat je provedena na základě „společenské pozice“ deklarovaného náboženského vyznání. Na základě tohoto parametru byly vytvořeny celkem 4 agregáty. První je tvořen etablovanými církvemi a náboženskými společnostmi, které mají v českém prostředí dlouhou tradici. Většina z nich byla do současného registru církví a náboženských společností převzata na základě recepce z Rakouska-Uherska. Patří sem například: Pravoslavná církev v českých zemích, Starokatolická církev v ČR, Federace židovských obcí v ČR, Jednota bratrská, Církev řeckokatolická, Církev římskokatolická nebo Českobratrská církev evangelická.

Denominacemi a etablovanými náboženskými hnutími jsou chápány novější církve a náboženské společnosti, které se odštěpily od těch etablovaných v rámci snahy o jejich

reformaci. Tento agregát sice neobsahuje náboženské instituce celospolečensky významné, na druhou stranu jsou relativně dobře akceptovány širší veřejností.

Třetím typem jsou náboženská vyznání spojená s novými náboženskými hnutími a kultury. Tyto organizace vznikly podobně jako denominace odštěpením, avšak na rozdíl od nich nebývají společností příliš přijímány. Část těchto uskupení je založena na odmítání společnosti, a jsou označovány jako sekty. V tomto agregátu jsou zahrnuty též kultury, což jsou málo institucionalizované formy náboženského vyznání. Ty mívají volné organizační struktury, pokud vůbec nějaké mají, a ke společnosti se chovají „lhostejně“.

Do posledního agregátu jsou zařazena ta vyznání, která nelze na základě zvoleného parametru přiřadit do nějaké z výše zmíněných skupin. Jednotlivé agregáty a výčet jim příslušejících náboženských vyznání jsou podrobně rozepsány v tabulce v příloze č. 6.

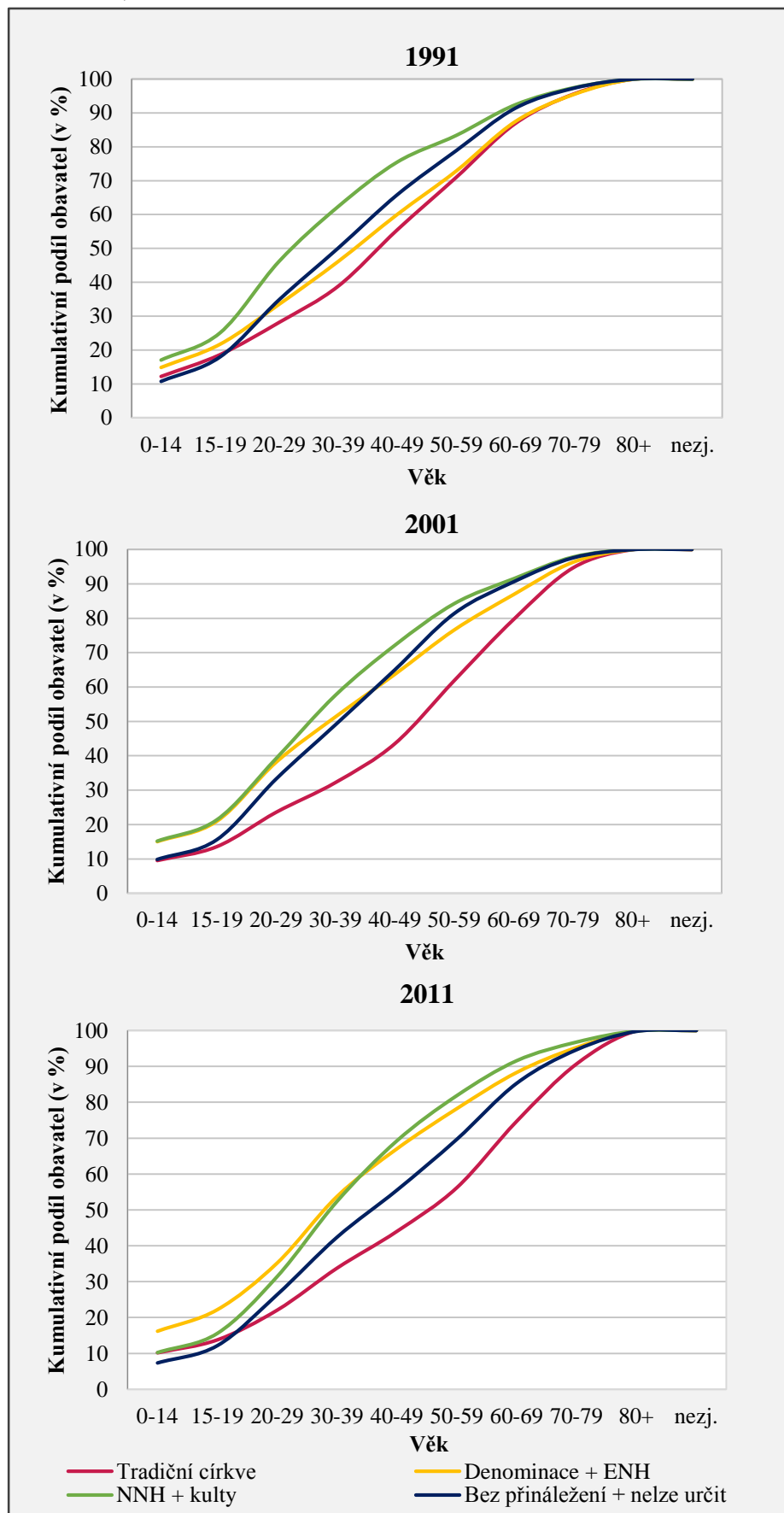
Nejvíce obyvatel se stále hlásí k etablovaným církvím a náboženským společnostem, ačkoliv podíl těchto osob ubývá. Stejně tak denominace a etablovaná náboženská hnutí zaznamenaly úbytky v absolutních číslech, nicméně v relativních si naopak polepšily. Tento jev je výsledkem snižujícího se počtu osob, které se ve sčítání hlásí k nějakému vyznání. Výrazný nárůst v absolutních číslech zaznamenal soubor osob, jež se ve sčítání lidu hlásí k novým náboženským hnutím či kultům. Ten se mezi lety 1991 a 2001 zdvojnásobil. Početně nejvíce narostl agregát „bez přináležení + nelze určit“, který se oproti roku 1991 více než zdesetinásobil (tab. č. 8). Tento nárůst je způsoben především novou kategorií „bez přináležení“, ve které se jedinec sice hlásí k nějaké víře, avšak nespojuje ji s nějakou konkrétní náboženskou organizací. Tato tendence, kterou lze vyčíst z dat ze sčítání, koresponduje také se sociologickými studiemi, podle kterých dochází k ústupu tradičních forem religiozity a k nástupu nejružnějších kultů a neinstitucionalizovaných forem zbožnosti (Štampach 2010; Nešpor 2009, 2005).

Tab. č. 8 Rozdělení osob deklarujících náboženské vyznání podle typu náboženské instituce; absolutní počty, relativní podíly a index změny v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Typ náboženské instituce	Absolutní počty			Relativní počty			Index změny		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	$\frac{2001}{1991}$	$\frac{2011}{2001}$	$\frac{2011}{1991}$
Tradiční církve a náboženské společnosti	4433818	3011356	1221975	96,98	90,76	56,34	0,7	0,4	0,3
Denominace + ENH	53021	48015	38653	1,16	1,45	1,78	0,9	0,8	0,7
NNH + kultury	18384	36665	34699	0,40	1,11	1,60	2,0	0,9	1,9
Bez přináležení + nelze určit	66914	221711	873625	1,46	6,68	40,28	3,3	3,9	13,1
Celkem	4572137	3317747	2168952	100,00	100,00	100,00	0,7	0,7	0,5

Pozn.: NNH je zkratka pro nová náboženská hnutí a ENH pro etablovaná náboženská hnutí
Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Graf č. 6 Distribuční funkce pro jednotlivé křesťanské tradice v letech 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Nestarší věkovou strukturu měl ve všech cenzech agregát složený z tradičních církví, ve kterém byl v posledním sčítání počet osob ve věkové kategorii 60-69 let o 60 procent vyšší než v kategorii 20-29 let. Prudký nárůst hodnot mediánového věku mezi lety 1991 a 2011 poukazuje na rychlost, s jakou etablované církve a náboženské společnosti podle sčítání lidu zestárly. S tímto procesem byl zřejmě spojen také pokles indexu maskulinity, neboť ženy mají větší pravděpodobnost dožít se vyššího věku. Zajímavým vývojem prošly agregáty „denominace + ENH“ a „NNH + kulty“, které se v roce 1991 lišily jak v hodnotě indexu náhrady kohort tak v mediánovém věku. V čase ale došlo k jejich vzájemnému sblížení a v roce 2011 už vykazovaly velmi podobnou pohlavní i věkovou strukturu. Navzdory konvergenci demografických charakteristik se rozcházely ve vývoji absolutních počtů. Mezi lety 1991 a 2011 se velikost agregátu „denominace + ENH“ zmenšila o 30 procent, kdežto agregát osob hlásících se k novým náboženským hnutím nebo kultům se za tuto dobu téměř zdvojnásobil (srovnání tab. č. 8 a tab. 9). Skok ve vývoji demografických charakteristik zbytkového agregátu „bez přináležení + nelze určit“ mezi lety 2001 a 2011 byl způsoben již několikrát zmiňovanou kategorií „s vyznáním bez přináležení“, která měla za následek rychlý nárůst věkového mediánu a pokles indexu maskulinity a ukazatele náhrady kohort.

Tab. č. 9 Mediánový věk, index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady podle jednotlivých náboženských směrů pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR

Typ náboženské instituce	Mediánový věk			Ima			CSR		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Tradiční církve a náboženské společnosti	36,7	43,5	44,9	81,6	75,4	76,0	0,6	0,6	0,4
Denominace + ENH	32,8	29,0	28,0	78,7	78,7	82,5	0,8	1,7	1,3
NNH + kulty	22,3	25,9	28,9	74,1	73,1	87,8	2,3	2,5	1,6
Bez přináležení + nelze určit	29,9	30,6	35,8	100,7	94,2	84,0	1,3	1,9	0,9

Pozn.: NNH je zkratka pro nová náboženská hnutí a ENH pro etablovaná náboženská hnutí

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Celkově lze říci, že ze všech provedených agregací se tato poslední jeví jako nejméně diferencující. Na vině je zřejmě komplexnost parametru „společenská pozice“ deklarovaného vyznání, která sebou nese jak obtíže při třídění, tak obtíže v interpretaci zjištěných rozdílů. Proto tuto agregaci nepovažuji za příliš perspektivní. Oproti této agregaci se první dvě jeví jako přínosné, neboť zkoumanou populaci s vyznáním diferencovaly do subpopulací, které se jeví jako odlišné a vykazovaly též odlišnosti ve vývoji, pro které lze nacházet vysvětlení.

Kapitola 9

Popis pohlavně-věkové struktury tří nejčetnějších konfesí

Mezi tři nejčetněji zastoupené konfese na území České republiky patří římskokatolická, českobratrská evangelická a československá husitská. Tato vyznání jsou spojena s dějinami českého státu a jsou vázána na etablované církve, které i v současné české společnosti mají určité postavení a funkci. Působení těchto církví ve společenském prostoru má dlouhou tradici nebo na ni alespoň navazuje. Počátek Římsko-katolické církve na našem území bývá spojován s příchodem Cyrila a Metoděje. Českobratrská církev evangelická vznikla v roce 1918 sloučením dvou evangelických církví augsburského a helvetského vyznání, avšak chápe se jako pokračovatelka tradice české reformace, husitského hnutí a Jednoty bratrské. Nejmladší ze všech je Československá církev husitská, která byla založena v roce 1920 po neúspěšné snaze o reformaci Římskokatolické církve. Nýbrž podobně jako Českobratrská církev evangelická navazuje na učení Mistra Jana Husa a husitství, které je zde pokládáno za specificky českou formu křesťanství, proto je často považována za „národní církev“ (Kadlec 1991).

Pro všechny tři konfese bylo charakteristické, že v posledních třech sčítáních zaznamenaly masivní úbytky v počtu hlásících se osob, neboť ke všem třem se v roce 2011 přihlásilo čtyřikrát méně obyvatel než ve v roce 1991. Při srovnání těchto dvou cenzech je potřeba přihlídnout ke zvláštnosti výchozího roku, který byl poznamenán specifickou společenskou atmosférou počátku devadesátých let, která byla spojena mnohými očekáváními a to i ve vztahu k církvím a jejich působení, a též došlo k znovuoživení zájmu o náboženství obecně. Tato okolnost ale nesnižuje význam faktu, že se jednalo o úbytky skutečně masivní. Za klíčové faktory, které v tomto sehrály roli, bývají považovány: úmrtí osob ve starším věku, nevyřešený vztah mezi státem a církvemi, zejména v otázce církevních restitucí, opadnutí specifické atmosféry počátku 90 let, nenaplněním očekávání spojených s působením církví ve společnosti, lepší informovanost v oblasti náboženství či vznikem nových forem religiozity (Hamplová 2000, s. 43-48).

Stejně tak z hlediska pohlavně-věkové struktury měla srovnávaná vyznání podobné rysy. Specifický tvar věkových pyramid odkazoval k vysokým podílům osob ve starších věkových kategoriích a naopak malému podílu osob ve středním a mladém věku. Nestarší strukturu v roce

1991 mělo československé husitské vyznání, které během následujících let stárlo pomaleji než zbylé dvě konfese. To se odrazilo rovněž na indexu náhrady kohort, neboť u tohoto vyznání na rozdíl od ostatních neklesal a oproti zbylým dvěma se stabilně držel na velmi nízké hladině. Naopak s nejmladší věkovou strukturou v roce 1991 disponovalo římskokatolické vyznání, u kterého byla polovina osob mladší než 35,8 let. Tato subpopulace během následujících let rychle zestárla. O tomto procesu vypovídá jak pokles indexu náhrady kohort na hodnotu 0,44 tak nárůst mediánového věku o téměř deset let (tab. č. 11). Rychlost stárnutí těchto konfesí byla dána jednak úbytky v počtu hlásících se osob, ale také nepoměrem mezi mladšími a staršími věkovými kategoriemi. Nicméně v těchto konfesích přetrvával určitý podíl osob v mladších věkových kategoriích, ty však početně nedokázaly nahradit starší generace.

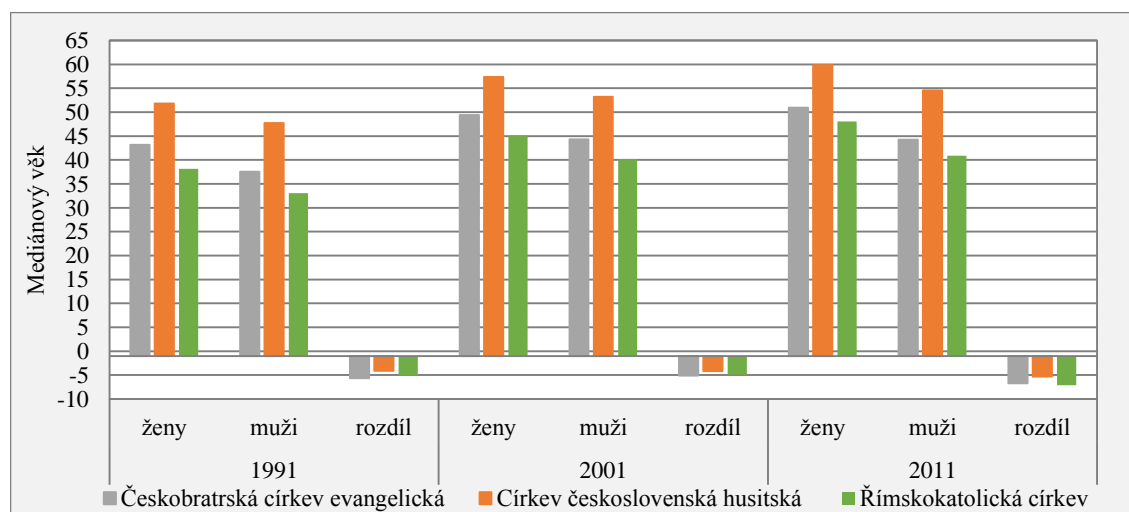
Tab. č. 10. Tři nejčetnější konfese ve sčítání na území ČR v letech 1991, 2001 a 2011, absolutně, v procentech a index změny

Tři nejčetnější církve	Absolutní počty			Relativní počty			Index změny		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	$\frac{2001}{1991}$	$\frac{2011}{2001}$	$\frac{2011}{1991}$
CČSH	178036	99103	39229	3,9	3,0	1,8	0,6	0,4	0,2
ŘKC	4021385	2740780	1082463	88,9	83,4	49,9	0,7	0,4	0,3
ČCE	203996	117212	51858	4,5	3,6	2,4	0,6	0,4	0,3
Ostatní konfese	120620	330993	995402	2,7	10,0	45,9	2,7	3,0	8,3
Populace „s vyznáním“ úhrnem	4524037	3288088	2168952	100,0	100,0	100,0	0,7	0,7	0,5

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

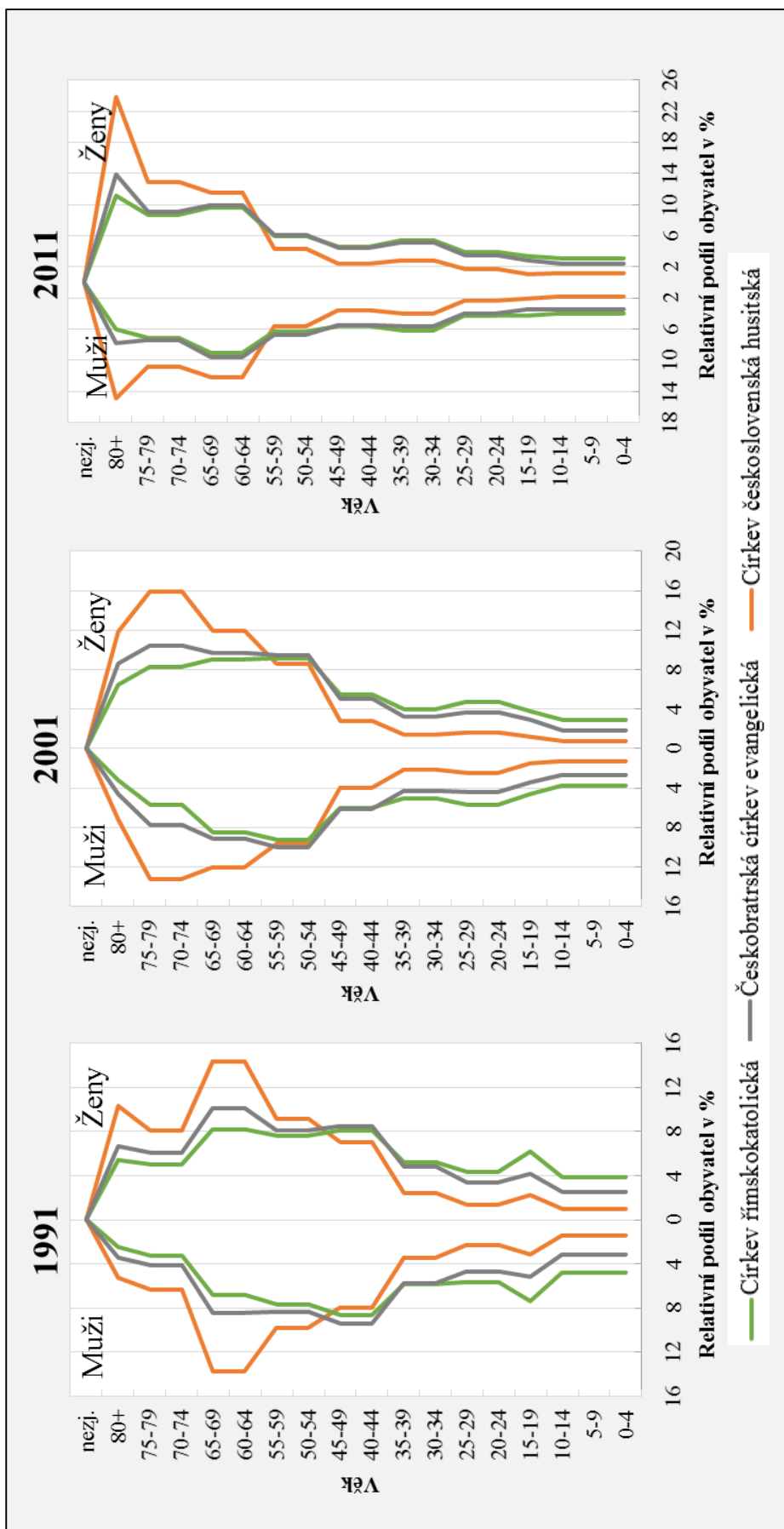
Pozn.: CČSH=Církev československá husitská; ČCE= Českobratrská církev evangelická; ŘKC = Římskokatolická c.

Graf č. 7 Mediánový věk za muže a ženy ve třech nejčetnějších konfesích a jejich vzájemný rozdíl v letech 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Graf č. 8 Věkové pyramidy tří nejčetnějších konfesí v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Ke všem třem konfesím se ve všech sčítáních hlásilo výrazně více žen, přičemž nejvíce femininní byla Československá církev husitská a nejméně Římskokatolická. Na nízké hodnoty indexu maskulinity mělo ve velké míře vliv stáří věkových struktur. O tomto vlivu svědčí také to, že index maskulinity ve věkové kategorii 15-19 let byl relativně vyrovnaný; u ČSH je 121,5 u ŘK 97,8 u ČCE 96,3. A naopak v kategorii 80 let a více nabývá velmi malých hodnot (u ČSH 39,2, u ŘK 41,1 a u ČCE 42,0). Protože jsou ale starší věkové kategorie početnější než mladší, mají na výslednou hodnotu indexu maskulinity větší efekt. Co se týče rozdílů v mediánovém věku mezi pohlavími, tak si lze z grafu č. 7 všimnout, že se tento rozdíl ve všech třech konfesích v jednotlivých sčítáních pohyboval kolem pěti let.

Na základě vzájemné podoby věkových pyramid českobratrského evangelického a římskokatolického vyznání se zdá, že v čase dochází ke konvergenci jejich věkových struktur, neboť v roce 2011 vykazují už jen drobné odlišnosti ve věku do 20 let a ve věku nad 80 let. Subpopulace osob hlásící se k československé husitské víře se od obou předchozích nejvíce liší vyššími podíly osob v seniorském věku, přičemž v roce 2011 se tak nejvýrazněji děje ve věkové kategorii 80+ (graf č. 8). Pokud srovnáme graf č. 7 s č. 3 a graf č. 2 s č. 8, pak zjistíme, že na celkové rysy a tendence populace „s vyznáním“ má určující vliv právě římskokatolické, českobratrské evangelické a československé husitské vyznání, což je vzhledem k jejich četnosti logické. Na základě provedeného optické srovnání lze říci, že tyto konfese tedy jsou příčinou zjištěného bodu zlomu, který je vidět na grafu č. 8 ještě nápadněji než na grafu č. 2. Dále jsou původcem nepravidelnosti v roce 2011 ve věkové kategorii 80 a více let. V neposlední řadě mají na svědomí celkově úzkou základnu populace „s vyznáním“, která je způsobena velkým nepochybně mezi mladšími a staršími věkovými kategoriemi u těchto konfesí (graf č. 8 a ukazatel CSR v tab. č. 11).

Tab. č. 11 Mediánový věk, index maskuliny a index náhrady kohort (CSR) za obě pohlaví dohromady u tří nejčetnějších konfesí ve sčítání lidu pro rok 1991, 2001 a 2011, ČR

Tři nejčetnější církve	Mediánový věk			Ima			CSR		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
ČSH	50,5	55,8	57,7	66,0	61,4	62,9	0,12	0,16	0,16
ŘKC	35,8	42,9	44,9	82,6	76,1	76,0	0,65	0,58	0,44
ČCE	40,5	47,2	48,2	77,9	72,2	74,9	0,42	0,42	0,38

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Pozn.: ČSH = Církev československá husitská; ČCE = Českobratrská církev evangelická; ŘKC = Římskokatolická c.

Celkově lze říci, že věkové rozložení a hlavní tendence populace „s vyznáním“ zjištěné v části kapitoly 7 jsou výsledkem procesů probíhající v těchto třech nejčetnějších konfesích. Právě to, že jsou oproti ostatním vyznáním v tak významné početní převaze, brání tomu, aby se mohly projevit dílčí tendence zjištěné v jednotlivých subpopulacích (tj. kapitola 8 a 10). V krátkém horizontu lze u těchto konfesí očekávat pokračování v procesu stárnutí, avšak v dlouhodobém dojde spíše k omlazení. Neboť se zdá, že mezi obyvateli České republiky bude přetrvávat určitý počet osob ve středním a mladém věku, který se k těmto tradičním vyznáním budou hlásit. Je tedy předpokládáno, že až vymřou osoby ve starších věkových kategoriích, dojde k vyrovnání relativních podílů ve prospěch mladších a středních věkových kategorií, což se projeví poklesem mediánového věku, nárůstem indexu náhrady kohort a zvýšením indexu maskulinity.

Kapitola 10

Rozdíly v pohlavně věkové struktuře příslušníků jednotlivých konfesí

Mimo zmíněné konfese se obyvatelé České republiky hlásí také k malým církvím, novým náboženským hnutím, kultům či k různým méně institucionalizovaným formám víry. Od roku 1991 podíl těchto osob narůstá a v roce 2011 bylo ve výsledcích sčítání lidu v tabulce č. 614 „Obyvatelstvo podle věku, náboženské víry a pohlaví“ jmenovitě publikováno 40 náboženských věr a vyznání (pro srovnání: v roce 1991 to bylo 18 a v roce 2001 to bylo 29). Tato část analýzy je věnována všem vyznáním bez ohledu na četnost, to znamená, že jsou brány v potaz všechny malé církve, náboženské organizace a kultury, za které byla Českým statistickým úřadem publikována data. Výsledkem by pak měl být přehled případných „extrémů“ v pohlavně-věkové struktuře uvnitř populace „s vyznáním“.

Staří věkové struktury je odvozováno od průměrného věku, podle kterého bylo vytvořeno pořadí. Následně bylo vybráno pět náboženských vyznání a věr s nejnižším a s nejvyšším průměrným věkem. Nejmladší věkovou strukturu v roce 1991 vykazují malé křesťanské církve, denominace a náboženské společnosti. V roce 2001 se do popředí dostávají náboženská vyznání pocházející z jiných než křesťanských tradic, které mají z velké části podobu nových málo etablovaných náboženských hnutí, sekt a neinstitucionalizovaných věr. V roce 2011 vykazují nejmladší věkovou strukturu osoby, které se hlásí k islámu, ať už ve formě širě pojaté jako „islám“ nebo přináleží ke konkrétní náboženské obci. To se zdá logické, pokud uvážíme, že vznik náboženského trhu je proces, který má určité trvání, tudíž se nová náboženská hnutí, nekřesťanské náboženské směry a různé další alternativní formy religiozity objevily až ve sčítání v roce 2001 a 2011, přičemž do budoucna lze předpokládat, že dojde k posílení této variability deklarovaných vyznání. Nejnižší průměrný věk se ve všech cenzech pohybuje kolem 30 let a jednotlivá vyznání na prvních pěti pozicích vykazují počty osob, které až na výjimku v roce 1991 nepřesahují hranici pěti tisíc osob. Také rozpětí v průměrného věku na prvních pěti místech je malé, výjimku tvoří rok 1991, ve kterém bylo toto rozpětí 10 let (tab. č. 12).

Tab. č. 12 Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejnižším věkovým průměrem osob hlásících se k tomuto vyznání v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Pořadí	Název církve či náboženské víry	Průměrný věk	Úhrnem
1991			
1.	Apoštolská církev	30,50	1485
2.	Křesťanské sbory	34,07	3017
3.	Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	35,27	14575
4.	Církev bratrská	40,44	2759
5.	Církev adventistů sedmého dne	40,99	7674
2001			
1.	Církev sjednocení (moonisté)	29,77	43
2.	Církev Křesťanská společenství	31,01	4012
3.	islám	31,29	3699
4.	Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna	31,68	294
5.	hinduismus	31,85	767
2011			
1.	Ústředí muslimských obcí	30,30	1437
2.	islám	31,73	1921
3.	Církev sjednocení (moonisté)	31,88	65
4.	Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü	32,47	3484
5.	Scientologická církev	33,07	374

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Na posledních pěti pozicích dochází k mnohem menším obměnám než na prvních pěti. Církev československá husitská a Náboženská společnost českých unitářů se ve všech sčítáních umístily na posledních pozicích a nic nenasvědčuje tomu, že by měly být vystřídány. V roce 2011 se mezi pěti nejstaršími konfesemi nalézala všechna tři nejčetnější vyznání, přičemž jednoznačně nejvíce osob v seniorském věku ve všech sčítáních bylo v Církvi československé husitské, tyto osoby v roce 2011 dosahovaly průměrného věku 62,7 let. Rozpětí v průměrném věku na posledních pěti místech v čase roste. V roce 1991 bylo nejmenší (5 let) a v roce 2011 naopak největší (12,1 let). Co týče se absolutních četností strukturálně nejstarších konfesí, tak zde nalezneme jak náboženské víry s malými počty hlásících se obyvatel, tak také velmi početné konfese s počty osob řádově v deseti a stotisících (tab. č. 13).

Tab. č. 13 Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejvyšším věkovým průměrem hlásících se osob v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Pořadí	Název církve či náboženské víry	Průměrný věk	Úhrnem
1991			
18.	Církev československá husitská	57,0	178036
17.	Náboženská společnost českých unitářů	55,7	365
16.	Federace židovských obcí v České republice	54,4	1292
15.	Církev řeckokatolická	53,3	7030
14.	Pravoslavná církev v českých zemích	52,0	19354
2001			
29.	Církev československá husitská	62,0	99103
28.	Náboženská společnost českých unitářů	54,2	302
27.	Českobratrská církev evangelická	53,4	117212
26.	Církev řeckokatolická	52,0	7675

Pokračování tabulky na následující stránce

25.	Evangelická církev augsburského vyznání v České republice	49,7	14885
2011			
40.	Církev československá husitská	62,7	39229
39.	Náboženská společnost českých unitářů	57,6	155
38.	Českobratrská církev evangelická	53,1	51858
37.	Hnutí Grálu	51,4	232
36.	Církev římskokatolická	50,6	1082463

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Kromě nestarší a nejmladší věkové struktury byl učiněn pokus o nalezení vyrovnaných věkových struktur. Tato „vyrovnanost“ byla odhadována na základě indexu náhrady kohort, který by se měl optimálně pohybovat kolem 1. Při udržení tohoto indexu na této hodnotě by měl být vyvážený poměr mezi starými a mladými věkovými kategoriemi stejný a v horizontu jedné generace by mělo dojít k plnohodnotné náhradě srovnávaných kohort. Protože se ale tento index rovná 1 jen ve zvláštních případech, byl zvolen jako reprezentativní interval hodnot od 0,9 do 1,2.

V roce 1991 disponovaly vyrovnaným indexem náhrady kohort tři malé evangelikální církve. U všech tří se tento index v následujícím cenzu zvětšil ve prospěch osob v mladším věku, nicméně v roce 2011 poklesl. Co do počtu osob tak pouze Církev bratrská podle sčítání lidu vykazovala přírůstky během celého sledovaného období. Zbylé dvě mezi lety 1991 a 2001 početně rostly a následně klesly.

Tab. č. 14 Náboženská vyznání a víry ve sčítání s hodnotou indexu náhrady kohort (CSR) kolem 1 v roce 1991, ČR

Název církve či náboženské víry	CSR			Úhrnem		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Církev bratrská	1,00	1,84	1,54	2759	9931	10865
Bratrská jednota baptistů	1,20	1,85	1,70	2543	3622	3208
Církev adventistů sedmého dne	1,20	1,98	1,16	7674	9757	7391

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

V roce 2001 měly nejvyrovnanější index náhrady kohort čtyři tradičnější církve, z čehož tři z nich vycházely z protestantské tradice a jedna z katolické. Všechny mají společné to, že v předchozím i v následujícím sčítání měly tento index výrazně nižší než v roce 2001 a v průběhu sledovaného období se počet lidí, kteří se k těmto církvím hlásí, snižoval. Výjimku tvoří pouze starokatolická církev, která mezi lety 1991 a 2001 mírně početně vzrostla.

Tab. č. 15 Náboženská vyznání a víry ve sčítání s hodnotou indexu náhrady kohort (CSR) kolem 1 v roce 2001, ČR

Název církve či náboženské víry	CSR			Úhrnem		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Luterská evangelická církev a. v. v České republice	.	0,93	0,81	.	5412	2589
Evangelická církev metodistická	0,63	0,95	0,81	2855	2694	1949
Starokatolická církev v ČR	0,51	1,11	0,46	2725	1605	1730
Slezská církev evangelická a.v.	0,66	1,16	0,86	33130	14020	8158

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Tři ze čtyř církví, které v roce 2011 disponovaly s nejvyrovnanějším poměrem mezi počty osob ve věkových skupinách 20-29 a 60-69 let, vzhledem k předchozímu roku sčítání (tj. 2001) početně ztratily. Tento úbytek šel ruku v ruce se snížením hodnoty indexu náhrady kohort. Výjimku tvořila řeckokatolická církev, která se mezi těmito cenzy zvětšila, a s tímto přírůstkem se zvýšil též index náhrady kohort, což znamená, že přibývala nárůstem počtu osob v mladém věku.

Tab. č. 16 Náboženská vyznání a víry ve sčítání s hodnotou indexu náhrady kohort (CSR) kolem 1 v roce 2011, ČR

Název církve či náboženské víry	CSR			Úhrnem		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Náboženské vyznání						
Křesťanské sbory	3,04	4,29	0,98	3017	6927	3450
Jednota bratrská	0,74	1,61	1,16	2575	3426	2152
Církev adventistů sedmého dne	1,21	1,98	1,16	7674	9757	7391
Církev řeckokatolická	0,19	0,64	1,18	7030	7675	9883

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Celkově se můžeme domnívat, že „nejvyrovnanější“ věkovou strukturou v jednotlivých cenzech měly zejména malé křesťanské církve a denominace. K těmto církvím se ve sčítáních lidu hlásilo zpravidla od dvou do deseti tisíc obyvatel, ačkoliv najdeme také výjimky. U většiny z nich zjištěné údaje ve sčítání korespondují s interními statistikami jednotlivých církví. Při srovnání dílčích tendencí nelze říci, že církve, které nabývaly vyrovnaného poměru mezi věkovými kategoriemi 20-29 let a 60-69 let, měly vždy nějakou společnou tendenci ve vývoji. Lze si ale všimnout, že všechny srovnávané církve v roce 2001 vykazovaly nejvyšší hodnotu indexu náhrady. Dále se ukázalo, že ty, které měly v roce 1991 relativně vyrovnanou věkovou strukturu, v následující dekádě podle sčítání početně rostly. Naopak církve, které měly v roce 2001 index náhrady kohort kolem jedné, oproti předchozímu cenzu významně poklesly a tento pokles až na výjimku platil i pro rok 2011.

Poslední srovnávanou charakteristikou je poměr pohlaví. V kapitole 7 byl jako stěžejní trend v populaci „s vyznáním“ popsán nízký index maskulinity a jeho pokles v čase. Avšak tato podrobná analýza ukazuje, že pokud sledujeme index maskulinity v jeho extrémních hodnotách, tak docházelo spíše k opačné tendenci. V roce 1991 mělo pět nejvíce maskulinních vyznání mnohem menší hodnoty než v roce 2001 a ještě vyšších hodnot nabýval tento index v roce 2011. V roce 1991 byly nejvíce maskulinní zejména drobné křesťanské církve. Poměr pohlaví pro tento rok navíc nelze ani u jiných než křesťanských vyznání zjistit, protože v tabulkách jsou jmenovitě publikována pouze křesťanská náboženská vyznání. V roce 2001 se už mezi prvním pěti vyznáními s větší převahou mužů neobjevila žádná křesťanská církev. Naopak se zde objevují výhradně jiné náboženské směry, nová náboženská hnutí a sekty. Tento trend platí také pro rok 2011, v kterém došlo jen k drobným změnám (tab. č. 17). Naproti tomu je potřeba říci, že většina hodnot indexu maskulinity v roce 2001 a 2011 je nepřirozeně vysoká. Na to má zřejmě vliv to, že se k těmto vyznáním hlásí malé počty, tudíž může snadněji docházet k nárůstu tohoto indexu i vlivem malých změn v počtech, proto v tom může určitou roli sehrávat mimo jiné migrace.

Tab. č. 17 Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejvyšším indexem maskulinity v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Pořadí	Název církve či náboženské víry	Ima				Úhrnem
		0-29	30-59	60+	celkem	
1991						
1.	Náboženská společnost českých unitářů	223,1	129,9	74,2	106,2	365
2.	Jednota bratrská	176,1	86,4	50,4	93,5	2575
3.	Křesťanské sbory	103,7	84,5	58,8	88,9	3017
4.	Církev řeckokatolická	100,4	91,5	72,0	83,5	7030
5.	Církev římskokatolická	103,6	87,5	58,8	82,6	4021385
2001						
1.	hinduismus	252,5	310,4	126,7	265,2	767
2.	islám	182,8	372,5	544,4	261,6	3699
3.	Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna	223,5	221,1	75,0	216,1	294
4.	Scientologická církev	157,9	241,2	200,0	197,3	110
5.	buddhismus	185	171,8	114,7	176,3	6817
2011						
1.	hinduismus	225,9	465,0	800,0	337,5	210
2.	islám	191,8	371,9	313,3	265,2	1921
3.	judaismus	174,5	330,0	120,0	222,4	345
4.	Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna	167,9	239,0	166,7	200,4	673
5.	Višva Nirmala Dharma	195,0	215,0	75,0	200,0	1098

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Vývoj nejvíce femininních náboženských vyznání vykazoval mezi sčítáními větší stálost. Ve všech třech cenzech se na prvních pěti místech vyskytovala Církev československá husitská a Náboženská společnost Svědkové Jehovovi. Dvakrát se v tabulce č. 18 objevuje též Evangelická církev augsburského vyznání v ČR a Starokatolická církev v ČR. Také hodnoty a rozpětí ukazatele poměru pohlaví se zdály ve všech letech podobné. Početní velikosti těchto vyznání byly různé, od těch nejmenších, které měly řádově stovky členů, až po ty desetitisícové a stotisícové. U vyznání na prvních dvou místech v roce 2001 a 2011 by bylo vhodné poznamenat, že převaha žen v Církvi československé husitské je dána především stářím věkové struktury, kdežto u svědků Jehovových se zdá, že to byla spíše častější tendence žen deklarovat toto náboženské vyznání (srovnání indexu maskulinity ve věkových kategoriích 0-29 a 30-59 let).

Tab. č. 18 Pět náboženských vyznání a věr ve sčítání s nejnižším indexem maskulinity v roce 1991, 2001 a 2011, ČR

Pořadí	Název církve či náboženské víry	Ima				Úhrnem
		0-29	30-59	60+	celkem	
1991						
18.	Starokatolická církev v ČR	94,7	71,2	40,9	65,4	2725
17.	Církev československá husitská	101,8	75,7	54,4	66	178036
16.	Novoapostolská církev v ČR	82,7	69,1	50,6	66,8	427
15.	Evangelická církev metodistická	92,9	77,3	45,3	69,2	2855
14.	Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	87,3	72,9	32,9	70,9	14575
2001						
29.	Církev československá husitská	96,7	76,2	52,4	61,4	99103
28.	Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	89,7	70,7	33	67,9	23162
27.	Novoapostolská církev v ČR	84,8	71,3	55,3	70,7	449
26.	Evangelická církev augsburského vyznání v ČR	86,3	77,7	57,7	70,9	14885
25.	Českobratrská církev evangelická	94,3	83,3	57	72,2	117212
2011						
40.	Církev československá husitská	97,2	86	53	62,9	39229
39.	Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	90,4	73,1	45,5	69,1	13069
38.	Evangelická církev augsburského vyznání v ČR	84,4	80,9	57,2	71,8	6632
37.	Obec křesťanů v České republice	99,2	73	47,2	73,5	883
36.	Starokatolická církev v ČR	100,5	88	51,6	74,4	1730

Zdroj: ČSÚ, Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Celkově lze říci, že jednotlivé náboženské víry a konfese uvnitř populace „s vyznáním“ vykazují vlastnosti, které nejsou typické pro celkové trendy této populace, neboť ty jsou určovány především těmi početnějšími vyznáními. Nejmladší a nejvíce maskulinní se jevíly skupiny osob, které se hlásily k východním náboženským směrům (hinduismus, buddhismus, islám), novým náboženským hnutím a sektám. Naopak malé křesťanské církve evangelikálního a protestantského typu vykazovaly podle sčítání lidu relativně rovnoměrnou věkovou strukturu. Tyto tendence se ale na celkovém vývoji populace „s vyznáním“ příliš neprojevují, protože nejsou příliš početné, a zřejmě se v budoucnu ani nebudou projevovat, protože většina z nich roste pomalu, pokud vůbec rostou.

Závěr

Na základě poznatků z teoretické části se zdá, že možnosti studia náboženství a náboženského vyznání obyvatelstva z demografické perspektivy zatím nejsou plně vyčerpané. Přínos demografie ke studiu náboženství tkví v jejím specifickém přístupu, který je dán jak předmětem bádání tak rámcem, ve kterém je tento fenomén zkoumán. Předmětem bádání je zkoumání vazby mezi demografickou reprodukcí a náboženským vyznáním. Rámcem se chápe prostor, ve kterém je tento fenomén zkoumán, v případě demografie to je populace nebo obyvatelstvo. Pokud se demografové budou držet své perspektivy a soustředí se na specifické otázky, mohou být jejich poznatky přínosné rovněž pro obory, v nichž má studium náboženství a náboženského vyznání delší tradici. Stejně tak ale platí, že pro demografii jsou přínosné poznatky ze sociologických, religionistických a jiných prací, které jsou nezbytné k pochopení fenoménu náboženství v širších souvislostech. Náboženství a náboženské vyznání v druhé polovině 20. století prošlo naprosto zásadními změnami, ty se také odrazilo v datech, se kterými demografové pracují, tj. například dat ze sčítání lidu. Bez pochopení těchto změn nemohou být správně pochopeny ani výsledky analýzy dat. Proto bylo potřeba k této práci vytvořit dostatečný teoretický podklad.

Na základě reflexe zkoumaného tématu v základní demografické literatuře je potřeba konstatovat, že jsou zde určité rezervy zejména v té české. Nelze ale přehlédnout několik důležitých posunů, neboť v posledních čtyřech letech vniklo několik zajímavých článků a absolventských prací, které se tímto tématem zabývají. Přesto tu je stále dostatek prostoru k dalšímu bádání. Za přínosné bych považovala buď zpracování komplexnější demografické analýzy či kvalitativní studie se zaměřením na reprodukční chování nábožensky založeného obyvatelstva. Co se týče situace na mezinárodní úrovni, tak zde je toto téma reflektované lépe a častěji. Vztah náboženství a reprodukčního chování je adekvátně zohledněn v publikacích, které se věnují jak demografické teorii, tak její aplikaci. Též došlo ke konstituci nového oboru „religiózní demografie“, který se zřejmě v následujících letech etabluje a možná se stane i perspektivní.

Při studiu náboženského vyznání obyvatelstva lze v České republice čerpat z široké škály různých zdrojů, ačkoliv jsou v této práci využita pouze data ze sčítání lidu, je poukázáno také na jiné cesty, kterými je možné se vydat. Největší potenciál mají výběrová šetření a interní statistiky církví, které jsou z demografického hlediska zatím málo probádané. Naopak zkoumání

demografické reprodukce na základě údajů z běžné evidence demografických událostí je oblast, k jejímuž studiu chybí data. Tato analýza má smysl pouze za období, ve kterém se na evidenci demografických událostí podílely církevní matriky. Určité rezervy se dají najít ve studiu náboženského vyznání obyvatelstva podle dat ze sčítání lidu.

Co se týče metodiky zjišťování náboženského vyznání a srovnatelnosti dat, lze období po vzniku samostatného Československa rozdělit do tří etap. Jako nejvíce podnětnou vnímám třetí etapu, do které spadají sčítání lidu uskutečněná po roce 1989. Tato sčítání i přes drobné odlišnosti lze považovat za srovnatelná metodicky, způsobem zpracování i rozsahem publikování zjištěných údajů. Největší problém činní územní srovnatelnost jednotlivých sčítání, neboť definitivní výsledky za rok 2011 jsou primárně publikovány podle obvyklého pobytu. Tento problém lze ale obejít použitím předběžných výsledků, které jsou tříděny na základě trvalého pobytu.

Studium náboženského vyznání obyvatelstva podle sčítání skýtá stále určitý prostor k vytváření nových analýz. Zejména takové analýzy, která by k náboženskému vyznání obyvatelstva přistupovala jako k problematice se specifickou vnitřní strukturou, neboť populace deklarující náboženské vyznání je vnitřně heterogenní. Z toho důvodu byla analýza pohlavně-věkové struktury provedena na dvou úrovních. Na vyšší úrovni bylo obyvatelstvo rozděleno podle deklarovaného náboženského vyznání do tří populací, které byly kvůli větší přehlednosti označeny jako „s vyznáním“, „bez vyznání“ a „nezjištěno“. Na nižší úrovni byla zkoumána vnitřní struktura populace osob „s vyznáním“ a zde byly provedeny další tři řezy. V prvním z nich byla zkoumaná populace rozdělena do agregátů na základě vnějších parametrů. V druhém řezu byly zkoumány tři nejpočetněji zastoupené konfese. A ve třetím a nejpodrobnějším řezu byla analyzována všechna vyznání jmenovitě uvedená v podrobných tabulkách ČSÚ.

Podrobná analýza na první úrovni ukázala, že relativní rozložení podle věku se v průběhu celého sledovaného období u všech sledovaných populací lišilo. V roce 1991 vykazovala populace „bez vyznání“ a „nezjištěno“ progresivní věkovou strukturu, oproti tomu populace „s vyznáním“ se ve srovnání s oběma předchozími jevila jako stará. Během následujících dvaceti let se populace „nezjištěno“ věkovým rozložením přiblížila k obyvatelstvu úhrnem. Populace „bez vyznání“ lehce zestárla v důsledku přírůstku počtu osob ve starších věkových kategoriích. Nejrychleji ze všech však zestárla populace s „vyznáním“. Tu lze v roce 2011 dále rozdělit do dvou souborů: „s vyznáním bez přínáležení“ a „s vyznáním s přínáležení“. Tyto soubory se od sebe lišily jak rozložením podle věku tak poměrem pohlaví. Soubor osob „s vyznáním bez přínáležení“ se v demografických charakteristikách nápadně podobal populaci „nezjištěno“, potažmo celkovému obyvatelstvu. Naopak vlastnosti souboru těch, kteří se ve sčítání lidu přihlásili k nějakému konkrétnímu náboženskému uskupení či víře, odpovídaly vlastnostem souboru osob „s vyznáním“ z předchozích sčítání.

V krátkodobém horizontu lze u populace „s vyznáním“ očekávat pokračování procesu stárnutí, avšak v dlouhodobé perspektivě bude docházet spíše k jejímu mládnutí, neboť v ní stále přetrvává určitý podíl osob v mladém a středním věku, které se ve sčítání lidu hlásí k nějakému náboženskému vyznání. Tyto mladší generace byly výrazně méně početné než generace seniorů, kteří v této populaci dominují. Až tato dominující generace vymře, pak pravděpodobně dojde k vyrovnání věkové struktury, což se projeví snížením mediánového věku a nárůstem indexu maskulinity. Podle sčítání je rovněž populace „s vyznáním“ výrazně femininnější

než obyvatelstvo úhrnem a naopak populace „bez vyznání“ je více maskulinní. Podrobnější analýza ale ukázala, že vyšší poměr žen v populaci byl více výsledkem stáří věkové struktury potažmo mužské nadúmrtnosti, než častější tendencí žen deklarovat náboženské vyznání.

Ve věkových strukturách podle náboženského vyznání byl zpozorován určitý generační zlom, který rozděluje populaci na dvě části. Ta mladší vykazovala celkově nízkou tendenci deklarovat jakékoliv náboženské vyznání, druhá část, která byla tvořena staršími osobami, i přes početní úbytky deklarovala náboženské vyznání častěji. Nelze sice podat plně uspokojivé vysvětlení tohoto jevu, nicméně se zdá, že určitou roli zde hrály návyky z předchozích sčítání, ve kterých byl tento údaj povinný, odlišné kulturní prostředí, ve kterém tato generace vyrůstala a vůbec celkově odlišný způsob nahlížení na náboženské vyznání jako takové. Pro populaci „s vyznáním“, je dále charakteristické, že klesá tendence rodičů vyplňovat konkrétní náboženské vyznání u dětí do 14 let dokončeného věku. Rodiče tuto položku vyplnili buď „bez vyznání“ nebo ji nevyplnili vůbec.

Při analýze na nižších úrovních se ukázalo, že trendy typické pro celou populaci „s vyznáním“ byly určovány třemi nejčetnějšími konfesemi, které jsou si v demografických charakteristikách velmi podobné. Jejich výrazná početní převaha brání tomu, aby se mohly projevit dílčí trendy, které probíhají na úrovni agregátu nebo jednotlivých vyznání, které jsou méně četné.

Podrobné studium věkové struktury podle kořenů jednotlivých náboženství ukázalo, že významně mladší věkovou strukturu vykazují „nepůvodní“ náboženské směry, tj. například buddhismus, hinduismus nebo islám, a ty byly také více maskulinní. Je ale potřeba vzít v potaz, že buddhismus a hinduismus jsou v českém prostředí zastoupeny především ve formě nových náboženských hnutí a kultů. Tyto formy náboženských uskupení nejsou příliš institucionalizované, to znamená, že nejsou vázány na konkrétní organizace, věroučné články či autority. K zachycení této alternativní religiozity nejsou sčítání lidu příliš vhodná. Vysvětlení zjištěných rozdílů ve struktuře a v poměru pohlaví by proto vyžadovalo spíše kvalitativní studii. Dalším zajímavým trendem bylo, že mezi lety 1991 a 2011 došlo k výraznému omlazení věkové struktury souboru osob, která se hlásí k náboženskému vyznání s židovskými kořeny. O demografických charakteristikách agregátu osob, které se hlásí ke křesťanství, lze říci, že se podobají charakteristikám celkové populace „s vyznáním“. To poukazuje na to, že ve sčítání lidu je křesťanství zatím dominantní tradicí.

Avšak stejně tak křesťanství vykazuje určitou vnitřní heterogenitu. Nejmladší věkovou strukturu ze všech mělo pravoslaví, ačkoliv na začátku sledovaného období se spíše jeví jako staré. Zdá se, že v tomto procesu sehrála významnou roli migrace z východních zemí, jakými jsou například Ukrajina či Rusko. Naopak mezi let 1991–2011 nejvýrazněji zestárl agregát tvořený novými náboženskými hnutími a sektami vycházejícími z křesťanství. Ten byl na počátku sledovaného období ze všech nejmladší. Nejstarší naopak byl agregát tvořený protestantskými církvemi, který byl dokonce starší než agregát katolický.

Poslední agregace byla provedena na základě typu náboženské instituce, ke které je deklarované náboženské vyznání vztahováno. Ta se ze všech agregací jeví jako nejméně diferencující. Na vině byla zřejmě komplexnost parametru „typ náboženské instituce“, který

sebou nese jak obtíže při třídění, tak obtíže v interpretaci zjištěných rozdílů. Proto tuto agregaci nepovažuji za příliš perspektivní.

Obyvatelé České republiky se ve sčítání lidu hlásí také k malým církvím, novým náboženským hnutím, kultům či k různým méně institucionalizovaným formám víry. Demografické charakteristiky zjištěné v těchto málo četných kategoriích jsou často odlišné od těch, které byly vyznačovány u populace „vyznáním“ jako celek. Nejmladší a nejvíce maskulinní se jeví skupiny osob, které se hlásily k východním náboženským směrům (hinduismus, buddhismus, islám), novým náboženským hnutím a sektám. Naopak malé křesťanské církve evangelikálního a protestantského typu vykazovaly podle sčítání lidu relativně vyrovnanou věkovou strukturu. Tyto tendence se ale na celkovém vývoji populace „s vyznáním“ příliš neprojeví, protože náboženská vyznání, u kterých byla zjištěna, nejsou příliš početná, a v budoucnu zřejmě ani nebudou. Většina těchto vyznání totiž vykazuje pomalý početní růst, pokud vůbec nějaký vykazuje.

Tato analýza dle mého názoru vyčerpala možnosti studia pohlavně-věkové struktury v transversálním pohledu podle deklarovaného náboženského vyznání. Avšak v žádném případě tím nebyly vyčerpány možnosti studia náboženského vyznání obyvatelstva obecně. Dalším přínosem by mohla být například jakákoliv longitudinální analýza nebo podrobné studium plodnosti žen, struktur domácností či faktických manželství podle deklarovaného náboženského vyznání. Významná by byla taktéž jakákoliv kvalitativní studie reprodukčního chování žen, které se hlásí k nějakému náboženskému vyznání.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

SEZNAM LITERATURY:

- AMBROS, P. *Kam směřuje česká katolická církev?: teologie obnovy místní církve v Čechách a na Moravě, její základní pastorační postoje a orientace pro třetí tisíciletí*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 1999, 370 p. ISBN 80-860-4538-2.
- Bartkowski, John P., Xiaohe Xu, and Ginny E. Garcia. Religion and Infant Mortality in the U.S.: A Preliminary Study of Denominational Variations. *Religions* 2, 2011, 264-276.
- BERGER, Peter L. *A rumor of angels: modern society and the rediscovery of the supernatural*. Anchor Books ed. Garden City, N.Y: Anchor Books, 1969, xvii, 187 p. ISBN 03-850-6630-9.
- BERGER, Peter L. *Vzdálená sláva: Hledání víry ve věku lehkověrnosti*. Brno: Barrister, 1997, 185 s. ISBN 80-859-4718-8.
- BLANCHARD, T. C., J. P. BARTKOWSKI, T. L. MATTHEWS, a K. R. KERLEY. Faith, Morality and Mortality: The Ecological Impact of Religion on Population Health. *Social Forces*. 2008, roč. 86, č. 4, s. 1591-1620.
- BRUCE, Steve. *God is dead: secularization in the West*. Malden, MA: Blackwell Pub., 2002, xv, 269 p. ISBN 06-312-3274-5.
- BRUIJN, Bart de. *Foundations of demographic theory: choice, process, context*. Amsterdam: Thela Thesis, c1999, 298 p. PDOD publications. ISBN 90-517-0474-7.
- CASANOVA, José. *Public religions in the modern world*. Chicago: University of Chicago Press, 1994, x, 320 p. ISBN 02-260-9535-5.
- COLEMAN, D a Roger SCHOFIELD. *The State of population theory: forward from Malthus*. New York, NY, USA: B. Blackwell, 1986, 311 p. ISBN 06-311-3975-3.

- ČSÚ. *Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921-1991*. V Praze: ČSÚ, 1995a, 302 s. Česká statistika. ISBN 80-859-4903-2.
- ČSÚ. *Náboženské vyznání obyvatelstva*. Praha: ČSÚ, 2003a, 25,[33] s. ISBN 80-250-0172-5.
- ČSÚ. *Obyvatelstvo ČR podle náboženského vyznání*. Praha: ČSÚ, 1992.
- ČSÚ. *Plodnost a sňatečnost žen*. Praha: ČSÚ, 2003c, 27, [26] s. *Obyvatelstvo*. ISBN 80-250-0206-3.
- ČSÚ. *Plodnost žen*. Praha: ČSÚ, 1993. *Obyvatelstvo*.
- ČSÚ. *Sčítání lidu, domů a bytů 1991: pramenné dílo*. Praha: ČSÚ, 1995b, 472 s.
- ČSÚ. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 - domácnosti: Česká republika*. Praha: ČSÚ, 2003d, 225 s. ISBN 80-7223-895-7.
- ČSÚ. *Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3.2001 - obyvatelstvo: Česká republika*. Praha: ČSÚ, 2003b, 304 s. ISBN 80-7223-915-5.
- ČSÚ. *Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3.2001 - základní informace o okresech a krajích*. Praha: ČSÚ, 2003, 437 s. ISBN 80-7223-928-7.
- ČSÚ. *Statistika: Od historie po současnost* [online]. Praha: ČSÚ, 2006 [cit. 2013-05-19]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika: od_historie_po_soucasnost/\\$File/historie_csu.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf)
- ČSÚ. *Základní výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2011: Česká republika*. Praha: Český statistický úřad, 2012, 82 s. ISBN 978-80-250-2273-3.
- ČSÚ. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001: pramenné dílo*. Praha: ČSÚ, 2005, 426 s. ISBN 80-250-1157-7.
- DAVIE, G. *The sociology of religion*. Los Angeles: SAGE Publications, 2007, xi, 283 s. New horizons in sociology. ISBN 978-076-1948-926.
- DAVIE, G. *Výjimečný případ Evropa: podoby víry v dnešním světě*. 1. vyd. Překlad Tomáš Suchomel. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009, 207 s. Sociologická řada, sv. č. 9. ISBN 978-807-3251-925.
- Dupre, M., A. T. Franzese, and E. A. Parrado. The Effect of Religious Involvement on the Black/White Mortality Crossover. *Demography*, vol. 43(1), 2006, s. 141-164.
- Eberstadt, N. a A. Shah. Fertility Decline in the Muslim World: A Veritable Sea-Change. Still Curiously Unnoticed. 2001. Dostupné z: http://www.aei.org/files/2012/03/21/-fertility-decline-in-the-muslim-world-a-veritable-seachange-still-curiously-unnoticed_102606337292.pdf

- ed. BERGER, P. L. *The desecularization of the world: resurgent religion and world politics*. Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center, 1999, viii, 135 p. ISBN 08-028-4691-2.
- ed. KALIBOVÁ, K., Zdeněk Pavlík a Alena Vodáková. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3., přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. ISBN 80-741-90129.
- FIALA, P. a J. HANUŠ. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích: forward from Malthus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, 217 s. ISBN 80-859-5998-4.
- Goujon, A., V. Skirbekk, K. Fliegenschnee a P. Strzelecki. New Times, Old Beliefs: Projecting the Future Size of Religions in Austria. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2007, s. 237-270.
- Hamplová D. a Z. Nešpor. Invisible Religion in a “Non-believing” Country: The Case of the Czech Republic. *Social Compass* 56, 2009, s. 581-597.
- Hamplová, D. Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP. *Sociologický ústav* (Praha): 2000. Sociological Papers 00:3.
- Hamplová, D. Institucionalizované a neinstucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji. *Soudobé dějiny* 8(2-3), 2001, s. 294-311.
- Hamplová, D. Česká religiozita – církevní příslušnost a víra ve světle Sčítání lidu a dat ISSP 2008. *Naše společnost* 8, 2010, s. 3-8.
- Hamplová, D. Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži?. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47, 2011, s. 297-323.
- HERVIEU-LÉGER, D. 2000. *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- HONDLÍK, J. 2009. *Náboženství a jeho vliv na demografické události*. Brno, 2003. Bakalářská práce (Bc.). Masarykova univerzita v Brně, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie a kartografie.
- HORYNA, B. *Úvod do religionistiky*. Vyd. 1. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994, 131 s. Oikúmené. ISBN 80-852-4164-1.
- HŮLE, D. Analýza: Víra deklarovaná x realizovaná. *Demografický informační portál* [online]. 2005 [cit. 2013-05-19]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=161

- CHALUPA, P. a Z. TARABOVÁ. *Vybrané kapitoly z demografie: (pro semináře a cvičení)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1991, 61 s. ISBN 80-210-0343-X.
- IYER, S. *Demography and religion in India*. New York: Oxford University Press, c2002, xii, 267 p. ISBN 01-956-6048-X.
- JOHNSON, T. M. a B. J. GRIM. International Religious Demography. *The Oxford Handbook of the Economics of Religion* [online]. Oxford University Press, 2011, [cit. 2013-05-19]. Dostupné z: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195390049.001.0001/oxfordhb-9780195390049-e-19>
- JOHNSON, T. M. a B. J. GRIM. V tisku. *The worlds religions in figures: an introduction to international religious demography*. V tisku. ISBN 978-047-0674-543.
- KADLEC, J. *Přehled českých církevních dějin*. Praha: Zvon, 1991, 332 s. ISBN 80-711-3004-4.
- KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2002, 52 s. ISBN 80-246-0222-9.
- KELLER, J. Jak sociologie přichází o společnost. *Sociologický časopis*. 2008, roč. 44, s. 989-1006. ISSN 0038-0288.
- KOHÚTOVÁ, M. Národnostná a náboženská štruktúra obyvateľov Záhoria v 17. storočí. *Demografie* 39, 1997, s. 110-113.
- KOSCHIN, F. *Demografie poprvé*. Vyd. 2. přeprac. V Praze: Oeconomica, 2005, 122 s. ISBN 80-245-0859-1.
- KRUŽÍKOVÁ, J. Mezi „Pryč od Říma!“ a „Modem vivendi“: z osudů katolické církve v Československu za první republiky a za německé okupace. *Lidé města* [online]. 2007, č. 7 [cit. 2013-05-19]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/index.php?id=315>
- KUČERA, M. K interpretaci výsledků sčítání 1991 o náboženském vyznání. *Demografie*, 1994, roč. 36, č. 3, s. 157-168.
- Lehrer, E. L., Religion as a Determinant of Economic and Demographic Behavior in the United States (November 2004). IZA Discussion Paper No. 1390. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=617413>
- LUCKMANN, T. *The Invisible Religion: the problem of religion in modern society*. University of Virginia: Macmillan, 1967. 128 s.
- Lutz, W., a W. C. Sanderson. Toward a concept of population balance considering age-structure, human capital, and intergenerational equity. In S. Tuljapurkar, I. Pool, and V. Prachubmoah. Eds. *Population, Resources and Development. Riding the Age Waves*, Vol. 1. *International Studies in Population*, Vol. 1. New York, Springer, 2005.

- LUŽNÝ, Dušan. *Řád a moc: vybrané texty ze sociologie náboženství*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2005, 375 s. Religionistika. ISBN 80-210-3043-7.
- MARTIN, D. M. *A general theory of secularization*. 1st pub. Aldershot: Gregg Revivals, 1978, ix, 353 s. Modern revivals in sociology. ISBN 07-512-0194-4.
- McQuillan, K. When Does Religion Influence Fertility? *Population and Development Review* č. 30, 2004, s. 25-56.
- MORÁVKOVÁ, Š. Metodologie zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu, domů a bytů 2001. *Demografie*, 2004, roč. 46, č. 2, s. 116-120.
- NÁPLAVOVÁ, J. Změny územní diferenciacce náboženského vyznání okresu Hodonín. Olomouc 2012. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie.
- NEŠPOR, Z. R. Pluralita náboženství a multireligiozita v moderních společnostech, in: T. Hirt – M. Jakoubek (eds.): Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. *Antropologická perspektiva*, Plzeň, 2005.
- NEŠPOR, Z. *Jaká víra?: současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Editor Zdeněk R Nešpor. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2004, 115 s. Sociologické studie/Sociological Studies, ISBN 80-733-0061-3.
- NEŠPOR, Z. Ústřední vývojové trendy současné české religiozity, in: NEŠPOR, Z., R. (ed.), *Jaká víra? Současná česká religiozita / spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*, Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2004, str. 21-37.
- NEŠPOR, Z. R. a D. VÁCLAVÍK. *Příručka sociologie náboženství*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, 449 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 44. ISBN 978-808-6429-922.
- NEŠPOR, Z. R. *Příliš slábi ve víře: česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010. 214 s. ISBN 978-80-7017-147-9.
- Nešporová, O. a Nešpor, Z. R. Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. *Sociologický časopis* 45, 2009, č. 6, s. 1215-1237.
- Nešporová, O. Jak náboženství ovlivňuje rodinný život? Rozdíly v chování a postojích k rodině mezi českými věřícími a nevěřícími. *Lidé města* 12, 2010, č. 1, s. 61-88.
- Nešporová, O. Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. *Lidé města* 11, 2009, č. 3, s. 463-491.

- Ogland, C. P., T. S. Sunil, J. P. Bartkowski, and X. Xu. Religious Influences on Teenage Childbearing among Brazilian Female Adolescents: A Research Note. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49(4), 2010, s. 754-760.
- PADEN, W. E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. 1. vyd. Překlad Lucie Kučerová, Ondřej Sládek. Brno: Masarykova univerzita, 2002, 179 s. Religionistika, sv. 11. ISBN 80-210-2977-3.
- PAVLÍK, Z., A. ŠUBRTOVÁ a J. RYCHTAŘÍKOVÁ. *Základy demografie: celostátní vysokoškolská příručka pro studenty přírodovědeckých, ekonomických, filozofických a lékařských fakult*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986, 732 s.
- PECHOVÁ, Olga. *Psychologie náboženství*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, 117 s. ISBN 978-80-244-2927-4.
- PEW RESEARCH CENTRE. *Faith on the Move: The Religious Affiliation of International Migrants*. 2012a. Dostupné z: <http://www.pewforum.org/faith-on-the-move.aspx>
- PEW RESEARCH CENTRE. *Global Christianity: A Report on the Size and Distribution of the World's Christian Population*. 2011b. Dostupné z: <http://www.pewforum.org/Christian/Global-Christianity-exec.aspx>
- PEW RESEARCH CENTRE. *The Future of the Global Muslim Population: Projections for 2010-2030*. 2011a. Dostupné z: <http://www.pewforum.org/The-Future-of-the-Global-Muslim-Population.aspx>
- PEW RESEARCH CENTRE. *The Global Religious Landscape: A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010*. 2012b. Dostupné z: <http://www.pewforum.org/global-religious-landscape-exec.aspx>
- PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, M. Konfesijně smíšené sňatky v reformovaném sboru ve Velimi a v české reformované církvi vůbec na sklonku 19. a na počátku 20. století. *Historická demografie*. 2012, roč. 36, 1+2, s. 177-223.
- RÉMOND, R. *Náboženství a společnost v Evropě*. Překlad Anna Hánová. Praha: Lidové noviny, 2003, 273 s. Utváření Evropy, sv. 4. ISBN 80-710-6496-3.
- ROUBÍČEK, V. *Úvod do demografie*. 1. vyd. Praha: CODEX Bohemia, 1997, 348 s. ISBN 80-859-6343-4.
- Sčítací tiskopisy. ČSÚ [online]. 2004 [cit. 2013-05-19]. Dostupné z: http://notes3.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/scitaci_tiskopisy
- SEKOT, A. Sociologické dimenze religiozity (Sociological dimensions of religiozity). *Sociológia*, Bratislava: SAV, 1984, vol. 16, No 1, p. 8-20. ISSN 0049-1225.

- SIEGEL, J. S. *Applied demography: applications to business, government, law and public policy*. San Diego: Academic Press, c2002, xxii, 686 p. ISBN 01-264-1840-3.
- SRB, V. a A. Andrlé. Náboženské vyznání obyvatelstva České republiky k 3. březnu 1991. *Demografie* 36, 1994, s. 181 - 188.
- SRB, V. Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v Českých zemích. *Demografie*, 1985 27, č. 4, s. 97-119
- SRB, V., KUČERA, M. a L. RŮŽIČKA. *Demografie*. 1. vyd. Praha: Svoboda 1971. 611 s.
- SRB, V. Náboženské vyznání a demografické, sociálně ekonomické a kulturní charakteristiky obyvatelstva České republiky. *Demografie*, č. 3, 1997, s. 191-202.
- SRB, V. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum, 2004, 275 s. ISBN 80-246-0712-3.
- SRB, V. Vzdělání obyvatelstva staršího 15 let podle náboženského vyznání k 1. březnu 2001. *Demografie*. roč. 45 č. 4, 2003, s. 278-281.
- Stark, R., W. S. Bainbridge, and D. P. Doyle. Cults of America: A reconnaissance in space and time. *Sociological Analysis*, 40, 1979, s. 347-459.
- STONAWSKI, M., V. SKIRBEKK a M. POTANČOKOVÁ. *Fertility patterns of native and migrant Muslims in Europe*. 2012. Dostupné z: <http://paa2012.princeton.edu/papers/121522>
- SULLINS, D. P. Catholic/Protestant Trends on Abortion: Convergence and Polarity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38 č. 3, 1999, s. 354-369.
- ŠTAMPACH, I. O. Nesnáze s typologií moderních a postmoderních postojů k náboženství. *Getsemany*. 1, 2004, s. 9 – 12. ISSN 1210-485X.
- ŠTAMPACH, I. O. Spiritualita, víra, pochybnosti“, in: *Universum. Revue České křesťanské akademie*, 3, 2006, s. 28 – 31. ISSN 0862-8238.
- ŠTAMPACH, I. O. *Na nových stezkách ducha: přehled a analýza současné religiozity*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2010, 261 s. ISBN 978-807-4290-602.
- Tvrdíková, M. Role náboženství v reprodukčním chování. Praha, 2012. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra demografie a geodemografie.
- VÁCLAVÍK, D. a L. Václavíková-Helšusová. Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989-2000. *Religio* roč. 14 č. 2, 2006, s. 45-63. ISSN 1210-3640

VÁCLAVÍK, D. *Náboženství a moderní česká společnost*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 243 s.

Velký sociologický slovník. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, 747 s. ISBN 80718416411.

WESTOFF, C. F. a T. FREJKA. Religiousness and Fertility among European Muslims. *Population and Development Review*, 33, 2007, s. 785–809.

WILSON, B. *Religion in Secular Society*. London: Watts, 1966, s. 252.

PRAMENY DAT:

Tab. 9 Obyvatelstvo podle náboženského vyznání, pětiletých věkových skupin a podle pohlaví
ČSÚ. Sčítání lidu, domů a bytů 1991: pramenné dílo. Praha: ČSÚ, 1995, dostupné z: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/pramenne_dilo_1991

Tab. 10 Obyvatelstvo podle věku, podle náboženského vyznání a podle pohlaví
ČSÚ. Sčítání lidu, domů a bytů 2001: pramenné dílo. Praha: ČSÚ, 2005, dostupné z: <http://notes3.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/publ/4132-05->

Tab. 614c Obyvatelstvo podle věku, náboženské víry a pohlaví
ČSÚ. Sčítání lidu, domů a bytů 2011: Definitivní výsledky. Praha: ČSÚ, 2013, dostupné z: <http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=0&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 Usnesení vlády č. 1410 o zrušení evidence náboženského vyznání ze dne 27. července 1954	85
Příloha č. 2 Usnesení vlády č. 649 o zrušení evidence náboženského vyznání ze dne 25. září 1991.....	86
Příloha č. 3 Souhrnné vyhodnocení Českého statistického úřadu veřejné diskuze k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011	87
Příloha č. 4 Rozřazení jednotlivých náboženských vyznání do příslušných agregátů podle náboženských kořenů.....	90
Příloha č. 5 Rozřazení jednotlivých křesťanských náboženských vyznání do příslušných agregátů podle typu křesťanské tradice	91
Příloha č. 6 Rozřazení jednotlivých náboženských vyznání do příslušných agregátů podle „typu náboženské instituce“	92

Příloha č. 1 Usnesení vlády č. 1410 o zrušení evidence náboženského vyznání ze dne 27. července 1954

VLÁDA REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ

USNESENÍ

VLÁDY REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ

ze dne 27. července 1954 č. 1410

o zrušení evidence náboženského vyznání.

V l á d a

1. ukládá všem ministrům a předsedům ústředních úřadů zajistit, aby od občanů v žádném případě nebylo vyžadováno činit vůči státním úřadům nebo podnikům sdělení o jejich náboženském vyznání /stavu bez vyznání/, aby občané nevyplňovali rubriku o náboženském vyznání v úředních dokladech, formulářích a dotaznících a aby v nových formulářích nebyla tato rubrika zaváděna;

2. ukládá radám krajských národních výborů zrušit u okresních národních výborů evidenci o náboženském vyznání /stavu bez vyznání/ občanů a nařídit, aby se upustilo od vyřizování oznámení občanů o změnách jejich náboženského vyznání;

3. ukládá ministru vnitra uveřejnit úřední sdělení o těchto opatřeních ve formě dohodnuté se Státním úřadem pro věci církevní v Úředním listě.

Provedou: všichni členové vlády, vedoucí ústředních úřadů a orgánů a rady krajských národních výborů.

Příloha č. 2 Usnesení vlády č. 649 o zrušení evidence náboženského vyznání ze dne 25. září 1991

**USNESENÍ VLÁDY ČSFR O ZRUŠENÍ EVIDENCE NÁBOŽENSKÉHO
VYZNÁNÍ**

Usnesení vlády ČSFR o zrušení evidence náboženského vyznání

**VLÁDA ČESKÉ A SLOVENSKÉ FEDERATIVNÍ REPUBLIKY
USNESENÍ**

VLÁDY ČESKÉ A SLOVENSKÉ FEDERATIVNÍ REPUBLIKY

ze dne 25. září 1991 č. 649

o zrušení **usnesení vlády č. 1410/1954, o zrušení evidence náboženského vyznání.**

V l á d a

z r u š u j e usnesení vlády ze dne 27. července 1954 č. 1410, o zrušení evidence náboženského vyznání.

Provede: místopředseda vlády ČSFR J. Mikloško.

Na vědomí: předseda vlády České republiky p. Pithart a předseda vlády Slovenské republiky V. Mečiar.

Příloha č. 3 Souhrnné vyhodnocení Českého statistického úřadu veřejné diskuze k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011

Veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 - souhrnné vyhodnocení

**Český statistický úřad děkuje
všem občanům a zástupcům institucí a organizací, kteří se
zúčastnili veřejné diskuse a přispěli tak svým dílem k přípravě
návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011**

Návrh zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 byl zařazen na základě usnesení vlády České republiky č. 879/2007, do pilotního projektu k ověření funkčnosti návrhu metodiky pro zapojování veřejnosti do přípravy zásadních vládních dokumentů. Kromě ověření metodiky využil Český statistický úřad pilotního projektu i k získání názorů široké veřejnosti na nejrůznější otázky vztahující se k připravovanému sčítání.

Zaměření a průběh veřejné diskuse

Veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů probíhala na internetových stránkách Českého statistického úřadu (ČSÚ) **od 25. ledna do 22. února 2008**. Její zahájení bylo provázeno zveřejněním tiskové zprávy ČSÚ, zveřejněním informace v řadě tištěných medií a vystoupením předsedy ČSÚ v České televizi a Českém rozhlasu.

Počínaje 25. lednem 2008 byly na webových stránkách ČSÚ zveřejněny všechny dokumenty s odkazy na další materiály související s připravovaným sčítáním v roce 2011. V tištěné podobě byly tyto materiály k dispozici veřejnosti také na všech regionálních informačních servisech ČSÚ. Konzultační materiály k veřejné diskusi byly rovněž přístupné na portálu veřejné správy, Demografickém informačním portálu a na portálu Studentského demografického klubu. Bylo také osloveno a vyzváno k diskusi 150 institucí a osobností (národnostní menšiny, náboženské společnosti, univerzity, vysoké školy, vědecké instituce aj.).

Pro připomínky veřejnosti byla vytvořena speciální e-mailová adresa a zároveň byla veřejnost informována o adrese pro písemný styk.

ČSÚ vyzval veřejnost k zaslání veškerých připomínek, návrhů a podnětů, vztahující se k předkládanému konzultačnímu materiálu a zejména pak k následujícím okruhům:

- Obsah sčítání, tj. názor a stanoviska ke zjišťovaným údajům za osoby, domy a byty, vč. názoru na zjišťování citlivých otázek na náboženské vyznání a národnost.
- Využití Internetu k vyplnění a odeslání sčítacích formulářů. Využití internetu patří mezi zcela nové prvky budoucího sčítání.
- Využití údajů z administrativních zdrojů pro předvyplnění některých formulářů. I v tomto případě jde o nový prvek ve sčítání.

Od zahájení veřejné diskuse dne 25. ledna 2008 do jejího ukončení 22. února 2008 se projevil relativně značný zájem o připravované sčítání. V uvedeném období:

- bylo evidováno 2 816 návštěvníků webové stránky ČSÚ s dokumenty ke sčítání,

- do veřejné diskuse se zapojilo 275 osob a 18 institucí a společností (celkový počet účastníků byl 293),
- **celkem bylo k návrhu zákona doručeno 307 podnětů.**

Vyhodnocení

Doručené podněty z veřejné diskuse jsou značně různorodé, často protichůdné, některé ojedinělé, jiné opakující se. Pozitivní je zjištění, že se v nich v podstatě nevyskytly pochybnosti, pokud jde o ochranu dat. Pouze ve dvou, resp. třech případech bylo vyjádřeno odmítnutí sčítání, či určité pochybnosti o jeho smyslu. Stejně zanedbatelný byl počet těch, kteří odmítají uvádět při sčítání své rodné číslo.

V řadě příspěvků bylo oceněna možnost touto formou se k připravovanému návrhu zákona vyjádřit. ČSÚ veškeré připomínky detailně posoudil a vyhodnotil. Uplatnění některých je zakotveno v předkládaném návrhu zákona. Některé další budou využity až při zpracování prováděcího předpisu – Vyhlášky ČSÚ k zákonu o sčítání lidu, domů a bytů 2011.

Připomínky a podněty lze shrnout do těchto hlavních okruhů:

1. Národnost

Rozsah připomínek ke zjišťování národnosti byl zcela mimořádný. Téměř polovina z nich představuje důrazný požadavek na taxativní výčet národností na sčítacím formuláři s uvedením národnosti moravské. Požadavek na uvedení výčtu národností uplatnili jak jednotliví občané (v jednom případě i formou petice), tak i některé organizace. Z ostatních národností se vyskytl pouze požadavek na taxativní uvedení národnosti maďarské.

Tuto citlivou záležitost Český statistický úřad řeší v součinnosti s Radou pro národnostní menšiny. Konečné řešení bude upraveno až prováděcím předpisem k zákonu o sčítání lidu, domů a bytů 2011, který bude obsahovat vzory formulářů. Zákon bude obsahovat pouze seznam zjišťovaných ukazatelů, neřeší, však jakým způsobem budou zjišťovány.

Na straně druhé byly ve veřejné diskusi uplatněny návrhy, aby zjišťování národnosti bylo stejné jako při minulém sčítání, tj. aby na sčítacím formuláři byla volná kolonka a každý dle svého přesvědčení a bez jakéhokoliv omezení uvedl národnost, ke které se hlásí, tedy vč. národností moravské i národností jiných. Tato minulá praxe – tedy nenabízet na formuláři volby k zaškrtnutí, ale otázku ponechat otevřenou a nedávat návod k odpovědi, odpovídá i principům, obsažených v mezinárodních doporučeních. Dalším, avšak již méně četným podnětem bylo doporučení, aby byla dána možnost uvádět na sčítacím formuláři více národností. Toto doporučení bude v dotazníku pro příští sčítání akceptováno. Několik zcela ojedinělých a zároveň protichůdných podnětů do návrhu zákona zakotveno nebylo (např. národnost nezjišťovat, doporučení, aby uvedení národnosti bylo povinné, nikoliv dobrovolné a nově zavést i sčítání etnických skupin - Chodů, Hanáků, Moravských Slováků, Valachů aj.).

2. Náboženské vyznání

Více než desetina podnětů se týkala názorů na formulaci otázky na náboženské vyznání a příslušnost k církvi. Nejrozsáhlejší byly připomínky České biskupské konference, s nimiž se ztotožnili i někteří jednotliví občané a některé náboženské společnosti. Připomínky byly s Českou biskupskou konferencí za účasti odboru církví Ministerstva kultury bez rozporu vypořádány. Otázka na náboženské vyznání bude formulována širěji jako „náboženská víra“ s tím, že údaje o počtech osob hlásících se ke konkrétním církvím a náboženským společnostem budou rovněž zjištěny. V tomto pojetí byla upravena formulace v návrhu zákona.

Ostatní otázky vztahující se k náboženskému vyznání se týkaly především jejich srozumitelnosti pro občany, jednoznačnosti názvů církví a náboženských společností tak, aby nedocházelo k jejich záměně při zpracování apod. Tyto podněty budou vzaty v úvahu při tvorbě sčítacích formulářů a vysvětlivek k vyplnění.

I zde se ukázala rozdílná stanoviska. Od názoru, že zjišťování náboženského vyznání je záležitost přežitá a neměla by být předmětem sčítání, až po požadavky na rozšíření informací o víře a náboženství a zařazení dalších podotázek na toto téma. V řadě stanovisek byla podpořena navržená dobrovolnost této otázky tak, jako tomu bylo při předchozích sčítáních, a na straně druhé požadavek, aby otázka na náboženské vyznání byla povinná. Český statistický úřad navrhuje ve shodě s převažujícím právním názorem tuto citlivou otázku ponechat jako dobrovolnou.

3. Mateřský jazyk a jiné jazyky

Připomínky k tomuto okruhu byly ojedinělé a v některém případě přesahovaly rámec sčítání. Jde o návrh na sčítání lidových jazyků - dialektů i znalost jazyků umělých a zjišťování úrovně jazykových znalostí. Dalším byl požadavek (pokud na formuláři bude předtištěn údaj o jazyku), aby byl předtištěn nejen jazyk český, ale i jazyk moravský s doplněním objektivní informace o historii pojmu a jeho užívání v minulosti.

Závažnější je doporučení zařadit otázku na mateřský jazyk do nepovinných údajů s odůvodněním, že se jedná o informaci, která je ve své podstatě ekvivalentní dobrovolné otázce o národnosti. Zatím je v návrhu zákona tato otázka ponechána jako povinná. Důvodem je, že mateřský jazyk má kvalitativně jiný charakter než národnost. Mateřský jazyk má neměnné a víceméně objektivní hodnoty (jazyk matky resp. rodičů je daný). Národnost je však proměnnou ryze deklaratorní a může se v čase měnit. Deklarací konkrétní národnosti vyjadřuje respondent jisté postoje a sounáležitost s konkrétní skupinou obyvatel. ČSÚ si je však vědom určité „citlivosti“ otázky na mateřský jazyk a lze přepokládat, že by mohla být předmětem dalších jednání v Legislativní radě vlády, případně i ve vládě a Parlamentu ČR.

4. Ostatní podněty a návrhy

- Z veřejné diskuse je zcela zřejmá podpora návrhu ČSÚ na využití Internetu při sčítání lidu, domů a bytů 2011.
- Celá řada podnětů, nepochybně z pohledu navrhovatelů užitečných, směřovala k rozšíření obsahu sčítání (např. zjišťovat vybavenost domácností autem jako významnou charakteristiku úrovně vybavení domácností i mobility obyvatel určitých území, do požadovaných údajů doplnit čisté měsíční nájemné a cenu služeb spojených s užíváním bytu, zjišťovat opatření k úsporám energie v domech a bytech, zjišťovat počty domácích zvířat). Většina z nich však přesahuje rámec sčítání a z těchto důvodů jejich akceptaci ČSÚ nenavrhuje. Akceptován je požadavek na získání informace o možnosti využívat objekty individuální rekreace.
- Poměrně četný byl rozsah připomínek k údajům o bytech a domech a dále podnětů charakteru legislativního, z nichž část byla akceptována.

* * *

Kromě veřejné diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 probíhaly v etapě jeho přípravy velmi četné konzultace se širokou odbornou veřejností a následně se uskutečnilo standardní vnější připomínkové řízení. Návrh zákona byl zaslán celkem 68 místům (ministerstva, ústřední a územní orgány státní správy a další instituce). Přehled připomínek uplatněných ve vnějším připomínkovém řízení a způsob jejich vypořádání je součástí materiálů k návrhu zákona (část č. IV.). Návrh zákona je předkládán vládě ČR bez rozporu.

Příloha č. 4 Rozřazení jednotlivých náboženských vyznání do příslušných agregátů podle náboženských kořenů

Křesťanství:

- Církev řeckokatolická
 - Církev římskokatolická
 - Starokatolická církev v ČR
 - Církev československá husitská
 - Českobratrská církev evangelická
 - Evangelická církev augsburského vyznání v České republice
 - Luterská evangelická církev a.v. v České republice
 - Anglikánská církev (nepatří sem ale cca nejbližší kategorie)
 - Novoapoštolská církev
 - Apoštolská církev
 - Adventisté sedmého dne
 - Slezská církev evangelická augsburského vyznání
 - Bratrská jednota baptistů v ČR
 - Církev bratrská
 - Církev Křesťanská společenství
 - Křesťanské sbory
 - Evangelická církev metodistická
 - Jednota bratrská
 - Církev živého Boha
- Pravoslavná církev v českých zemích
 - Ruská pravoslavná církev, podvorje patriarchy moskevského a celé Rusi v České republice
 - Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů v České republice
 - Náboženská společnost českých unitářů
 - Náboženská společnost Svědkové Jehovovi
 - Obec křesťanů v České republice
 - Církev sjednocení (moonisté)

Islám:

- Ústředí muslimských obcí
- islám

Hinduismus:

- Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna
- Višva Nirmala Dharma
- hinduismus

Buddhismus:

- Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü
- Buddhismus

Židovství:

- Judaismus
- Federace židovských obcí v České republice

Ostatní:

- Ateismus
 - Pohanství
 - Jiné
 - Scientologická církev
-

Příloha č. 5 Rozřazení jednotlivých křesťanských náboženských vyznání do příslušných agregátů podle typu křesťanské tradice

Katolické:

Církev řeckokatolická
Církev římskokatolická
Starokatolická církev v ČR

Protestantské-Evangelické:

Církev československá husitská
Českobratrská církev evangelická
Evangelická církev augsburského vyznání v České republice
Luterská evangelická církev a.v. v České republice
Anglikánská církev (nepatří sem ale cca nejbližší kategorie)
Novoapoštolská církev

Protestantské-Evangelikální:

Apoštolská církev
Adventisté sedmého dne
Slezská církev evangelická augsburského vyznání
Bratrská jednota baptistů v ČR
Církev bratrská
Církev Křesťanská společenství
Křesťanské sbory
Evangelická církev metodistická
Jednota bratrská
Církev živého Boha

Pravoslavné:

Pravoslavná církev v českých zemích
Ruská pravoslavná církev, podvorje patriarchy moskevského a celé Rusi
v České republice

NNH, sekty a ostatní:

Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů v České republice
Náboženská společnost českých unitářů
Náboženská společnost Svědkové Jehovovi
Obec křesťanů v České republice
Církev sjednocení (moonisté)
Nepřesně určené křesťanské církve a křesťanské víry např. křesťanství,
katolictví, evangelictví a podobně

Příloha č. 6 Rozřazení jednotlivých náboženských vyznání do příslušných agregátů podle „typu náboženské instituce“

Kulty a NNH:

Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü
Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů v České republice
Církev sjednocení (moonisté)
Církev živého Boha
Česká hinduistická náboženská společnost
Hnutí Grálu
Hnutí Nového věku (New Age)
Církev Křesťanská společenství
Křesťanské sbory
Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna
Náboženská společnost českých unitářů
Náboženská společnost Svědkové Jehovovi
Scientologická církev
Novoapoštolská církev v ČR
Obec křesťanů v České republice
Višva Nirmala Dharma

Denominace a etablovaná náboženská hnutí:

Apoštolská církev
Bratrská jednota baptistů
Církev adventistů sedmého dne
Církev bratrská
Evangelická církev metodistická
Jednota bratrská
Slezská církev evangelická augsburského vyznání

Tradiční církve a náboženské společnosti:

Anglikánská církev
Církev československá husitská
Církev řeckokatolická
Církev římskokatolická
Českobratrská církev evangelická
Evangelická církev augsburského vyznání v České republice
Pravoslavná církev v českých zemích
Ruská pravoslavná církev, podvorje patriarchy moskevského a celé Rusi v České republice
Luterská evangelická církev a. v. v České republice
Federace židovských obcí v České republice
Starokatolická církev v ČR
Ústředí muslimských obcí

Ostatní:

nepřesně uvedené křesťanské církve
buddhismus
esoterismus
hinduismus
islám
judaismus
Ostatní
